

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу.

Редакційна колегія: Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова. **Адреса редакції:** НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuvar.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 3 2020

ЗМІСТ

Коротко про головне

Телефонна розмова Президента України В. Зеленського
з канцлером Німеччини А. Меркель.....3

Інфраструктурні пріоритети української влади.....3

Аналітика

Політичні акценти

Симоненко О.

Офіційний візит Президента України В. Зеленського до Ватикану.....4

Потіха А.

Візит президента Турецької Республіки Р. Ердогана в Україну:
стан і перспективи українсько-турецьких відносин.....6

Тарасенко Н.

Геополітичний контекст «дипломатичного турне»
держсекретаря США М. Помпео в оцінках експертів.....13

Якименко Ю.

Местные выборы в Украине в контексте перспектив
урегулювання конфлікту на Донбасі в оцінках СМІ.....27

Ворошилов О.

Коронавірус 2019-нCoV: загрози для України і світу.....35

Горова С. Брекзит – зміни на краще чи ускладнення ситуації?	40
Рудь І. Імпічмент Д. Трампа в контексті українського питання та подальшого розвитку українсько-американських відносин	47
До нових стандартів самоврядування	
Пальчук В. Державна політика 2020 р. і децентралізація влади.....	52
Економічний ракурс	
Рябоконт А. Транзит аміака трубопроводом Тольятти – Одеса: нынешние рекорды и дальнейшие перспективы	59
<u>Наука – суспільству</u>	
Основні напрями діяльності НАН України.....	64
Сучасні дослідження та розробки академічної науки.....	67
Наукові видання НАН України.....	78
Загальна характеристика наукової і науково-технічної діяльності.....	78
Діяльність науково-дослідних установ.....	80
Астрономічна наука.....	83
Охорона здоров'я.....	85
<u>Проблеми розвитку соціальних комунікацій</u>	
Закірова С. Інститути прямої демократії в конструкті комунікаційних процесів і стратегічних комунікацій (історично-ретроспективні паралелі).....	88

Коротко про головне

Телефонна розмова Президента Україна В. Зеленського з канцлером Німеччини А. Меркель

В. Зеленський у телефонній розмові з А. Меркель обговорив виконання домовленостей, досягнутих під час нормандського саміту 9 грудня.

Сторони обговорили виконання домовленостей, досягнутих під час зустрічі в нормандському форматі 9 грудня 2019 р. у Парижі.

Глава Української держави поінформував співрозмовницю про безпекову ситуацію на Донбасі.

Федеральний канцлер висловила занепокоєння у зв'язку з недотриманням з боку незаконних збройних формувань режиму припинення вогню.

Співрозмовники обговорили питання щодо визначення трьох додаткових ділянок розведення сил і засобів на лінії зіткнення на Донбасі, а також висловили сподівання на досягнення прогресу в цьому питанні на наступному засіданні Тристоронньої контактної групи 12 лютого в Мінську.

Президент України вкотре наголосив на необхідності забезпечення безперешкодного доступу міжнародних гуманітарних організацій, зокрема Міжнародного комітету Червоного Хреста, до утримуваних осіб на непідконтрольній території України.

Під час розмови також ішлося про необхідність продовження персональних санкцій ЄС проти колишніх високопосадовців України, які підозрюються в зловживанні державними коштами та скоєнні злочинів під час Майдану (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2020. – 11.02).*

Інфраструктурні пріоритети української влади

«В Україні з березня розпочинається реалізація масштабного проекту будівництва доріг. Будівництво доріг є пріоритетом для української влади, тому 1 березня 2020 р. розпочинається реалізація проекту “Велике будівництво”», – зазначив Президент України В. Зеленський.

«Ми хочемо з'єднати якісним сполученням усі куточки нашої країни: Схід, Захід, Північ, Південь. Ми повинні посилити культурні та соціальні зв'язки, а також зробити доступними важливі соціальні об'єкти: наші лікарні, дитячі садочки та опорні школи», – наголосив глава держави під час заходу

«Зшити Україну: безпека, будівництво, фінансування» у Державному агентстві автомобільних доріг України.

В. Зеленський зазначив, що цього року планується оновити 4 тис. км доріг державного значення, на що передбачено безпрецедентні кошти – понад 85 млрд грн. «Це, по-перше, 31 млрд з Державного дорожнього фонду. По-друге, залучення у банках понад 19 млрд під державні гарантії. Минулого тижня мною підписано зміни до Бюджетного кодексу та Державного бюджету на 2020 рік, які дадуть змогу Укравтодору все це зробити», – повідомив Президент.

Також на будівництво державних доріг передбачено частину коштів, які НАК «Нафтогаз України» отримала від «Газпрому» за результатами Стокгольмського арбітражу.

Крім того, глава держави наголосив на важливості будівництва місцевих доріг. «Ми ставимо за мету цього року побудувати 2,5 тис. км доріг місцевого значення. Для досягнення цієї мети є виділені рекордні 22,2 млрд грн. Це на 70 % більше, ніж було витрачено у 2019 р.», – підкреслив В. Зеленський.

Президент зазначив, що масштабне будівництво доріг допоможе створити в Україні близько 12 тис. нових робочих місць.

«Уряд у стислі терміни має ухвалити всі необхідні рішення для максимально швидкого початку робіт та ефективного використання цих коштів», – наголосив глава держави (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2020. – 11.02*).

Аналітика

Політичні акценти

О. Симоненко, ст. наук. співроб. НЮБ НБУВ

Офіційний візит Президента України В. Зеленського до Ватикану

У суботу, 8 лютого, у Ватикані відбулася аудієнція Президента України В. Зеленського з Його Святістю Папою Франциском. Про зустріч В. Зеленського з Папою Римським Франциском повідомила прес-служба українського Президента.

Згідно з повідомленням, В. Зеленський та Папа Римський спілкувалися про мир в Україні. Зокрема, український Президент просив Папу Римського Франциска про допомогу зі звільненням українців, полонених на Донбасі, у Криму та Росії.

«Папа Римський Франциск робить усе можливе для досягнення миру й гармонії в усьому світі, – зазначається на сторінці В. Зеленського у Twitter. – Через два місяці після “Норманді” в Парижі я просив допомогти зі

звільненням українців, полонених на Донбасі, в Криму та Росії. Натхненний нашою розмовою про мир в Україні» (URL: <https://www.dw.com/uk>).

Також при зустрічі було обговорено гуманітарні ініціативи для допомоги дітям і захисту довкілля.

Проте, як зазначив після аудієнції сам В. Зеленський, «головне, про що ми говорили, – це мир. Він навіть назвав мене “Президентом миру” – ось такий у мене зараз імідж у Європі» (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/8/7239850>).

В свою чергу Президент України В. Зеленський запросив Папу Римського Франциска відвідати Україну, про що йдеться в заяві Офісу Президента. За повідомленням, В. Зеленський подякував Папі Франциску за ініціативу «Папа для України», спрямовану на допомогу українцям, постраждалим від війни на Донбасі. «Я його запросив в Україну. Я впевнений, що він буде в Україні – не тільки в столиці. Я сказав, що для того, щоб до кінця зрозуміти, що у нас відбувається на Сході, треба їхати на Схід», – цитує В. Зеленського його прес-служба (URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-vatikani-vidbulasya-audiyenciya-prezidenta-ukrayini-ta-per-59689>).

Варто додати, що під час аудієнції Президент України В. Зеленський Папі Римському подарував кілька подарунків, серед яких був архівний документ з Національного музею Львова ім. А. Шептицького та різдвяний святковий посуд для куті з кераміки (посуд декоровано фігурами ангелів і ягнят, які зустрічаються в побутових та сакральних речах із різних областей України).

Президент підкреслив, що українські церкви відіграють надзвичайно важливу роль у поширенні правди та розвитку суспільства.

Крім аудієнції з Папою Римським Франциском, В. Зеленський також зустрівся з держсекретарем кардиналом П. Пароліном з участю секретаря з міждержавних відносин архієпископа П. Р. Галлахера.

У В. Зеленського це перший офіційний візит до глави Святого Престолу. З українських президентів тільки Л. Кравчук і В. Янукович не їздили до Ватикану.

При зустрічі глава держави В. Зеленський відзначив плідну співпрацю, що їй вдалося розвинути за 28 років дипломатичних відносин між Україною та Святим Престолом, дата встановлення яких символічно збігається з візитом. «Україна готова розвивати тіснішу взаємодію зі Святим Престолом. Нас поєднують спільні цінності та спільне бачення майбутнього», – зазначив В. Зеленський (URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/0/2006/143115>).

Крім того, попередньо Президент України В. Зеленський провів зустріч із прем'єр-міністром країни Д. Конте. Під час зустрічі було обговорено, зокрема, питання повернення в Україну нацгвардійця В. Марківа, повідомляє Офіс Президента. «Я розумію, що прем'єр-міністр не може впливати на італійський суд. Але я показав детально, що там відбулося, на якій відстані він був від місця убивства. І що ми повинні забрати хлопця», – повідомив

Президент (URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-obgovoriv-iz-dzhuzeppe-konte-zakrittuya-o-59673>). За даними ОПУ, В. Зеленський також обговорив з Д. Конте питання, зокрема, закриття «офісів» угруповань «ДНР» та «ЛНР» в Італії.

Як повідомляє Офіс Президента, також особливу увагу під час зустрічі було приділено питанням торговельно-економічного, інвестиційного співробітництва та розвитку контактів між українськими й італійськими бізнес-колами. «Італія в трійці найбільших економічних партнерів України в ЄС і один з основних торговельних партнерів у світі. Обсяги торгівлі минулого року становили понад 4 млрд дол. США. Упевнений, що ми можемо покращувати цей результат і таким чином зміцнювати нашу дружбу», – заявив В. Зеленський.

Президент відзначив великий потенціал для виведення взаємодії України з Італією на якісно новий рівень. Зокрема, В. Зеленський висловив інтерес до активного залучення італійських інвесторів до масштабної приватизації в Україні, а також участі італійських компаній у реалізації інфраструктурних проектів і розвитку української енергетики. «Наш уряд працює на спрощення економічних та бізнес-процесів. На цей рік у нас великі плани щодо будівництва доріг, мостів, розвитку портів та аеропортів. Ми будемо раді бачити італійських інвесторів в Україні і зробимо все заради безпеки їхньої інвестицій. Давайте разом будувати в Україні та створювати робочі місця», – зазначив Президент (URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-zustrivsyia-z-premyer-ministrom-italiyi-59669>).

Сторони обговорили питання зміцнення культурних зв'язків і розвитку науково-технічного співробітництва, особливо в космічній сфері. Також під час переговорів погодили графік контактів на найвищому рівні на 2020 р. та обговорили підготовку візиту прем'єр-міністра Італії Д. Конте в Україну.

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Візит президента Турецької Республіки Р. Ердогана в Україну: стан і перспективи українсько-турецьких відносин

Президент Турецької Республіки Р. Ердоган 3 лютого відвідав Україну з офіційним візитом і зустрівся з Президентом України В. Зеленським. Під час зустрічі президенти Туреччини й України підписали ряд спільних угод та обговорили двосторонні відносини й спільні виклики, що стоять перед двома державами. Зокрема, ідеться про угоди щодо військово-фінансового співробітництва та про взаємне визнання водійських прав.

Усі документи Україна та Туреччина підписали за підсумками засідання Стратегічної ради високого рівня. Після зустрічі глав держав було оприлюднено заяву, яка підтверджує незмінність підтримки з боку Туреччини суверенітету та територіальної цілісності України. Також ця заява

визначає пріоритетні завдання в усіх сферах розвитку українсько-турецького стратегічного партнерства. Зокрема, ідеться про такі сфери: політична, безпекова, військова, торговельно-економічна, оборонно-промислова (URL: https://24tv.ua/zustrich_zelenskogo_ta_erdogana_yaki_ugodi_pidpisali_ukrayina_ta_turechchina_n1274477. 2020. 3.02).

В експертному середовищі зазначають, що реалізація програми сприятиме посиленню прагматичної складової стратегічного партнерства між Україною та Туреччиною.

Між Україною та Туреччиною також було підписано угоду про військово-фінансове співробітництво – передбачається фінансова допомога українській армії. Також Київ та Анкара домовилися «надати імпульс» співпраці в авіаційній галузі, зокрема в будівництві та постачанні літаків АН-178. Крім того, уряди країн підписали Протокол про втілення фінансової допомоги. «Документами передбачається виділення турецькою стороною для потреб Збройних сил України 200 млн турецьких лір (близько 36 млн дол.) для придбання турецьких товарів військового та подвійного призначення», – сказано в повідомленні (URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_turechchina-nadast-ukrayini-36-mln-dopomogi/949863. 2020. 3.02).

Під час візиту Р. Ердогана було підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо переговорів про Угоду про зону вільної торгівлі. Документ підписали міністр розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України Т. Милованов і міністр торгівлі Туреччини Р. Пекджан.

Президент України В. Зеленський під час спільного брифінгу з Р. Ердоганом підкреслив, що підписання цього Меморандуму дасть поштовх представникам обох країн, які працюють над текстом угоди про зону вільної торгівлі. Відповідний сигнал отримують і представники міжурядової комісії з торговельно-економічного співробітництва. «Це дасть поштовх у багатьох сферах: сільське господарство та харчова промисловість, житлове будівництво, енергетика та енергоефективність, транспорт і туризм. Ми також маємо значний потенціал у сферах машинобудування, виробництва обладнання для транспорту та енергетики», – наголосив В. Зеленський (URL: https://24tv.ua/zustrich_zelenskogo_ta_erdogana_yaki_ugodi_pidpisali_ukrayina_ta_turechchina_n1274477. 2020. 3.02).

За його словами, українська й турецька сторони поставили собі за мету підвищити обсяг двосторонньої торгівлі до 10 млрд дол.

В. Зеленський повідомив, що під час зустрічі з Р. Ердоганом було знайдено шляхи активізації співпраці в транспортній сфері. Стосується це, зокрема, інтермодальних (операції із залученням різних видів транспорту) та поромних перевезень. «Вважаю, що Україна й Туреччина мають відігравати ключову роль у транспортних потоках, які з'єднують Східну та Північну Європу з Близьким Сходом і Центральною Азією», – заявив Президент України.

За інформацією ЗМІ, між Україною й Туреччиною було підписано важливу угоду, яка стосується, зокрема, пересічних громадян. Це угода про

взаємне визнання та обмін національних посвідчень водія. Документ укладено між Кабінетом Міністрів України та урядом Туреччини. З українського боку угоду підписав міністр внутрішніх справ А. Аваков, а з турецького – заступник міністра внутрішніх справ М. Індже. Документ передбачає, що Україна та Туреччина взаємно визнаватимуть посвідчення водія, видане в кожній із країн; країни обмінюватимуться інформацією про ці посвідчення.

Меморандум про взаєморозуміння щодо надзвичайних ситуацій, який уклали українська Державна служба з надзвичайних ситуацій та турецька Президентія з управління на випадок катастроф і надзвичайних ситуацій, що входить до структури Міністерства внутрішніх справ країни, передбачає посилення співпраці в галузі запобігання катастрофам та надзвичайним ситуаціям, а також щодо ліквідації їхніх наслідків. Передусім ідеться про посилення безпеки в Чорноморському регіоні. Зокрема, Україна та Туреччина взаємодіятимуть у сфері пошуково-рятувальних робіт у Чорному морі.

Представники України й Туреччини також підписали протокол про співробітництво архівних служб обох країн. Документ підписали голова Державної архівної служби України А. Хромов і директор Дирекції державних архівів при президентові Туреччини У. Унал. Документом передбачено посилення та розвиток взаємовигідного й конструктивного діалогу між архівними установами України та Туреччини.

Важливими для України були заяви президента Туреччини щодо протистояння України й Росії в Криму та на Сході України. Як інформують ЗМІ, Р. Ердоган на брифінгу з Президентом України В. Зеленським у Києві заявив, що Туреччина підтримує територіальну цілісність України та не визнає анексії Росією Криму. «Ще раз хочу підкреслити, що Туреччина не підтримує незаконної анексії Криму. Туреччина підтримує територіальну цілісність України включно з Кримом», – сказав Р. Ердоган (URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_turechchina-ne-viznaye-rosijsku-aneksiyu-krimu-zelenskij-ta-erdogan-zibrali-brifing/949838. 2020. 3.02).

Він запевнив, що «поділяє візію модерної, сучасної України». При цьому наголосив, що Туреччина профінансує будівництво житла для 500 сімей кримських татар. Р. Ердоган підкреслив, що Україна стала притулком для представників багатьох народів – кримських татар, турків-месхетинців, гагаузів та ін. «Туреччина готова разом з українською державою робити все для забезпечення їхніх потреб у житлі, навчанні чи духовних потреб. Ми зблизька відслідковували становище кримських татар. Разом з Україною ми підтримуватимемо цей корінний народ», – запевнив турецький президент (URL: https://24tv.ua/pidsumki_zustrichi_zelenskogo_erdogana_pro_shho_domov_ilisya_u_kiyevi_03_02_2020_n1274108. 2020. 3.02).

У свою чергу В. Зеленський зазначив, що Україна веде переговори про звільнення своїх громадян у двох напрямках: у Мінську – щодо звільнення українців з окупованого Донбасу; з Росією – щодо звільнення українців з

Криму чи російської території. «У першому напрямі ми підготували дуже великий список. Ми вже передали його у Мінськ, де він узгоджуватиметься. Я думаю, що найближчим часом будуть дати першої частини обміну», – зазначив президент. За його словами, у другому напрямі теж уже розпочалася робота. Глава держави очікує, що найближчим часом уже будуть конкретні дати обміну, а суспільство побачить списки.

В. Зеленський заявив, що Україна розраховує на допомогу Туреччини в питанні звільнення політичних в'язнів, зокрема і кримських татар, яких незаконно утримують на території анексованого Криму та Російської Федерації

(URL: https://zik.ua/article/vizyt_prezydenta_turechchyny_do_kyieva_kоротko_pro_shcho_domovylisia_zelenskyi_ta_erdohan_958097. 2020. 4.02).

Як інформують ЗМІ, Україна та Туреччина також обговорили можливість транспортування каспійського газу. «Важливими для нас є питання диверсифікації джерел енергопостачання. Ми обговорили можливість транспортування каспійського газу газопроводом через відповідні конектори в Україні», – заявив В. Зеленський.

Крім того, Президент України очікує, що турецькі компанії візьмуть активну участь в анонсованій масштабній приватизації в Україні. «Упевнений, що саме в інвестиційній сфері сьогодні відкриваються найбільші перспективи для економічного партнерства України й Туреччини. Ідеться не лише про створення спільних підприємств, а й про активну участь турецьких компаній у процесі приватизації», – наголосив він, виступаючи на Українсько-турецькому бізнес-форумі в Києві (URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/zelenskiy-ochikuje-aktivnoji-uchasti-tureckih-kompaniy-u-privatizaciji-v-ukrajini-657135.html>. 2020. 3.02).

Президент України вважає одним з пріоритетів масштабну модернізацію інфраструктури – дороги, аеропорти та морські порти, запуск річкового транспорту. «Уже запущено перші концесійні конкурси морських портів “Ольвія” та “Херсон”. Наразі ми готуємо нові конкурси щодо аеропортів і морських портів, а також проекти концесійних доріг», – підкреслив В. Зеленський.

Разом з тим він уточнив, що потенційно привабливими для обох держав є інвестиції в розвиток туристичної інфраструктури на Херсонщині та Одещині.

Президент України наголосив, що тим, хто в найближчі два роки приватизує українські державні підприємства на суму від 10 млн дол., держава надасть п'ятирічні податкові канікули. Він нагадав про проект «інвестиційна няня»: з тими, хто вкладає в Україну понад 100 млн дол., держава укладає пряму інвестиційну угоду, яка базується на англійському праві та надає персонального «опікуна» від Кабінету Міністрів України, який володіє п'ятьма мовами й допомагає вирішувати всі складні питання в режимі 24 год на добу та сім днів на тиждень. Це стосується і іноземних, і українських інвесторів.

При цьому В. Зеленський зазначив, що для захисту прав власності в Україні буде створено міжнародний арбітраж для інвесторів.

Деякі експерти ще напередодні візиту Р. Ердогана в Україну зазначали, що під час цього візиту не буде якихось значущих домовленостей. Проте, як зазначив військовий експерт, колишній працівник оперативного управління Генштабу (з 2003 по 2006 р.) О. Жданов, Україна та Туреччина – важливі стратегічні партнери, для яких важливо робити спільні проекти. «Ще в 2016 р., під час візиту Порошенка до Туреччини, Р. Ердоган пропонував робити спільний бойовий літак. У них є фюзеляж, у нас – “Мотор-Січ”. Але чомусь не склалося, зате зараз є можливість “будувати мости”. Наприклад, Туреччина могла б залучити Україну до будівництва нового каналу в обхід Босфору, що дасть великі економічні переваги», – наголосив експерт (URL: <https://comments.ua/ua/news/politics/foreign-policy/645640-vizit-erdogana-v-ukrainu-eksperti-rozpovili-chogo-varto-ochikuvati.html>. 2020. 3.02).

Він також наголошує на важливості питання Криму, адже Туреччина зацікавлена в тому, щоб допомогти нам у вирішенні цього питання в розрізі кримсько-татарського народу. «Перед візитом в Україну Ердоган учергове виступив із засудженням анексії Криму Росією. І це – хороший знак», – упевнений військовий експерт. На його думку, надавши допомогу в поверненні Криму до складу України, вирішивши питання автономії меджлісу, Туреччина отримала б можливість серйозно впливати на політичну ситуацію в Україні. «А це важливо, так як наша країна стає ключовою у багатьох світових перипетіях», – підкреслив О. Жданов.

Український публіцист і журналіст В. Портников також звертає увагу на заяви Р. Ердогана щодо долі кримських татар і самого Криму. «Для нас дуже важливо, щоб кримські татари здобули самостійність. Ми надамо нашим кримським братам підтримку у сферах політики, економіки, дипломатії та культури. Особливого значення ми надаємо крокам, що будуть здійснені в Херсоні», – зазначив президент Туреччини (URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/vizit-erdogana-v-ukrajinu-pro-shcho-domovivsyazelenskiy-ostanni-novini-50068460.html>. 2020. 6.02).

Ці слова Р. Ердогана, на думку В. Портникова, укотре демонструють, що інтерес до кримської тематики в президента Туреччини не зникає після закінчення візитів в Україну, скоріше, навпаки – візити в Україну є відображенням цього інтересу. Кримськотатарська проблема для Р. Ердогана – одночасно питання внутрішньої та зовнішньої політики. «Внутрішньої, бо таким чином він може демонструвати своїм співвітчизникам увагу Туреччини до народу, доля якого завжди викликала пильну увагу турецького суспільства. Зовнішньої, тому що демонструється непорушність турецьких пріоритетів у регіоні та підтримка територіальної цілісності України з акцентом на права кримськотатарського народу», – зазначив В. Портников.

Він вважає, що питання Криму є для Р. Ердогана важливим інструментом у його непростих відносинах з російським президентом

В. Путіним. Тим більше нині, коли турецькі й російські інтереси знову зійшлися навколо сирійського Ідлиба.

За словами В. Портникова, заяви Р. Ердогана – доказ того, що Туреччина не погодиться з російською містифікацією «забезпечення прав» кримських татар в анексованому Криму, навіть більше, позиція Анкари збігається з позицією меджлісу кримськотатарського народу. «Це курс на забезпечення роботи вільного центру національного представництва, причому краще за все – не тільки в Києві, а й біля самих кордонів окупованого Криму, у Херсонській області. Такий центр одночасно має стати і політичним інструментом, і притулком для тих, кому російська влада не залишає вибору, не дає жити в самому Криму. Маховик путінських репресій на окупованих територіях України продовжує розкручуватися. І це не просто репресії, це ще й елементарний набір заручників», – підкреслив В. Портников.

У свою чергу політичний експерт В. Клочок не сподівається, що домовленості між Туреччиною та Україною стануть «революційними». «Не думаю, що ми отримаємо якийсь ривок допомоги Туреччини з припинення російської агресії. Але якісь перспективні речі можуть обговорити. При цьому потрібно розуміти, що в умовах неоднозначних відносин самої Туреччини з Росією (спільні проекти, у тому числі газові та військові, спільна участь у конфлікті в Сирії) говорити про те, що якимось чином Р. Ердоган зможе серйозно допомогти Україні в питанні російської агресії, я б не став. Хоча не можна скидати з рахунків важливість Туреччини у звільненні кримських татар, про що говорять багато. Це може стати додатковим інструментом у майбутніх домовленостях України з РФ щодо чергового обміну утримуваними особами», – вважає експерт.

При цьому він нагадує, що кримські татари фактично вимагають від Президента України (незалежно від прізвища) внесення до парламенту законопроекту щодо змін до Конституції, що передбачають надання права кримським татарам на самовизначення. «Можливо, якби Ердоган підтримав цю позицію, можна було б піти іншим шляхом вирішення питання повернення півострова. Та Крим у майбутньому міг би стати автономією з більш широкими повноваженнями. І таким чином змістити акценти на світовій геополітичній карті щодо подальших сценаріїв звільнення Криму від російської окупації», – зазначив В. Клочок.

Він відзначає важливість торговельного співробітництва України з Туреччиною, але не впевнений, що буде здійснено важливі кроки в напрямі зміцнення безпеки нашої країни. «Взаємини в трикутнику Туреччина – Україна – Росія досить складні. Кожна країна грає за себе. Хотілося б, звичайно, щоб Україна розраховувала не лише на якусь допомогу з-за кордону (не важливо від кого), але й сама робила конкретні кроки в плані боротьби за національні інтереси», – підкреслив експерт.

Натомість експерт з питань сектору оборони й безпеки О. Старих вважає візит Р. Ердогана до Києва дуже важливим, здатним встановити

новий етап українсько-турецьких відносин. На його думку, акцент робиться на економічній та політичній складових. «Важливо і військово-технічне співробітництво: спільне створення якихось підприємств, участь у спільних проектах, турецькі інвестиції в український оборонно-промисловий комплекс з метою створення високотехнологічних видів зброї. Між Туреччиною і Україною вже ведеться співробітництво щодо поставок засобів зв'язку, безпілотників. Якщо українська сторона вийде не тільки на покупку, але і на виробництво БПЛА в Україні, це стало б великим проривом», – заявив експерт.

Деякі експерти пов'язують візит президента Р. Ердогана до Києва з проблемами, які виникли у відносинах з Росією через Сирію. На їхню думку, приїзд до Києва та підкреслена антиросійська риторика в контексті Криму може послужити сигналом, що турецький лідер не стане поступатися власними інтересами ні в Сирії, ні будь-де ще. Проте це не означає, що Туреччина автоматично перетвориться у ворога РФ. Р. Ердоган проводить політику не в інтересах певної сторони конфлікту, а у власних інтересах. Інтенсивна співпраця в енергетичному секторі є найкращим доказом останнього, хоча Туреччина й намагається не допустити посилення позицій Москви в Чорноморському регіоні. Так чи інакше, на сьогодні Р. Ердоган демонструє, що із Кремлем спілкуватиметься тільки на рівних та має для цього запас міцності. У цій ситуації Україна може розраховувати на створення певних важелів впливу і для себе. Щоправда, говорити про міцні політичні домовленості поки що не доводиться (URL: <https://rubryka.com/article/vizyt-erdogana-do-kyyeva>. 2020. 4.02).

Експерти вважають, що своїм візитом до Києва президент Туреччини хотів показати свою значущість і впливовість на Україну для російського керівництва. «Це поїздка болючими місцями Росії та спроба продати роль парламентаря між Україною і Росією, що значною мірою дало б змогу самій Туреччині зайняти вигіднішу позицію в переговорах з Росією. І це спроба зробити боляче та неприємно Росії, показати свою значущість і впливовість на Україну для російського керівництва, створити їм додаткові проблеми, якими, напевно, можна буде торгувати під час переговорів», – вважає політолог Р. Бортник (URL: <https://russian.rt.com/inotv/2020-02-04/Popitka-sdelat-Rossii-bolno->. 2020. 4.02).

Експерти припускають, що за зачиненими дверима могли обговорювати посередництво турецького президента на переговорах В. Зеленського з В. Путіним. Про це заявив експерт С. Манн, який зазначив, що гучна заява Р. Ердогана про те, що Крим – частина України й Туреччина завжди виступала за територіальну цілісність України, в умовах, коли сам Р. Ердоган свариться із Заходом, купує російські системи ППО, виглядає як грубий і безглуздий фарс. «Ердоган не стане вкладати в Україну – йому свої власні штани нічим підтримати, адже відплив капіталу з Туреччини за останній рік нагадує лавину, а ліра втрачає позиції», – зазначив С. Манн.

У цілому експерти вважають, що візит Р. Ердогана не приніс особливого прогресу й не вирішив ключових питань, як, наприклад, про зону вільної торгівлі з Туреччиною. «Також між країнами відсутній план або домовленість про стратегічну співпрацю, яка, можливо, допомогла б Україні виходити на азіатські ринки та ринки Близького Сходу, а Туреччині використовувати український ринок як потенційно сприятливий ринок у Східній Європі», – наголосив Р. Бортник.

Разом з тим політолог звертає увагу на очевидну спробу Туреччини використовувати Україну у своєму діалозі з Росією та спробу України за рахунок Туреччини створити видимість міжнародної підтримки й сильної зовнішньої коаліції проти Росії.

Проте не варто відкидати позитивні моменти. Цілком природно, що одна зустріч не здатна розв'язати весь комплекс проблем, що накопичувався десятиліттями. Разом з тим було підписано ряд угод, які можуть бути вигідними як Україні, так і Туреччині. Головне – утілити їх у життя. Зокрема, це стосується торгової угоди. Адже сам факт того, що турецька сторона активно цей процес підтримує, свідчить про зацікавленість, а отже, і можливість для України отримати дивіденди. У цьому контексті необхідне розуміння власних переваг. Туреччина може стати певним вікном можливостей для Києва.

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Геополітичний контекст «дипломатичного турне» держсекретаря США М. Помпео в оцінках експертів

Візит до України державного секретаря США М. Помпео відбувся 30–31 січня. Попередньо він був запланований на 3 січня, однак через ескалацію ситуації на Близькому Сході – напад на Посольство США в Багдаді – візит перенесли. Цього разу М. Помпео відвідав Україну в рамках свого «східного турне» п'ятьма державами – Великою Британією, Україною, Білоруссю, Узбекистаном і Казахстаном.

Офіційний візит держсекретаря США до України відбувався на тлі процесу імпичменту президента Д. Трампа, якого звинувачують у тиску саме на Україну. Крім того, напередодні поїздки сам М. Помпео потрапив у скандал, пов'язаний із висловлюваннями щодо України. Відтак його візиту передувало висунення різноманітних версій як стосовно мети, так і можливих результатів приїзду до української столиці.

Як зазначив журналіст В. Портников, візит держсекретаря США М. Помпео дуже важливий для України сигнал. Він засвідчує, що загострення ситуації навколо Ірану не викреслило Україну з переліку американських зовнішньополітичних пріоритетів і підтримка України зберігається на найвищому рівні (URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/aviakatastrofa-v-irani-yak-ssha-pidtrimuye-ukrajinu-ostanni-novini-50063869.html>). Водночас

той факт, що на момент візиту М. Помпео сенатську частину розслідування справи Д. Трампа ще не було завершено, давав підстави для двоякого трактування мети цього візиту: як частини зовнішньополітичного порядку денного, пов'язаного з інтересами США на Близькому Сході, з одного боку, та як внутрішньополітичну потребу Вашингтона, спрямовану на захист політичних перспектив чинного президента Сполучених Штатів Америки, – з іншого.

Безпосередньо держсекретар США у Twitter мету своєї поїздки сформулював так: «Затвердити американські пріоритети у Європі та Центральній Азії». Крім того, перед поїздкою М. Помпео в інтерв'ю Bloomberg TV заявив, що Україна – «величезний торговельний партнер для Сполучених Штатів Америки. Америка має багато інтересів щодо України». Він також зауважив, що Україна лишається між демократією та тиранією, і додав, що політика США стосовно України не змінилася.

Вирушаючи до Києва, М. Помпео заявляв, що очікує зустріч з командою Президента В. Зеленського та обговорення «ряду важливих питань щодо європейської безпеки». Крім того, за словами держсекретаря, ітиметься про «важливі зусилля, яких Сполучені Штати й Україна продовжуватимуть докладати разом у боротьбі з корупцією в цій країні». М. Помпео також наголосив, що обговорить американську підтримку, «необхідну українському народу для того, щоб він мав вільну й незалежну націю».

«Україна перебуває під величезним тиском з боку Росії. Президент Трамп вжив заходів з протидії Росії, які президент Обама відмовився вживати. Ми надали оборонну зброю, щоб українці могли себе захистити. Ми підтримуємо нового лідера, Президента Зеленського у його зусиллях з подолання корупції та побудови демократії в країні. Нашу політику стосовно України засновано на основоположних принципах зменшення корупційного впливу та надання допомоги українському народові в побудові демократії», – зазначив М. Помпео (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30405681.html>).

Утім не всі експерти погоджуються з такою мотивацією візиту М. Помпео до України. Політолог Т. Паньо зазначає, наприклад, що, якби М. Помпео справді хвилювали безпекові питання, формат переговорів був би інакшими. «Хоча б тому, що подібні речі передбачають тривалу підготовку за дипломатичними каналами, зустрічі якихось робочих груп, попередні розмови уповноважених осіб тощо. Натомість у Києві зараз і посла американського немає, не те що активних контактів» (URL: <https://ua.112.ua/statji/pompeozno-yak-proishov-vizyt-derzhsekretaria-ssha-i-navishcho-vin-pryizdyv-do-ukrainy-524189.html>). «У реальності держсекретар США поспішає до України, щоб гасити політичну, а не військову пожежу. І пожежа та не в Києві, а у Вашингтоні, – вважає Т. Паньо. – Нікуди не зникла проблема імпічменту Трампа, скандал довкола Йованович, до якого прямо причетний Помпео, і купа темних історій, у яких задіяно багато політиків та посадовців».

Водночас, як зазначив на своїй сторінці у Facebook співробітник Національного інституту стратегічних досліджень М. Белесков, певні висловлювання М. Помпео свідчать, що нинішньому керівництву адміністрації США Україна не надто цікава, а нинішній візит потрібен Білому дому для того, щоб нівелювати критику на свою адресу.

Висловлювання М. Помпео, що можна розуміти як свідчення нецікавості до української теми, стали відомі, коли спалахнув скандал, пов'язаний з його інтерв'ю журналістці найбільшої некомерційної мережі радіостанцій у США NPR М. Келлі. Журналістка розповіла, що перед візитом до Києва держсекретар США нецензурно вилаявся через її запитання про звільнення экс-посла США в Україні М. Йованович. Після завершення інтерв'ю М. Келлі мала приватну розмову з М. Помпео. При цьому він, за словами журналістки, висловлював своє невдоволення тим, що його запитують про Україну, використовував лайку та запитав: «Як ви думаєте, чи американцям не байдужа Україна?».

Запис цього уривка розмови опублікував у Twitter кореспондент NBC News Д. Гура. На ньому чути, як М. Помпео у відповідь на запитання журналістки сказав, що повівся «правильно» у ситуації з М. Йованович і захищав усіх співробітників Державного департаменту. Після того, як вона попросила уточнити, як саме він захищав М. Йованович, М. Помпео сказав: «Я сказав усе, що збирався сьогодні сказати. Дякую». Пізніше Держдепартамент США видалив М. Келлі зі списку журналістів, які супроводжували М. Помпео під час закордонних візитів.

Тим часом колишній посол США в Україні В. Тейлор у виданні The New York Times, на протипагу висловлюванням М. Помпео, наголосив, що відповіддю на запитання про те, чи американців цікавить Україна, має бути: «Так». «Ось чому відповідь повинна бути “так”: Україна захищає себе і Захід від нападу Росії. Якщо Україна досягне успіху, ми досягнемо успіху. Відносини між Сполученими Штатами Америки та Україною є ключем до нашої національної безпеки, і американці повинні дбати про Україну. Поки Росія не вийде з України – і Донбасу, і Криму – і не визнає, що Україна є незалежною, суверенною нацією, інші нації не можуть бути в безпеці. Поки Росія не прийме міжнародний порядок, заснований на правилах, західні країни перебувають під загрозою. Україна – це лінія фронту», – заявив колишній посол США в Україні.

В. Тейлор нагадав М. Помпео, що Росія веде гібридну війну проти України, Європи та США. За його словами, ця війна має багато компонентів: збройна військова агресія, енергопостачання, кібератаки, дезінформація, втручання у вибори – і на кожному з цих полів битви Україна є лінією фронту.

Свою ствердну відповідь на запитання про те, чи цікавить американців Україна, дав і колишній спецпредставник США у справах України К. Волкер. На сторінках видання Foreign Policy він запевнив, що підтвердженням цікавості до українського питання є безпосередньо візит М. Помпео.

Водночас дипломат зауважив, що процес імпічменту президента Д. Трампа зашкодив американським відносинам з Києвом. «Це трагедія і для Сполучених Штатів, і для України, що міжпартійне політичне протистояння в США, яке дійшло найвищої точки в процесі імпічменту, що триває, призвело до того, що Україна та її новий, налаштований на реформи президент В. Зеленський, опинилися незахищеними й до певної міри ізольованими», – зазначив К. Волкер.

Відтак він закликав М. Помпео скористатися нагодою й наголосити на підтримці України в її боротьбі з російською агресією. К. Волкер зауважив, що успішність України є ключовим чинником у бажаному перетворенні Росії на мирну та благополучну демократичну країну.

Крім того, К. Волкер висловив кілька конкретних пропозицій, зокрема призначити нового повноцінного посла США в Києві, а також представника Білого дому в питаннях переговорів щодо України.

З тим, що призначення нового посла США в Україні свідчило б про успішність візиту М. Помпео до України, погодився й колишній посол України у ЄС К. Єлісєєв. Про це він написав у Twitter. «Візит Помпео буде успіхом якщо: буде оголошено рішення про призначення посла США й нового спецпосланця по Україні, підтверджено постачання зброї Україні, узгоджено візит Президента до Білого дому», – ідеться в дописі дипломата.

Експерт програми міжнародної і внутрішньої політики Українського інституту майбутнього І. Тишкевич з огляду на те, що географія подорожі М. Помпео не обмежувалася Україною, а відтак і програма була вочевидь ширшою, ніж українське питання, не радив очікувати якихось особливих результатів відвідин Києва держсекретарем США. «Цей візит Україні нічого не обіцяє і нічим не загрожує. На сьогодні Україна токсична для американських політиків. Але вона токсична як щодо обмеження обсягів співробітництва, так і щодо їхнього збільшення. Буде достатньо обережна розмова. Швидше за все, Помпео скаже кілька стандартних фраз щодо підтримки України та незмінності курсу. А далі будуть обговорювати інші теми за зачиненими дверима. Адже офіційно Помпео здійснює візит не в Україну, а маршрут його вояжу включає ряд країн пострадянського простору. Причому тих, у яких є певні проблеми у відносинах з Росією. Тому, скоріш за все, будуть розмови щодо регіональної безпеки й не буде там окремо України, Білорусі чи Казахстану. Це ширша тематика, поки не розбудова регіональної системи безпеки, а збір інформації американцями», – зазначив І. Тишкевич.

Програма перебування М. Помпео в Києві включала зустрічі із Президентом України В. Зеленським, главою українського МЗС В. Пристайком, міністром оборони А. Загороднюком і предстоятелем Православної церкви України (ПЦУ) Епіфанієм.

Під час зустрічі М. Помпео із Президентом В. Зеленським сторони обговорили перебіг реформ в Україні та торговельні відносини двох країн, розбудову Донбасу й розвиток інфраструктури в Україні. Також

В. Зеленський подякував США за допомогу в розслідуванні катастрофи літака МАУ в Ірані й за підтримку Сполученими Штатами Америки суверенітету та територіальної цілісності України (URL: <https://expres.online/podrobitsi/rosiya-povinna-vidpovisti-podrobitsi-vizitu-pompeo-v-ukrainu>).

У розмові із главою МЗС М. Помпео підтвердив налаштованість на поглиблення стратегічного партнерства між Україною та США. Як зазначила у своєму Twitter речниця міністерства К. Зеленко, сторони обговорили також просування військово-економічного співробітництва та посилення двопартійної підтримки США в Україні.

Безпосередньо В. Пристайко подякував держсекретарю за візит та «непохитну підтримку» Сполучених Штатів Америки. «Сильна підтримка та згода в усіх сферах: боротьба проти російської агресії, енергетична безпека, торгівля та інвестиції, реформи тощо. Ось як виглядає справжнє стратегічне партнерство!» – написав він у Twitter.

М. Помпео у свою чергу назвав дискусію з В. Пристайком «гарною» й зазначив, що США вітає зусилля України щодо досягнення миру на Донбасі. «Росія повинна відповісти. Наші санкції залишатимуться в силі, поки не буде відновлена територіальна цілісність та суверенітет України», – ідеться в повідомленні політика на його сторінці у Twitter.

Крім традиційних зустрічей з урядовцями, М. Помпео мав окрему розмову з предстоятелем Православної церкви України Епіфанієм. Глава об'єднаної української церкви, зокрема, поінформував держсекретаря про утиски українського духовенства та вірян ПЦУ на окупованому Росією Донбасі, у Криму. Разом М. Помпео та Епіфаній вшанували пам'ять загиблих українських військових біля стіни Михайлівського Золотоверхого собору, яку волонтери й церква перетворили на меморіал.

На думку політичного оглядача В. Портникова, зустріч М. Помпео з Епіфанієм свідчить про те, що «у Держдепартаменті США є політика щодо Російської православної церкви, яка продовжує створювати «русский мир» від Владивостока до Каліфорнії. У США так само діють парафії юрисдикції РПЦ, хоча Константинопольський патріархат заявляв свої права на регулювання всього церковного православного життя будь-яких діаспор.

Тому для М. Помпео було важливо наголосити, що США вірять у позитив проголошення автокефалій церков, які раніше залежали від Москви. Нині кризу переживає невизнана Чорногорська православна церква, яка має наміри оголосити про свою незалежність від Сербської православної церкви, а та, у свою чергу, перебуває в орбіті РПЦ і її імперського консерватизму. Можливо, М. Помпео цікавився, чи може ПЦУ першою в православному світі визнати Чорногорську церкву – церкву країни – члена НАТО», – припустив В. Портников (URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/pompeo-ukrajina-proshcho-zelenskiy-govoriv-z-derzhsekretarem-ssha-ostanni-novini-50067832.html>).

На підсумковій прес-конференції за результатами візиту держсекретар США підтвердив незмінну підтримку Вашингтоном суверенітету й

територіальної цілісності України, пообіцяв і надалі надавати Києву військову допомогу та привітав ПЦУ з визнанням її на міжнародному рівні. «Сполучені Штати Америки під керівництвом президента Д. Трампа – найжорсткіший захисник суверенітету й територіальної цілісності України в світі. Ми продовжуємо підтримувати Україну в її прагненні приєднатися до НАТО та зблизитися з ЄС», – підкреслив М. Помпео. Він нагадав про Кримську декларацію від 2018 р., у якій зазначається, що «Крим є частиною України, і США ніколи не визнають спроби Росії приєднати його» (URL: <https://www.dw.com/ru/итоги-визита-помпео-для-чего-госсекретарь-сша-приезжал-в-киев/a-52220716>).

Глава Держдепартаменту США назвав Україну «важливою країною» та «фортецею між Східною Європою і авторитаризмом». Практичним доказом того, що США віддано підтримують Україну, як зазначив держсекретар, стало введення 29 січня пакета додаткових американських санкцій щодо окремих фізичних осіб і компаній у Криму.

М. Помпео нагадав, що близько 14 тис. українців загинули під час збройного конфлікту на Донбасі. Уранці 31 січня він узяв участь у церемонії покладання квітів до меморіалу «Стіна пам'яті загиблих за Україну». Глава американської дипломатії пообіцяв підтримку України в притягненні до відповідальності винних у катастрофі українського літака в Тегерані.

М. Помпео заявив, що США й надалі бачать Україну як державу, що бореться за свободу, демократію, добробут. Він також висловив готовність підтримувати зусилля України щодо боротьби з корупцією. «На сьогодні США працюють над тим, щоб Україна розвивала верховенство права, покращувала інвестиційний клімат, реформувала оборонний сектор і домоглася енергетичної незалежності», – додав держсекретар США.

Під час спілкування з журналістами він зізнався, що йому було «дуже приємно» побачити визнання автокефальної Православної церкви України Грецькою та Олександрійською церквами. «Москва не повинна стояти на шляху до визнання ПЦУ», – підкреслив М. Помпео.

Президент В. Зеленський, виступаючи на брифінгу після зустрічі з М. Помпео, зазначив, що Україна готова розвивати нові форми партнерства зі США в сфері безпеки, і повідомив про «перший в історії контракт на пряму закупівлю протитанкових ракетних комплексів Javelin». Український Президент повідомив також, що вони обговорили з М. Помпео можливість закупівлі для Військово-Морських сил України американських ракетних катерів класу Island, а також озброєння для «зміцнення протиповітряної оборони України». За словами В. Зеленського, Вашингтон має намір надати Києву в 2020 р. 700 млн дол. у рамках програм держдопомоги, 365 млн дол. з цієї суми буде спрямовано на потреби оборони.

В. Зеленський також висловив надію, що США усунуть торговельні обмеження на імпорту української сталі, і заявив про плани купувати в США локомотиви для «Укрзалізниці». Крім того, український Президент закликав американський бізнес долучитися до розвитку інфраструктури: будівництва

мостів і доріг у країні. І запросив американців добувати газ та нафту в Україні, у тому числі розробляти поклади енергоносіїв на Чорноморському шельфі.

І М. Помпео, і В. Зеленський не погодилися з тим, що на відносини Києва і Вашингтона може негативно вплинути процедура імпічменту, яка минулої осені була запущена щодо Д. Трампа після оприлюднення його телефонної розмови з В. Зеленським. Президент України заявив, що готовий відвідати Вашингтон «уже завтра», але тільки за умови підготовки до підписання конкретних домовленостей.

Заяви М. Помпео і В. Зеленського про те, що імпічмент Д. Трампа не вплинув на відносини Вашингтона з Києвом, українські експерти сприйняли з недовірою. Деякі з них переконані, що токсичність України для нинішньої американської політики значно підвищилася і Д. Трамп навряд чи чекає на візит В. Зеленського з візитом до Білого дому.

Президент Центру глобалістики «Стратегія ХХ» М. Гончар застеріг і від очікувань, що американські інвестори прийдуть на ринок видобутку газу й нафти в Україні. «Військово-політичні ризики не знято. Гіпотетично тут можуть з'явитися якісь дрібні інвестори з великими амбіціями – відверто кажучи, різного роду шахраї, – щоб підвищити свою капіталізацію», – прогнозує М. Гончар.

Серед тем візиту М. Помпео до Києва очевидно була й проблема призначення нового американського посла в Україні, вважає глава київського Інституту світової політики Є. Магда. «Ще в минулому році на цю посаду обговорювалися кандидатури колишнього американського генерала й одного з колишніх професійних дипломатів. Від того, хто з них стане послом, залежатиме подальший розвиток подій», – зазначив Є. Магда.

Однак М. Помпео ухилився від прямої відповіді на питання, коли Вашингтон призначить посла в Україну. Він також зауважив, що для зустрічі В. Зеленського й Д. Трампа обов'язково прийде час, однак коли, не уточнив. Лише додав, що особливих вимог для української сторони щодо візиту немає, тільки необхідність знайти час, можливість та наявність прогресу, який можна буде обговорювати (URL: <https://rubryka.com/article/pompeo-kyiv>).

Підбиваючи підсумки візиту держсекретаря США М. Помпео до України, експертне середовище схиляється до думки, що його приїзд, хай навіть у ширшому, європейсько-азійському безпековому контексті, дуже пов'язаний з імпічментом президента Д. Трампа. Одні вважають, що візит – своєрідна інспекція та перевірка на лояльність українського Президента Білому дому, яка зводиться до узгодження позиції, що на нього американська сторона не чинила жодного тиску. Інші ж схиляються до більш оптимістичної думки, мовляв йдеться про надання позитивного імпульсу відносинам між двома країнами. Адже в Києві М. Помпео багато говорив про дипломатичну та інвестиційну підтримку України, запевнив, що двостороння співпраця триватиме й Україну ніхто не скидає з рахунків, а в російсько-українській війні прихильність Сполучених Штатів Америки незмінно

залишається на боці України. За словами держсекретаря США, американські санкції щодо Росії буде подовжено, аж поки територіальну цілісність України не буде відновлено (URL: <https://ua.112.ua/statji/pompeozno-yak-proishov-vizyt-derzhsekretaria-ssha-i-navishcho-vin-pryizdyv-do-ukrainy-524189.html>).

Проте, крім подібних декларацій, невирішеними під час приїзду М. Помпео лишилися три важливі питання. Перше – це візит Президента В. Зеленського до Сполучених Штатів Америки. Українську сторону туди поки що не запросили, незважаючи на заяву В. Зеленського про його готовність до такого візиту «хоч завтра». Президент України наголошував, що така зустріч надіслала б відповідний сигнал Москві, однак М. Помпео зазначив, що такий візит готується, але «між нашими країнами є багато роботи, наші команди обговорюють усі ці можливості».

Друге важливе та невирішене питання – непризначений до України новий посол США. Після звільнення з цієї посади М. Йованович місце залишається вакантним. Можливо, припускає Є. Магда, ще одним мотивом приїзду М. Помпео якраз і була «розвідка на місцевості» перед призначенням в Україну нового посла. «Очевидно, що без особистого зондажу шефом американської дипломатії (з урахуванням його досвіду перебування на чолі ЦРУ) неможливо буде визначити кандидатуру наступного посла США в Україні. Як відомо, на неї претендують колишній військовий К. Дейтон і кадровий дипломат Ф. Рікер. Проте будь-хто з них не зможе вступити на свою посаду раніше весни 2020 р., адже потребуватиме затвердження Конгресом», – зазначив Є. Магда.

Третій пункт у переліку незроблених справ – непризначення Сполученими Штатами Америки свого спецпредставника замість звільненого у вересні 2019 р. К. Волкера. Прикметно, що під час зустрічі з М. Помпео В. Зеленський нагадав держсекретарю про цю прогалину. «Сьогодні я висловив надію, що США будуть більш активно залучені до процесів мирного врегулювання на Сході України і деокупації Криму, завдяки призначенню з цих питань окремої посадової особи з Державного департаменту США», – наголосив В. Зеленський.

Однак М. Помпео не відповів В. Зеленському нічого конкретного. «У Києві Помпео не назвав наступника К. Волкера. Послаблені дипломатичні зусилля США щодо України – це чергова серйозна послуга Москві. Це подальший доказ відходу від політики підтримки України, якої США дотримувалися після 1991 р.», – зазначив з цього приводу віце-президент аналітичного центру Carnegie Endowment for International Peace Е. Вейс.

Експерт Міжнародного центру перспективних досліджень М. Капітоненко зі свого боку вказує на ситуацію асиметричної залежності, коли Україні очевидно потрібна підтримка Сполучених Штатів Америки, а ті, у свою чергу, не особливо зацікавлені в тому, щоб давати раду українським проблемам. «Фраза, яку Помпео сказав незадовго до візиту про те, чи є діло американцям до України, це – сигнал про те, що такі фрази лунають в американському істеблішменті, серед їхніх експертів. Багато хто вважає, що

Україну не варто аж надто сильно підтримувати. Ми маємо дати відповідь, чому варто це робити. І не в тих термінах, якими ми користуємося з 2014 р., мовляв, нас потрібно підтримувати, інакше Росія завоює всю Європу. Ця риторика не працює. Треба прагматичні нові аргументи знаходити. Цікавим партнером треба бути, розуміти, що їм потрібно у Східній Європі, більше уваги приділяти співпраці в енергетиці. Трамп переорієнтував зовнішню політику США на більш прагматичні рейки, і нам потрібно це враховувати», – зазначає він (URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/0/2006/142917>).

Отже, візит М. Помпео до України можна вважати черговим і пересічним. Поки що говорити про будь-який прорив у відносинах чи їх вихід на якісно новий рівень не варто. У контексті ж візиту держсекретаря США до Мінська, Нур-Султана та Ташкенту оглядачі звертають увагу на те, що Білорусь, Казахстан й Узбекистан, так чи інакше, тісно пов'язані з Росією. Білорусь і Казахстан – члени Євразійського економічного союзу та Організації договору про колективну безпеку. Узбекистан намагався уникати цих інтеграційних об'єднань, але після смерті президента І. Карімова його наступник Ш. Мірзієєв намагається поліпшити відносини з Москвою. У цьому сенсі приліт американського державного секретаря до Ташкенту – це демонстрація готовності Вашингтона підтримати суверенітет Узбекистану, можливість для нової влади не поспішати в обійми Кремля (URL: <https://ua.krymr.com/a/vitalii-portnykov-pro-vizyt-pompeo-i-shche-triokh-krain/30411450.html>).

Особливий момент у відносинах з Росією нині спостерігається й для Мінська та Нур-Султана. Росія постійно схиляє президента О. Лукашенка погодитися з «поглибленою» інтеграцією, а простіше – з поглинанням Білорусі Росією. Це прагнення В. Путіна вже викликало ряд політичних та економічних криз у відносинах між двома країнами. Будучи занадто сильно залежним від Москви, О. Лукашенко намагається зберегти і своє правління в Білорусі, і саму Білорусь, тому без міжнародної підтримки йому не обійтися. Зважаючи на те що приїзд М. Помпео був першим в історії візитом держсекретаря США до Білорусі, міжнародна підтримка країни дійсно посилюється.

США вибрали зручний момент для наведення мостів із керівництвом Білорусі і з огляду на те, що Росія та Білорусь не змогли домовитися щодо постачання нафти до 2020 р. Російська влада запровадила податковий маневр, який дасть можливість до 2024 р. звести до нуля експортні мита на нафту, але допоможе збільшити податок на видобуток корисних копалин. Білорусам це не вигідно, оскільки вони купували в Росії нафту й природний газ без сплати мит на пільгових умовах за цінами нижче ринкових, а через податковий маневр енергоносії в будь-якому разі коштуватимуть дорожче. Білоруси купували в росіян 24 млн т нафти на рік, що на 6 млн т більше за потребу місцевих нафтопереробних заводів (18 млн т на рік). Надлишки нафти перепродавали на зовнішніх ринках. До 2024 р. ціни на російську нафту для Білорусі зрівняються зі світовими (URL:

<https://ua.112.ua/statji/yevraziiske-turne-navishcho-pompeo-vidvidav-bilorus-kazakhstan-i-uzbekistan-524457.html>).

У Казахстані тим часом триває «транзит влади». Новий президент Казахстану К.-Ж. Токаєв та колишній Н. Назарбаєв, який і на сьогодні, після своєї відставки з посади президента, залишається найвпливовішою людиною в країні, також намагаються протистояти російському впливу, і в цьому сенсі розмова з американським державним секретарем виглядає аж ніяк не зайвою.

Дипломатичне турне М. Помпео – це стратегія США щодо стримування Росії, вважає український дипломат В. Огризко. «Це певна спроба американської дипломатії дати цим країнам, як мінімум, сигнал про те, що якщо ви поступово почнете переходити до нормальних цивілізованих форм правління своїми суспільствами і країнами, то можете розраховувати на нашу допомогу й підтримку. На мій погляд, це спокійна, цілеспрямована, довгограюча стратегія американців, які починають розуміти, що якщо цього не робити, то мрія В. Путіна про відновлення СРСР стане реальністю» (URL: <https://uazmi.org/news/post/cpHJpBif3Pz0ZKRzTYeUkQ>).

Для України це позитивний сигнал, вважає В. Огризко, оскільки будь-які зовнішні заходи, спрямовані на стримування Росії в регіоні, грають на нашу користь. Поглинання Білорусі – те, чим останнім часом займається Кремль, становить пильний інтерес з боку США. Це значить, що будуть спроби цьому протистояти, що певним чином нівелює загрози безпеки з півночі для нашої країни.

Прикметно, що, перебуваючи в Мінську, держсекретар США М. Помпео під час зустрічі з міністром закордонних справ Білорусі В. Макеєм і президентом країни О. Лукашенком обговорили ситуацію в Україні. Держсекретар запевнив, що Сполучені Штати Америки сприятимуть пошуку шляхів вирішення конфлікту на Сході України. «Це якраз те питання, у якому треба брати участь усій Європі, усьому світу для його вирішення. Але зрештою Росія та Україна повинні самі вирішити його. Усе, що ми в Сполучених Штатах Америки зможемо зробити, ми зробимо», – заявив М. Помпео (URL: https://ukr.lb.ua/news/2020/02/01/448755_ssha_i_bilorus_gotovi_shukati_shlyahi.html).

У свою чергу В. Макей заявив, що білоруська сторона підтримує будь-які формати, зокрема за участі США, якщо вони тільки допоможуть вирішенню кризи. «Але для цього повинна бути щира зацікавленість усіх залучених у цей конфлікт сторін», – вважає глава білоруського зовнішньополітичного відомства. «Ми маємо намір, готові та будемо робити все, щоб якнайшвидше припинилася криза на Сході України. Ми готові надати Білорусь як майданчик для будь-яких зустрічей і переговорів», – запевнив В. Макей.

Президент Білорусі О. Лукашенко у свою чергу пообіцяв держсекретарю США, що Білорусь не увійде до складу іншої країни. Натомість М. Помпео під час зустрічі з О. Лукашенком заявив, що США

готові підтримувати незалежність Білорусі. Водночас держсекретар зазначив, що Білорусь має «тривалу історію з Росією, але ми не просимо Мінськ вибирати між нами й Москвою. Вашингтон з розумінням ставиться до російсько-білоруського співробітництва. Ми ведемо мову про відновлення дипломатичних відносин».

Зважаючи на те що Білорусь на сьогодні через суперечку щодо ціни сировини не закуповує російську нафту, М. Помпео також зазначив, що США готові забезпечити Білорусь нафтою. «Наші виробники енергоресурсів готові забезпечити необхідною нафтою на 100 % за конкурентними цінами», – запевнив він.

Як повідомив М. Помпео, найближчим часом США призначать свого посла в Білорусі. Водночас він зазначив, що США «поки не готові» зняти всі обмежувальні заходи щодо Білорусі. Утім, за словами держсекретаря, Вашингтон розгляне, які санкції можна зняти (URL: <https://www.dw.com/uk/лукашенко-пообіцяв-помпео-що-білорусь-не-буде-частиною-іншої-країни/a-52224885>).

Якщо в Білорусі держсекретарі США раніше не бували ніколи, то в Казахстані та Узбекистані останній раз були п'ять років тому. За цей час там відбулися зміни у владі, тому візит М. Помпео, крім іншого, носив ознайомлювальний характер. По-друге, Центральна Азія – зона впливу Китаю, з яким у Д. Трампа та його адміністрації перманентні суперечки.

У Казахстані державний секретар США зазначив, що російські та китайські інвестиції можуть у довгостроковій перспективі завдати шкоди суверенітету країни. «Ми цілковито підтримуємо свободу вибору Казахстану в тому, з якими країнами він хоче вступати в ділові відносини, але я певен, що партнерство з американськими компаніями забезпечить найкращий результат для будь-якої країни», – заявив М. Помпео (URL: <https://www.dw.com/uk/помпео-попередив-казахстан-про-зростання-впливу-китаю-та-росії/a-52231174>).

Перед зустріччю з казахським президентом К.-Ж. Токаєвим держсекретар США зустрівся з етнічними казахами з Китаю, які зуміли вибратися звідти та стверджують, що їхні родичі й нині перебувають у сумно відомих «таборах політичного перевиховання» у Сіньцзян-Уйгурському регіоні Китаю. На спільній прес-конференції з главою казахстанського МЗС М. Тлеуберди М. Помпео закликав усіх не залишатися байдужими до долі тих, хто переслідується в Сіньцзяні: «Ми просто просимо надати безпечний притулок тим, хто хоче втекти з Китаю». Показово, що Росія «не помічає» цієї історії, тож Казахстан у питанні захисту своїх співплемінників, громадян Китаю може розраховувати лише на підтримку США.

У Казахстані М. Помпео зустрівся і з нинішнім президентом країни К.-Ж. Токаєвим, і з главою РНБО, «лідером нації» Н. Назарбаєвим. З першим говорив про розширення бізнес-контактів казахстанців з американцями, з другим – про питання безпеки й зовнішньої політики. Крім того, однією з головних тем візиту до Казахстану була розмова про необхідність свободи

слова та дотримання прав людини. Таким чином, оновлена конструкція влади цієї центральноазіатської держави була легітимізована високим чиновником американської дипломатії.

За інформацією ЗМІ, американців насторожує політичний курс нового президента Казахстану. Складається враження, що К.-Ж. Токаєв намагається зміцнити відносини республіки з Росією та Китаєм, поступово відходить від зовнішньополітичної моделі экс-президента Н. Назарбаєва, який дотримувався балансу у відносинах з Москвою, Пекіном, Вашингтоном і Брюсселем. Після інавгурації К.-Ж. Токаєв насамперед відвідав Росію, Узбекистан і Китай.

Він проти поширення в Казахстані антикитайських настроїв у контексті суперечностей США й Китаю. Президент не акцентує уваги на проблемі обмеження прав етнічних казахів у Піднебесній, де їх разом з уйгурами відряджають до спеціальних трудових таборів, не вважає анексією дії Росії в Криму в 2014 р.

К.-Ж. Токаєв намагається перетворити Казахстан на міст між Росією та Китаєм, вплинути на зближення двох ядерних держав. Торік на форумі в Омську К.-Ж. Токаєв і В. Путін домовилися щодо модернізації прикордонних переходів, поліпшення якості транспортної інфраструктури в районі російсько-казахстанського кордону, що необхідно для реалізації транспортних коридорів «Один пояс, один шлях», «Північ – Південь» (Росія – Центральна Азія – Іран – Суецький канал – Середземне море – Атлантичний океан – Балтійське море).

Казахстанський президент виступає за зміцнення юаня як глобальної валюти, збільшення двосторонньої торгівлі та інвестиційного співробітництва між Росією й Китаєм. З 2002 по 2018 р. Росія вклала 14 млрд дол. в економіку Казахстану, у тому числі в нафтогазовий і гірничо-металургійний сектор, а Китай посідає четверте місце серед інвестиційних партнерів.

Ці обставини насторожують США, які мають 400 підприємств у Казахстані та вклали 40 млрд дол. у місцеву економіку, переважно у видобуток нафти. М. Помпео зустрівся з К.-Ж. Токаєвим та Н. Назарбаєвим і дав зрозуміти, що більший зиск вони матимуть від співпраці з американцями, ніж з китайцями й росіянами. Американські інвестори готові вкласти від 500 тис. до 1 млрд дол. у створення тільки одного м'ясопереробного комбінату в Казахстані, фінансувати різні стартапи. Вашингтон намагається перекупити казахів у Москви й Пекіна (URL: <https://ua.112.ua/statji/yevraziiske-turne-navishcho-pompeo-vidvidav-bilorus-kazakhstan-i-uzbekystan-524457.html>).

Останньою столицею в турне держсекретаря США став Ташкент. Під час зустрічі з президентом Узбекистану Ш. Мірзієєвим, який перебуває при владі з 2016 р., М. Помпео висловив підтримку проведених ним реформ і виступив за розширення зв'язків із США, у тому числі економічних.

На відміну від свого попередника І. Карімова Ш. Мірзієєв робить спроби врегулювати територіальні суперечки із сусідніми країнами,

регулярно проводить зустрічі з їхніми керівниками. Узбекистан є цікавим для американців як маршрут для транспортування військових вантажів до Афганістану, як альтернатива нестабільного Пакистану. США імпонує те, що Узбекистан, на відміну від Казахстану, не поспішає в обійми Росії (URL: <https://ua.112.ua/statji/yevraziiske-turne-navishcho-pompeo-vidvidav-bilorus-kazakhstan-i-uzbekystan-524457.html>).

В Узбекистані також не обійшлося без намагань обмежити вплив Росії. У зв'язку з тим що нині Москва схиляє Ташкент до статусу спостерігача у Євразійському економічному співтоваристві, що пізніше, імовірно, переросте у членство, М. Помпео м'яко порадив Узбекистану спочатку подумати про членство в СОР. На завершення візиту до Ташкенту держсекретар заявив про «виділення до 100 млн дол. через програму допомоги США на підтримку реформ президента Мірзійоева».

Дуже важливим і показовим був останній пункт програми дипломатичного турне М. Помпео. Це була зустріч глави Держдепартаменту США з п'ятьма міністрами закордонних справ країн Центральної Азії у форматі С5+1. Створений він був п'ять років тому під час останнього приїзду до регіону американського держсекретаря, тоді це був Д. Керрі. Зміна адміністрацій у Білому домі призвела до того, що порядок денний змінився – і про цей формат надовго забули. Однак у другій половині минулого року Д. Трамп заявив про намір врегулювати конфлікт в Афганістані, для чого було відновлено переговори з талібами. Отже, у Вашингтоні підняли всі старі напрацювання щодо цього регіону, що було однозначно позитивно сприйнято в географічно й етнічно близьких до Афганістану країнах, які розцінили спілкування зі США як корисну противагу впливу Росії та Китаю.

Після зустрічі шести дипломатів у Ташкенті було прийнято спільну заяву з очікуваним формулюванням, що «США підтверджують незмінну підтримку суверенітету, незалежності та територіальної цілісності країн Центральної Азії».

У підсумку перший візит держсекретаря США до Білорусі та перший за п'ять років до Центральної Азії став вочевидь тривожним фактом для Кремля, про що свідчать коментарі російських ЗМІ з цього приводу. «Експерти не сумніваються, що план США спрямовано на те, щоб за жодних умов не допустити інтеграції пострадянського простору, у рамках цього завдання і відбувався візит Помпео до країн Центральної Азії», – ішлося в більшості публікацій.

Насправді ж США під час цього візиту просто нагадали про свою присутність у центральноазіатському регіоні. За висновком експертів, це нагадування було спрямовано не стільки в бік Росії, скільки в бік Китаю, який останнім часом нарощує свою економічну й політичну присутність на пострадянському просторі.

Цілі Китаю на пострадянському просторі досить прості. Він має наміри збільшити свій політичний вплив, отримати коридор на захід і потрібні йому ресурси: продовольство, метали, нафту, газ. Своє просування на захід

китайська влада оформила як створення «Нового Шовкового шляху». На східному відрізку цього шляху – у країнах Центральної Азії – Китай інвестує й навіть бере під контроль ключові сектори економіки. На західному ж відрізку – на Кавказі і в Східній Європі – китайських мільярдів поки не видно.

Однак навіть обмежена присутність Китаю допомагає пострадянським країнам зменшити свою залежність від Росії. Наприклад, у Казахстан у 2018 р. Китай вклав 1.5 млрд дол., які було спрямовано на будівництво залізниць і логістичних центрів. Дві третини своїх товарів до Європи Пекін висилає через центр прикордонного співробітництва з Казахстаном «Хоргос». Але майже 90 % своїх грошей Китай вкладає не в казахстанські дороги, а в казахстанську нафту. Сьогодні Пекін контролює третину всього нафтовидобутку в Казахстані (URL: <https://belsat.eu/ua/programs/shho-potribno-kytauu-na-postradyanskomu-prostori>).

У Киргизстані китайські фірми побудували два нафтопереробні заводи, будують дороги та контролюють чотири із шести найбільших родовищ золота. Золото Китай видобуває і в сусідньому Таджикистані. Півтори тисячі китайських фермерів орендують тут землю, а для охорони шляхів до Афганістану та боротьби з ісламістами Китай навіть розмістив на сході країни військову базу.

Боротися з ісламістами Китаю обіцяє допомогти Узбекистан. Економічна присутність Китаю в країні поки невелика, але Пекін має плани розвивати тут інтернет-комунікації, а також побудувати автомобільний, цементний і текстильний заводи.

Однією з найбільш залежних від Китаю країн став Туркменістан. Після запуску в 2009 р. газопроводу Центральна Азія – Китай продавати свій газ Душанбе став не «Газпрому», а китайським компаніям. Сьогодні в Піднебесну направляється близько двох третин туркменського газу, що дає країні чверть валового внутрішнього продукту.

Китай також став головним кредитором у регіоні. Гроші Пекін дає під низькі відсотки – натомість вимагає купувати китайську техніку, матеріали або наймати робочу силу. Зокрема, Киргизстан винен Піднебесній суму, що дорівнює третині ВВП країни. Таджикистан взамін за списання кредитів на півстоліття віддав Китаю в оренду 18 тис. га земель.

Азербайджану Китай дав грошей на будівництво Трансанатолійського газопроводу, який постачає каспійський газ до Європи в обхід Росії. Також Китай фінансує будівництво порту «Алат» (неподалік від столиці Баку). Але основні гроші китайські компанії вкладають у традиційні для Азербайджану сфери – нафту й газ.

Вірменія стала першою країною на пострадянському просторі, яка почала закуповувати в Китаю складні системи озброєння – реактивні системи залпового вогню AR1A. Співпраця в інших сферах розвивається слабо. Поки найбільшою інвестицією є завод з виробництва мінеральної води.

Китайські інвестиції в Україну в 2018 р. становили 85 млн дол. Китайські компанії реконструювали порт «Південний» під Одесою, а також фінансують будівництво дороги Одеса – Миколаїв. Інвестує Китай і в український газовидобуток, проте найбільш цікавий для Китаю не український газ, а продовольство. Китай – головний покупець української сільгосппродукції. Три роки тому Україна стала найбільшим постачальником зерна в Китай, обігнавши США, які займали цю позицію 30 років. Зерно та продовольство – це майже половина українського експорту в Китай. Київ цікавий Пекіну і як партнер в оборонній сфері. «Мотор-Січ» виробляє авіадвигуни, які Китай ставить на тренувальні літаки L-15 ([URL: https://belsat.eu/ua/programs/shho-potribno-kytayu-na-postradyanskomu-prostori](https://belsat.eu/ua/programs/shho-potribno-kytayu-na-postradyanskomu-prostori)).

Вікном у Європу для Пекіна стала Білорусь. Через неї йдуть три з чотирьох поїздів, що курсують між ЄС і Китаєм. Однак прямі інвестиції Китаю залишаються мізерними – у 2018 р. Білорусь отримала лише 190 млн дол. Пекін запропонував Мінську кредитів на 22 млрд, але на них потрібно купувати китайські матеріали та обладнання. Білорусь використала лише сьому частину цих коштів – для будівництва гірничо-збагачувального комбінату, гідроелектростанцій, модернізації заводу з випуску шин. Натомість Китай регулярно позичає Мінську гроші. Борг Білорусі перед Китаєм становить більше 3 млрд дол., або п'яту частину держборгу.

Китай також допомагає Білорусі зменшити залежність від Кремля у військовій сфері. Коли Москва відмовилася продати Мінську ракетні комплекси «Іскандер», за допомогою Пекіна він створив порівнянні по дальності комплекси «Полонез». Крім того, спільно з Китаєм Білорусь має намір виробляти безпілотники.

Таким чином, дуже повільно, але впевнено Китай вибудовує економічні, політичні, навіть військові зв'язки з країнами, які Росія називає своїм ближнім зарубіжжям. Це також зачіпає геополітичні інтереси США, які вбачають у Китаї свого найбільшого конкурента. Тож вочевидь дипломатичне турне держсекретаря США М. Помпео мало як політико-економічне, так і геополітичне підґрунтя, пов'язане з конкуренцією найбільших світових гравців за розширення впливу на глобальні процеси.

Ю. Якименко, мл. науч. сотр. ФПУ НБУВ

Местные выборы в Украине в контексте перспектив урегулирования конфликта на Донбассе в оценках СМИ

Как стало известно, местные выборы в Украине состоятся осенью 2020 г. Таким образом, отмечают наблюдатели, партия «Слуга народа» отказалась от идеи проведения досрочных местных выборов, хотя ее представители были заинтересованы в этом, рассчитывая после удачных для партии президентских и парламентских выборов обеспечить своим

кандидатам посты мэров в крупных городах и получить монобольшинство в органах местного самоуправления.

По заявлению Председателя Верховной Рады Д. Разумкова, к началу избирательной кампании должно быть завершено «законодательное обеспечение» реформы децентрализации – таким образом, у местной власти появится больше возможностей для реализации реформ на местах. Он напомнил, что внесенный в конце прошлого года по инициативе Президента Украины законопроект, касающийся децентрализации, был отозван с целью дальнейшей доработки с тем, чтобы местные выборы прошли после завершения реформы децентрализации.

Говоря о причинах отказа власти от проведения досрочных выборов, эксперты отмечают несколько факторов. Помимо законодательной доработки реформы децентрализации и принятия нового избирательного кодекса, вступившего в силу в январе, они указывают на неготовность президентской партии к выборам в силу кадровых проблем.

Как сообщают СМИ, согласно опросу политических экспертов, политических обозревателей и политтехнологов Украины, проведенному ОО «Лига избирателей», большинство политических экспертов считает, что партии «Слуга народа» не удастся установить контроль над большинством областных советов после местных выборов 2020 г. В частности, 62,5 % опрошенных убеждены, что представителям партии удастся одержать победу на местных выборах менее чем в 50 % областных советов. Кроме того, 20,8 % участников исследования считают, что президентская партия может победить в абсолютном меньшинстве советов или вообще нигде. То, что партия может победить на выборах в большинстве облсоветов, ожидают 4,2 %, а 8,3 % считают, что партийное руководство не уделит достаточного внимания выборам, сделав ставку на контроль над местными советами со стороны префектов (URL: <https://for-ua.com/article/1192202>).

«У них нет эффективных и, что главнее, надежных кандидатов даже на должности мэров крупных городов. Я уже не говорю о депутатах местных советов. Здесь нужно искать новых людей, провести с ними работу. Поскольку количество кандидатов больше, чем на парламентских, это сделать будет сложнее. Зеленский не хочет повторять свою ошибку, когда спешно набирали людей», – комментирует готовность партии «Слуга народа» к местным выборам председатель правления Центра прикладных политических исследований «Пента» В. Фесенко (URL: https://24tv.ua/ru/mestnye_vybory_2020_ukraina_prognozy_u_kogo_kakie_shansy_na_pobedu_n1263200).

В то же время, учитывая, что у партии «Слуга народа» нет достаточно влиятельного представительства в регионах, в ходе выборов она будет делать ставку не на личности, а на узнаваемый партийный бренд и пока еще высокий рейтинг Президента, даже несмотря на существенные репутационные потери последнего времени. «Большинство представителей будут неизвестными, но они активно будут использовать флаг, идеологию,

депутатов, которые будут приезжать в регионы от монобольшинства, и имя Президента», – прогнозирует политолог И. Рейтерович (URL: <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/20200124-povernennya-grojsmana-i-yatsenyuka-majbutnye-kernesa-ta-klychka-mistsevi-vybory-2020>).

По мнению многих наблюдателей, главным конкурентом президентской партии в ходе местных выборов станет «Батьківщина», обладающая разветвленной региональной структурой.

Основные претенденты на победу в местных выборах, кроме «Слуги народа», самовыдвиженцы и «Батьківщина», отмечает политолог О. Саакян: «Главная битва развернется в этом треугольнике. Команда Зеленского будет пользоваться высокими рейтингами Президента и продолжением истории общенациональных выборов. А протестно это будут подхватывать, с одной стороны, Тимошенко, с другой – местные элиты» (URL: <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/20200124-povernennya-grojsmana-i-yatsenyuka-majbutnye-kernesa-ta-klychka-mistsevi-vybory-2020>).

Меньше шансов на успех, в том числе из-за слабой структурной представленности на местах, эксперты прогнозируют для партии «Европейская солидарность». «Единственное, что держит ЕС – то, что у Порошенко осталось электоральное ядро. Оно проявится, хотя не покажет большого результата», – считает политтехнолог А. Золотарев.

На Юге и Востоке Украины серьезную конкуренцию этим партиям составят «Оппозиционная платформа – За жизнь» и Оппозиционный блок, не представленный в сегодняшнем парламенте. «Это интрига этих выборов: что на местах продемонстрируют Харьков, Одесса, Днепр, Запорожье, кто будет претендовать на электоральное наследие бывших Партии регионов и Оппоблока», – отмечает А. Золотарев (URL: <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/20200124-povernennya-grojsmana-i-yatsenyuka-majbutnye-kernesa-ta-klychka-mistsevi-vybory-2020>).

Наблюдатели подчеркивают также, что успеха в ходе местных выборов смогут достичь некоторые представители старых политических элит, не прошедшие в парламент. «Они сейчас скупают местные каналы, готовят для себя различные региональные политические проекты. Эти представители финансово-промышленных групп будут возвращаться в большую политику через местный уровень. В частности, будут усиливаться Гройсман, Яценюк, ряд экс-“регионалов”, олигархов местного уровня», – прогнозирует политолог О. Саакян (URL: <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/20200124-povernennya-grojsmana-i-yatsenyuka-majbutnye-kernesa-ta-klychka-mistsevi-vybory-2020>).

«Есть перспективная ниша для горизонтального проекта региональных лидеров. Есть мощный запрос представлять интересы регионов и общин. Такой политсилы сейчас нет. Эту нишу может захватить “Наш край”», – считает А. Золотарев (URL: <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/20200124-povernennya-grojsmana-i-yatsenyuka-majbutnye-kernesa-ta-klychka-mistsevi-vybory-2020>).

По мнению В. Фесенко, то, какие именно партии получают шанс оказаться в местных советах и как проявят себя в ходе предстоящих выборов новые политические проекты, станет ясно к началу осени. «Сколько наберет в русскоязычных регионах партия Шария? Что будет с поддержкой “Голоса”? Сейчас партия Вакарчука теряет свои позиции. Попытается ли возродить свое влияние “Самопоміч”? Ответы на эти вопросы мы сможем найти через полгода», – отмечает политолог (URL: https://24tv.ua/ru/mestnye_vybory_2020_ukraina_prognozy_u_kogo_kakie_shansy_na_pobedu_n1263200).

Очень ожесточенная борьба, по оценкам экспертов, будет проходить за кресла мэров, особенно в крупных городах. При этом президентская партия кандидатов на посты мэров пока не представила, и в условиях жесткой конкуренции и ограниченных сроков на PR-кампанию найти перспективных кандидатов ей будет довольно сложно. «Партийная принадлежность будет давать какой-то карт-бланш кандидату, но нужно, чтобы это была мощная фигура. Сейчас альтернатив ни по Днепру, ни по Харькову, ни по Одессе, ни по Киеву нет», – констатирует А. Золотарев (URL: <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/20200124-povernennya-grojsmana-i-yatsenyukamajbutnye-kernesa-ta-klychka-mistsevi-vybory-2020>).

Что касается президентского законопроекта о децентрализации, то, как считают наблюдатели, он мог бы иметь обратный эффект и послужить укреплению президентской вертикали власти. «Документ был подготовлен без привлечения органов местного самоуправления, их ассоциаций, экспертного сообщества, ученых, а предложенные изменения в Конституцию не соответствуют Европейской хартии местного самоуправления», – отмечается в сообщении Ассоциации городов Украины, объединяющей 833 территориальные общины (URL: https://24tv.ua/ru/mestnye_vybory_2020_ukraina_prognozy_u_kogo_kakie_shansy_na_pobedu_n1263200).

Также в ассоциации считают, что префекты, в соответствие с президентским законопроектом о децентрализации, смогли бы оказывать давление на местное самоуправление. Полномочия префектов в документе были прописаны недостаточно четко, кроме того, предусматривалось, что они будут назначаться и увольняться лично Президентом. «Для того чтобы префект не превращался в очередного губернатора, необходимо более четко прописать их полномочия и чтобы они носили только контрольный характер», – комментирует законопроект профессор политологии Киево-Могилянской академии А. Гарань (URL: https://24tv.ua/ru/mestnye_vybory_2020_ukraina_prognozy_u_kogo_kakie_shansy_na_pobedu_n1263200).

Многие критики законопроекта также отмечали, что он несет угрозу сепаратизма и федерализации, поскольку полномочия местных советов могли позволять изменение границ областей, выделение районов и объединение с другими административными единицами страны. Серьезным недостатком документа его противники называли также угрозу «легализации» особого статуса Донбасса.

С критикой законопроекта, а также против идеи проведения местных выборов на Донбассе, выступили, в частности, представители «Европейской солидарности». Так, сопредседатель фракции «Европейская солидарность» А. Герасимов заявил, что проведение выборов в ОРДЛО в октябре недопустимо. «“Европейскую солидарность” беспокоят планы Банковой проводить местные выборы на Донбассе уже в октябре. Об этом свидетельствуют заявления окружения Зеленского. Подчеркиваем, что никаких предпосылок для местных выборов в ОРДЛО нет. Российские оккупационные войска остаются на позициях и почти каждый день гибнут наши воины. Проводить выборы в таких условиях – это собственными руками обречь Донбасс на сценарий так называемого Крымского референдума 2014 г. под дулами российских автоматов», – подчеркнул он (URL: <https://www.5.ua/ru/polytyka/pid-dulamy-avtomativ-herasymov-naholosyv-na-neprypustymosti-provodyty-vybory-v-ordlo-v-zhovtni-207617.html>).

В целом, проблема проведения местных выборов на неподконтрольных Украине территориях Донбасса продолжает оставаться одной из главных тем, связанных с будущей избирательной кампанией и перспективой урегулирования ситуации на Юго-Востоке.

Помощник Президента Украины А. Ермак заявил недавно, что власть готовится к тому, чтобы провести местные выборы на всей территории страны, включая ОРДЛО. «Уже через три месяца будет следующая встреча лидеров в нормандском формате. Я надеюсь, что она состоится, и я очень надеюсь, что Украина придет на эту встречу с новым пакетом договоренностей», – сообщил он, высказав надежду, что «мы сделаем следующие шаги для того, чтобы местные выборы, по украинскому закону, прошли по всей территории Украины в конце октября».

Помощник Президента напомнил при этом, что выборы по украинскому законодательству невозможно проводить на территориях, границу которых не контролирует украинское правительство и где находятся незаконные иностранные вооруженные формирования. «У меня, как и у всех, много вопросов к Минским договоренностям, но это единственный документ, который сегодня согласован, подписан, там действительно есть положение, согласно которому граница передается после выборов. Президент Зеленский сказал в Париже, что мы не можем с этим согласиться, потому что это противоречит украинскому законодательству», – подчеркнул он (URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/02/1/7239149>).

«Выборы на неподконтрольных территориях рассматриваются только согласно украинским законам. Исключительно. Мы заинтересованы в том, чтобы ситуация на Донбассе была урегулирована и выборы прошли как можно быстрее. Когда это будет, честно говоря, не знаю. Но я считаю правильным, чтобы выборы на Донбассе прошли одновременно с местными выборами по всей территории Украины», – заявлял А. Ермак ранее (URL: https://24tv.ua/ru/jeto_pravilno_u_zelenskogo_hotjat_provesti_vybory_na_donbas_se_odnovremenno_s_mestnymi_v_ukraine_n1209077).

По его словам, вероятность выборов в ОРДЛО будут рассматривать уже после следующей встречи в нормандском формате. «...Есть определенные сроки. За 90 дней до выборов должны быть выведены все иностранные вооруженные формирования, разоружены незаконные вооруженные формирования. Это время. То есть это не один день... У нас такое желание есть. Если будет такое желание и с той стороны, то мы готовы. Проведение выборов на всей территории Украины – это было бы очень символично», – заключает помощник Президента (URL: https://24tv.ua/ru/u_zelenskogo_objasnili_kogda_mogut_sostojatsja_vybory_na_donbasse_n1251449).

Глава украинского МИД В. Пристайко, комментируя перспективу проведения выборов на Донбассе, также подчеркивал, что «в идеале эти выборы должны быть проведены параллельно с местными выборами в Украине осенью». «...Это будут не общенациональные выборы, а местные выборы. Поэтому никакие незаконные формирования на Востоке Украины не могут принять в них участия. Здесь речь идет о гораздо меньших административных регионах по обе стороны фронта и на всей территории Украины», – отметил глава МИД. По его словам, МИД «не наивные и очень хорошо знают, кто по другую сторону фронта будет выдвигаться на выборы», но «у людей было бы, по меньшей мере, чувство демократического процесса, который происходит параллельно на оккупированных территориях и на свободных территориях, что было бы идеальной возможностью для России вывести войска с нашего востока» (URL: <https://nv.ua/ukraine/politics/vadim-pristayko-v-ideale-vybory-v-odrl-dolzny-byt-provedeny-paralleln-s-mestnymi-vyborami-v-ukraine-50062906.html>).

В то же время, считает В. Пристайко, если в 2020 г. на Донбассе затянется процесс разведения войск, а местные выборы не состоятся, Украине будет необходимо искать альтернативу Минским договоренностям. «Это может быть миротворческая миссия. Впрочем, это не будет означать, что мы выходим из общего Минского процесса», – заявляет министр, подчеркивая, что война на Востоке Украины может перейти в замороженный конфликт (URL: https://24tv.ua/ru/pri_kakih_uslovijah_ukraina_rassmotrit_alternativy_minskomu_processu_n1259749).

Глава миссии США в ОБСЕ Д. Гилмор заявил, что местные выборы на неподконтрольной Украине части Донбасса должны проходить только после вывода с ее территории российских войск и незаконных вооруженных формирований. Он подчеркнул, что США «призывают к восстановлению контроля Украиной над своей международной границей с Россией для проведения демократических выборов на ныне оккупированной части Донбасса». Д. Гилмор также от имени США призвал Россию «дать указание своим доверенным лицам прекратить преследование Специальной мониторинговой миссии, как того требуют обязательства Москвы по Минским договоренностям» (URL: <https://nv.ua/world/geopolitics/ssha-v-obse->

vybory-v-okkupirovannom-donbasse-dolzny-prohodit-tolko-posle-vyvoda-voysk-rf-poslednie-novosti-50064623.html).

Таким образом, круг вопросов, требующих решения для достижения прогресса в урегулировании ситуации на Донбассе накануне очередной нормандской встречи, остается прежним. В первую очередь он включает вопрос очередности выполнения пунктов Минских договоренностей, касающихся проведения выборов и установления контроля над границей.

В то же время наблюдатели констатируют некоторое укрепление спокойного прагматизма в отношении России со странами Евросоюза, вылившееся, в частности, в возвращение российской делегации в ПАСЕ и звучащие со стороны некоторых европейских лидеров призывы к налаживанию диалога с РФ.

Так, недавно о необходимости такого диалога заявил в ходе своего визита в Польшу президент Франции Э. Макрон. «Для Франции абсолютным приоритетом является безопасность и стабильность в Европе. Это единственная линия, которой я придерживаюсь. Во мне нет никакой наивности, но я знаю, что в интересах европейской безопасности, в интересах Франции и Польши мы должны вести требовательный политический диалог с Россией», – отметил он (URL: <https://nk.org.ua/geopolitika/perelomnyi-vizit-kak-makron-v-polshu-sezdil-221959>). По его словам, Европа должна «вернуть суверенитет» в области обеспечения своей безопасности, а построение независимой системы европейской обороны, дополняющей НАТО, невозможно осуществить без России. «Не может быть проектов обороны и обеспечения безопасности европейских граждан без политического видения, которое бы способствовало прогрессивному восстановлению доверия с Россией», – подчеркнул Э. Макрон (URL: <https://novayagazeta.ru/news/2020/02/07/158908-makron-zhdu-chto-rossiya-stanet-konstruktivnym-igrokom-evropeyskoj-bezopasnosti>). Диалог с Россией, считает Э. Макрон, является необходимым условием прогресса мирного урегулирования конфликта на Востоке Украины, ведь, по его словам, «не в наших интересах, чтобы замороженные конфликты накапливались».

В связи с этим напомним, что, по словам посла Франции в Украине Э. де Понсена, в Минских договоренностях есть пункты, которые нуждаются в детализации. «Особенно это касается последовательности действий, – уточняет посол. – Но это не значит, что надо отказаться от “Минска”. Нет другой возможности, кроме Минских договоренностей, ведь они были подписаны Украиной, и именно они являются основой. Эти соглашения нужно взять за основу, а дальше могут быть интерпретации» (URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/02/4/7239366>).

Тем временем, напоминают наблюдатели, Парламентская ассамблея Совета Европы приняла резолюцию о состоянии мониторинговой процедуры, в которой называет Россию «стороной Минских договоренностей». «Российская Федерация усиливает негативные тенденции в вопросах демократии, верховенства права и прав человека... Произвольно использует

законодательство о противодействии экстремизму для замалчивания оппозиции и критики со стороны гражданского общества, ухудшения свободы вероисповедания в стране, о чем свидетельствует запрет Свидетелей Иеговы; устанавливает “границы” и осуществляет ползучую аннексию грузинских регионов Южной Осетии и Абхазии; осуществила незаконную аннексию Крыма и военную агрессию на Востоке Украины», – говорится в документе (URL: <https://gordonua.com/news/politics/pase-priznala-rossiyu-storonoj-minskih-dogovorennostey-1485014.html>). В ПАСЕ заявили, что российским властям следует, помимо прочего, полностью выполнить Минские договоренности и положить конец военному вмешательству, а также поддержке незаконно вооруженных формирований в Восточной Украине, участницей которых является РФ, и отменить незаконную аннексию Крыма.

Эксперты заключают, что до проведения очередной встречи в нормандском формате ситуация на Донбассе, в частности с вопросом проведения там местных выборов, не изменится. При этом, хотя реформирования Минских договоренностей некоторые наблюдатели не исключают, такой сценарий считается невыгодным для России. «Кремль полностью удовлетворяет вариант “Минска-2”. Согласно прописанным положениям, выборы в ОРДЛО – п. 4. А восстановление Украиной контроля за границей – аж п. 9. Политика впереди безопасности. Украина настаивает на первоочередности составляющей безопасности. Поэтому в ближайшее время на Донбассе ничего нового не будет. Замороженный конфликт», – комментирует ситуацию политический эксперт С. Постоловский. Одновременно он подчеркивает, что возможная имплементация формулы Ф.-В. Штайнмайера в Минские договоренности будет означать, что Украина де-факто и де-юре признает, что выборы на неподконтрольных территориях состоятся без возвращения контроля над границей и вывода российских войск (URL: https://24tv.ua/ru/novye_minskie_soglasheniya_i_vybory_v_ordlo_chno_budet_na_donbasse_v_2020_godu_n1260597).

По мнению исполнительного директора Центра прикладных политических исследований «Пента» политолога А. Леонова, проведение выборов на Донбассе одновременно с выборами на всей территории Украины создает угрозы. «Во-первых, проводить выборы уместно, когда будут созданы условия для этого, а не привязываться к тому, что местные выборы запланированы в Украине осенью. Во-вторых, это серьезное напряжение ресурсов. В такой ситуации сконцентрироваться на выполнении условий на Донбассе будет гораздо сложнее, – считает эксперт. – Мы должны четко требовать выполнения условий безопасности, после чего можно начать говорить о выполнении политических моментов. Не ранее. Пока что в заявлениях украинской власти нет главного. Почти не говорят о контроле над границей, выводе войск, что вызывает опасения» (URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2020/01/10/mnenie/bezopasnost/mogut-li-provesti-vybory-ordlo-osenyu-vmeste-vsej-ukrainoj>).

Тем временем на Донбассе, в частности в районе разведение войск у Золотого, наблюдается обострение ситуации. Глава непризнанной «ЛНР» Л. Пасечник выступил по этому поводу со специальным заявлением, в котором ответственность за срыв перемирия возложил на Президента В. Зеленского. «Расцениваю такие действия Украины, как акт международно-уголовного преступления против народа Донбасса. Ответственность за гибель граждан республики полностью ложится на Верховного главнокомандующего украинской армией В. Зеленского, – сказано в заявлении Л. Пасечника. – Призываю мировую общественность остановить вооруженную агрессию ВСУ и указать руководству Украины на необходимость выполнения Минских договоренностей – единственного документа, позволяющего разрешить конфликт мирным путем» (URL: <https://strana.ua/news/248775-leonid-pasechnik-obvinil-ukrainu-v-obstrelakh-luhanska.html>).

Такое развитие событий, считают эксперты, может поставить под угрозу следующую встречу в нормандском формате, что в очередной раз отдалит перспективу урегулирования конфликта на Донбассе.

О. Ворошилов, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Коронавірус 2019-nCoV: загрози для України і світу

У грудні 2019 р. у китайському місті Ухань (провінція Хубей) зафіксували спалах пневмонії, викликаній досі невідомим збудником. Згодом стало відомо, що вірус передається від людини до людини.

Намагаючись обмежити поширення вірусу, у Китаї запровадили повні або часткові обмеження на пересування в 15 містах, зокрема повністю ізолювали Ухань, у якому мешкає понад 11 млн осіб.

Вірус з китайського Уханя, який схожий на застуду, але, на відміну від неї, дуже швидко вражає легені й інші органи, належить до великої родини коронавірусів (усього існує 39 видів коронавірусу, сім із яких можуть атакувати людей, а решта небезпечні лише для тварин). Він може передаватися в інкубаційний період (триває від одного до 14 днів), коли людина навіть не підозрює, що вона хвора.

За межами Китаю зафіксовано десятки випадків зараження (крім КНР, захворювання виявлено ще в 23 країнах), зокрема в Таїланді, Японії, Південній Кореї, США, Сінгапурі, В'єтнамі, Непалі, Франції, Австралії, Малайзії, Канаді, Камбоджі, Німеччині, Фінляндії та ін.

Всесвітня організація охорони здоров'я 30 січня за підсумками екстреної наради оголосила спалах коронавірусу надзвичайною ситуацією міжнародного значення. Це стало опосередкованим визнанням того, що стримати поширення хвороби не вдається і вона з локальної проблеми набуває глобального масштабу.

Уже 4 лютого ВООЗ офіційно оголосила спалах захворювань на коронавірус епідемією.

Станом на 10 лютого кількість загиблих від коронавірусу 2019-nCoV на території материкового Китаю збільшилася до 908 осіб. Враховуючи дві смерті, що були зафіксовані за межами материкового Китаю (по одній у Філіппінах і Гонконзі), – усього 910 померлих.

Загальна кількість хворих на новий вірус з Уханю на території КНР досягла 40 тис. 171 особи, курс лікування в медичних закладах країни проходить близько 36 тис. людей.

Як заявив секретар Ради національної безпеки і оборони України О. Данилов, у разі загострення ситуації з коронавірусом відпрацюватиметься евакуація українських громадян з Китаю. На сьогодні в КНР перебуває близько 10 тис. громадян України. Серед них – студенти, працівники та туристи. Нині вони можуть звернутися в консульські відділи України в Китаї.

Повідомляється також, що 9 лютого на борту круїзного лайнера Diamond Princess, який знаходиться під карантинном біля берегів Японії, коронавірус 2019-nCoV виявили в громадянина України. Про це, зокрема, повідомив директор департаменту консульської служби МЗС України С. Погорельцев. «Є один інфікований громадянин України, член екіпажу круїзного лайнера, що знаходиться на рейді біля берегів Японії. Особистість встановлена. Розміщений у лікарні. Стан задовільний. З госпіталізованим підтримується зв'язок. Ситуація на контролі міністра закордонних справ і Посольства України в Японії», – сказав він.

За даними МЗС, українець «відчуває себе нормально», йому надають необхідну допомогу.

Експерти ВООЗ вважають, що поки ще немає підстав говорити про пандемію. Так, директор департаменту пандемічних та ендемічних захворювань ВООЗ С. Бріан на прес-конференції в Женеві заявила: «На сьогодні ми маємо не пандемію, а перебуваємо на стадії епідемії з численними осередками, і ми спробуємо зупинити передачу вірусу у всіх цих осередках».

Водночас учені вважають, що кількість хворих на коронавірус може бути занижена в десятки разів. Зокрема, згідно з розрахунками медиків університету Гонконгу, уже до 25 січня кількість заражень вірусом в одному лише Ухані мала б перевищити 75 тис. людей – хоча офіційно на той момент повідомляли лише про 2 тис. випадків у всьому світі.

Автори дослідження, оприлюдненого в медичному журналі Lancet, стверджують, що епідемія коронавірусу поширюється набагато швидше, ніж вважали раніше. За їхніми даними, кожен носій вірусу в середньому заражає ще двох-трьох людей, а загальна кількість хворих зростає в геометричній прогресії й подвоюється щотижня (кожні 6,4 дня). За словами авторів дослідження, настільки значну різницю між розрахунками й офіційними цифрами можна пояснити кількома факторами. По-перше, це відносно тривалий інкубаційний період (до двох тижнів), коли інфікована вірусом людина ще не відчуває жодних симптомів хвороби, але вже є її носієм. Крім

того, навіть після звернення хворого до лікаря необхідно підтвердити, що його стан спричинений саме новим штамом коронавірусу, а це потребує проведення лабораторних досліджень, на які може піти кілька днів, ідеться в дослідженні.

З іншого боку, якщо їхні розрахунки кількості захворілих правильні, то смертельну небезпеку нового коронавірусу сильно перебільшено, адже в такому разі реальна смертність серед захворілих становить значно менше 1 %.

Повідомляється, що більшість померлих від вірусу – люди літнього віку. У багатьох з них були супутні захворювання, як-то цироз печінки, гіпертонія, цукровий діабет чи хвороба Паркінсона. Експерти вважають, що найбільшу загрозу хвороба становить для людей зі слабким імунітетом, проте вже було зафіксовано випадки смерті серед молодих людей без хронічних захворювань.

Проте швидше за вірус поширюється паніка. У соцмережах гуляють фейкові дописи про загиблих – нібито їх понад 100 тис. і хворі помирають просто на вулицях китайських міст.

В Україні на сьогодні немає жодного зафіксованого випадку китайського вірусу 2019-nCoV, але люди вже бояться забирати посилки з AliExpress, у Viber-групах застерігають не купувати банани – нібито вони є носіями захворювання, а на OLX продають вакцину від вірусу, якої насправді ще немає ніде у світі.

Але якщо хвороба таки дійде до нас, доведеться в екстреному порядку вирішувати велику кількість питань: т наявність необхідної кількості лікарень, фахівців і спеціального обладнання. Про те, що в Україні вже є певні проблеми з розробленням плану захисту від можливої атаки коронавірусу, свідчить рейтинг Global Health Security Index, який визначає готовність країн до можливих епідемій та пандемій. Україна в ньому перебуває на 94 позиції зі 195 країн, поряд з Домініканською Республікою, Зімбабве, Нігерією й Іраном.

На сьогодні в Україні існує 750 відділень інтенсивної терапії на 5 тис. 581 ліжок, які готові прийняти пацієнтів з новим коронавірусом, запевняє лікар-анестезіолог С. Дубров з Центру громадського здоров'я.

Лікар-інфекціоніст Ю. Жигарев ставить інформацію про готовність відділень під сумнів: «Якщо казати про Київ, то я впевнений, в Олександрійській та четвертій лікарні. Це ті лікарні, де є гарно обладнані реанімації й вони рятуватимуть людей. Але щодо всіх відділень у країні – є сумніви».

Кабмін 3 лютого на екстреному засіданні затвердив Розпорядження «Про заходи запобігання занесенню і поширенню на території України гострої респіраторної хвороби, спричиненої коронавірусом 2019-nCoV» та проект національного плану протиепідемічних заходів. Крім того, уряд зобов'язав провести навчання в медичних установах щодо готовності прийняти потенційних хворих. Також сформовано перелік госпітальних баз

та бригад екстреної медичної допомоги, що надаватимуть медичну допомогу особам із підозрою на новий коронавірус. Ще раніше для недопущення занесення й поширення на території України випадків захворювань, спричинених новим коронавірусом 2019-nCoV, було створено оперативний штаб та затверджено рекомендації МОЗ щодо дій при виявленні коронавірусної інфекції. Крім того, як інформує Центр громадського здоров'я, кожна область виділила окремі карети «швидкої» в разі переміщення хворих на коронавірус.

Зі свого боку Прем'єр-міністр О. Гончарук поінформував, що в Україні достатньо інфекціоністів, які знають, що потрібно робити в разі занесення й поширення в нашій державі нового коронавірусу 2019-nCoV. «Навіть у разі виникнення такого захворювання ми розуміємо, що треба робити. У нас в достатній кількості наявні бригади інфекціоністів – мінімум по дві оснащені бригади у кожній області, – які знають, що треба робити. Тому я не бачу підстав для хвилювання», – наголосив О. Гончарук.

За його словами, у країні не зареєстровано жодного лабораторно підтвердженого випадку захворювання, утім влада готова до будь-яких сценаріїв. «У нас всі служби працюють у режимі максимальної готовності. Ми контролюємо ситуацію на кордоні, перевіряємо тих людей, які заїжджають в Україну з ризикованих територій, маємо їхні контакти. Інформуємо їх про те, як вони мають проводитися при виявленні мінімальних симптомів та кому потрібно повідомити, щоб одразу оглянули за потреби», – наголосив глава уряду. Прем'єр-міністр зазначив, що українська влада дуже тісно співпрацює із Всесвітньою організацією охорони здоров'я, з якою двічі на день контактує щодо ситуації у світі.

Міністр охорони здоров'я України З. Скалецька 4 лютого поінформувала, що вже найближчим часом із Китаю надійдуть тест-системи для ідентифікації коронавірусу. За словами міністра, в Україні всі підозри на коронавірус знято, випадків захворювання на сьогодні не фіксується навіть у тих людей, які прибули з Китаю.

Щодо вакцини від нового китайського коронавірусу, то на сьогодні в світі її не існує. Для розроблення будь-якої вакцини потрібно щонайменше шість місяців, інформує епідеміолог О. Кошалко. Тобто, скоріше за все, вакцину буде підготовлено лише ближче до літа, коли пік захворювання на респіраторно-вірусні інфекції мине. «Навіть якщо вакцину буде розроблено, варто зрозуміти, чи доречно нею щепитися в Україні, якщо в нас, наприклад, не буде випадків. Можливо, вакцинуватимуться лише ті, хто плануватиме поїздки в Китай, або люди з імунними проблемами, наприклад хворі на ВІЛ», – зазначає лікар.

Треба також зазначити, що, крім біологічної небезпеки, коронавірус 2019-nCoV також спричиняє непрості економічні наслідки. Так, CNN прогнозує, що в цілому темпи зростання китайської економіки можуть впасти на 2 п. п., через що країна втратить близько 62 млрд дол. За версією видання,

уряду КНР, імовірно, доведеться збільшити витрати, знизити податки й процентні ставки, щоб запобігти подальшому поширенню коронавірусу.

Найбільше від спалаху коронавірусу постраждали транспортні та туристичні компанії. Так, ще 24 січня для відвідувачів було закрито деякі ділянки Великої Китайської стіни поблизу Пекіну. Із 3 лютого залізничне сполучення з Китаєм перервала Росія, понад 20 світових авіакомпаній призупинили авіасполучення з КНР. Зокрема, авіакомпанія «Міжнародні авіалінії України» 30 січня і 4 лютого виконала останні рейси з китайського міста Саньї для вивезення українських туристів. Авіаперевізник попередньо припиняє рейси за цим напрямком до 24 лютого.

Згідно із щотижневим оглядом ринків від компанії Moody's Analytics, епідемія китайського коронавірусу може стати «чорним лебедем» 2020 р., який вплине на світову економіку істотніше, ніж навіть фінансова криза 2008–2009 рр. Аналітики вважають, що через непередбачуваність поширення захворювання під питанням опинилося прогнозоване раніше зростання світового ВВП у 2020 р. на 3,3 %. При цьому агентство зберегло прогноз щодо зростання ВВП Китаю в поточному році на 5,8 %, але попередило, що спалах епідемії коронавірусу несе ризики для динаміки цього показника.

Що ж до України, то, за словами міністра економіки Т. Милованова, смертельний коронавірус мінімально вплине на економіку країни, оскільки зовнішній туризм України «становить лише 2 % ВВП». При цьому політик зазначив, що перевізники й туроператори, які працюють із Китаєм, понесуть певні витрати через евакуацію людей, проте в цілому вплив буде мінімальним.

Т. Милованов також поінформував, що Міністерство економіки не прогнозує негативного впливу спалаху хвороби на товарообіг. Політик повідомив, що, «користуючись можливістю», Україна зняла кілька бар'єрів для торгівлі та експорту з Китаєм. Проте він уточнив, що це рішення не пов'язано з коронавірусом.

Зі свого боку заступник голови Нацбанку України Д. Сологуб під час брифінгу зазначив, що НБУ не очікує значного впливу на економічні показники України через ситуацію в Китаї. «Це не буде мати значного впливу на стандартні довгострокові економічні показники. Ми бачили вплив на фондовий ринок, на прибутковість облігацій країн, що розвиваються. Але, наприклад, акції фармацевтичних компаній зросли», – зазначив він.

Водночас коронавірус уже «вдарив» по українському бізнесу.

Українські підприємці зазначають, що вже відчули вплив коронавірусу на свою діяльність.

Наприклад, подорожчала доставка вантажів до Китаю. «Останнім часом ми бачимо тенденцію до подорожчання вантажних відправлень у Китай. Пов'язано це безпосередньо із закриттям прямого пасажирського авіасполучення. Раніше частина вантажів доставлялася пасажирськими рейсами, а зараз тільки вантажними, яких недостатньо. Як наслідок, великий попит і дефіцит місця для вантажних відправлень, відповідно, підскочила і

ціна. ...Ми прогнозуємо, що після відкриття “шлагбаума” на ринку морських перевезень буде шалений попит на можливість розмістити бронювання, ціни на фрахт стрімко зростатимуть, вантажі, які повинні перевозитися морським транспортом, доставлятимуться літаками та потягами. Тому очікуємо проблем із наявністю вільних місць на судах, у літаках і поїздах, зростання тарифів і збільшення термінів доставки вантажів», – пояснив В. Шевченко, генеральний директор групи логістичних компаній ZAMMLER.

Також українські підприємці вже зіштовхнулися і з нестачею виробів, що виробляються в Китаї, через що очікують зменшення прибутку. «Ми працюємо у сфері безпілотних технологій і робототехніки, і наша діяльність пов’язана з глобальним доступом до технологій. Ми розуміємо, що ми досить поверхово поставилися до появи новинних заголовків про епідемію. Китай зупинив свою роботу практично на 20 днів. ...Ми розуміємо, що в середньорічній перспективі затримки в роботі, з якими ми вже зіштовхнулися, вплинуть на 5 % нашого очікуваного річного обороту», – описує ситуацію співзасновник компанії Drone.ua В. Яковенко.

Загалом же поки рівень паніки не можна порівняти з рівнем небезпеки, яку становить хвороба. Великий розголос пов’язаний з тим, що вірус новий і вакцини проти нього поки не існує. Проте, крім щоденної статистики збільшення заражених і померлих, зростає кількість людей, яких вважають повністю вилікуваними.

С. Горова, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Брекзит – зміни на краще чи ускладнення ситуації?

Велика Британія вийшла з Євросоюзу, членом якого була з 1973 р. Брексит у Лондоні відзначали масовими гуляннями, на яких навіть спалили прапор ЄС. Хоча, насправді, як вважають в експертних колах, особливих приводів для радості в британців немає. ЗМІ активно публікує прогнози щодо того, що вихід із ЄС обернеться для країни колосальними втратами. Так, як відомо, у ЄС близько 40 торгових угод, які охоплюють понад 70 країн. Будучи членом ЄС, Велика Британія могла мати торговельні відносини, наприклад, з Канадою, при цьому не сплачуючи високі мита на більшість товарів. Відповідно, якщо Сполучене Королівство вийде з ЄС без торговельної угоди, то автоматично втратить доступ до цих ринків і буде змушене торгувати за правилами СОТ.

Як інформують ЗМІ, на сьогодні офіційний Лондон уже домовився про укладення 20 торговельних угод з такими країнами, як Косово, Йорданія, Марокко, Туніс, Грузія. Однак на сьогодні поки не можна говорити про те, що ці країни, скажімо так, є економічним і торговельним локомотивом.

Крім того, експерти прогнозують проблеми з офісами відомих корпорацій, які вже стали йти з Великої Британії, а також із перерозподілом

ринку морської й транспортної індустрії, зокрема авіап перевезень і доступу до портів.

Складною ситуацією для міжнародного і внутрішнього становища Великої Британії може стати відділення Шотландії. Це, власне, означатиме кінець країни під назвою «Велика Британія», тому що держава The Great Britain – це саме союз Англії та Шотландії, створений у 1707 р.

Поки вихід Шотландії не виглядає дуже вже ймовірним, але правляча на півночі острова Шотландська національна партія рішуче налаштована принаймні домогтися нового референдуму.

Прогнозується також падіння цінності британського громадянства. Велика Британія вже почала друкувати паспорти колишнього темно-синього кольору замість нинішніх бордових документів єдиного європейського зразка. Для переконаних євроскептиків цей паспорт, звичайно, буде окремим приводом для гордості, але набір можливостей, які він дає у світі, після Брекзиту автоматично знизиться. «Велика Британія може встановити світовий рекорд у падінні якості свого громадянства без будь-якого силового конфлікту. Жорсткий Брекзит призведе до того, що громадяни Великої Британії втратять право жити й працювати в країнах ЄС, а також Швейцарії, Норвегії та Ісландії, тобто в групі найбільш розвинутих країн світу, і якість британського громадянства таким чином різко й необоротно знизиться», – пояснює укладач всесвітнього «індексу якості громадянства», професор права в Гронінгенському університеті Д. Коченов (URL: <https://rus.postimees.ee/6889898/proshchay-velikaya-britaniya-politiki-sporyat-omeste-strany-v-mire-posle-brekszita>. 2020. 5.02).

«Брекзит залишить Велику Британію зломленим і роз'єднаним королівством. Географічно вона завжди перебувала за межами континентальної Європи. Тепер ця відстань буде ставати дедалі більш відчутною в політиці, економіці та соціальній сфері», – прогнозують експерти (URL: <https://www.facenews.ua/news/2020/471386>. 2020. 31.01).

У свою чергу, більш сприятливо може складатися ситуація з укладанням нової торговельної угоди із США. Д. Трамп неодноразово заявляв, що готовий сісти за стіл переговорів. Для Великої Британії плюс тут у тому, що тепер їхні переговорні позиції не обмежують правила Євросоюзу, тому Лондон може домовитися про більш вигідні для себе умови (URL: <https://www.segodnya.ua/world/europe/ubytkov-ne-izbezhat-hto-budet-s-britaniey-posle-vyhoda-iz-es-1395542.html>. 2020. 31.01).

При цьому французькі ЗМІ акцентують увагу на пасивності в британському інформаційному просторі щодо такої події й на такі ж пасивні настрої англійців. Так, французькі газети пишуть про те, що вихід Великої Британії з Євросоюзу не породив тріумфальних настроїв у країні (URL: https://www.liberation.fr/planete/2020/02/01/le-royaume-uni-se-reveille-brexite_1776627). Liberation повідомляє, що в Лондоні не було чути феєрверків і гучних промов. «Біг-Бен не задзвонив, навіть прем'єр-міністр Б. Джонсон був непомітний за стінами Даунінг-стріт, 10», – зазначає видання.

Автор статті зауважує, що звернення Б. Джонсона до нації звелося до відеозапису, який навіть не показали на ВВС, – він транслювався в соціальних мережах. Тоді, 31 січня, усе виглядало так, ніби «хтось на найвищих шаблях хотів уникнути тріумфаторства», оскільки сам по собі Брексит є «стрибком у невідоме», зазначає видання.

Французьке видання Figaro (URL: <https://www.lefigaro.fr/international/brexit-le-royaume-uni-choisit-la-sobriete-pour-ses-adeux-a-l-europe-20200131>) теж зазначає, що «атмосфера в Лондоні була дивною». На деяких новинних сайтах вихід із ЄС навіть опинився в тіні повідомлень про китайський коронавірус і випадки зараження, виявлені на території Сполученого Королівства, зазначає видання.

Звертають на себе увагу наслідки Брекзиту і для ЄС. У Брюсселі висловлюють надію, що вихід Сполученого Королівства тільки зміцнить Євросоюз і прискорить інтеграційні процеси у ЄС, у тому числі й політичні. Однак ефект від Брекзиту може виявитися й дещо протилежним. У період членства Великої Британії у Євросоюзі склався певний баланс сил у трикутнику найбільш економічно значущих членів Німеччина – Англія – Франція. Лондон певною мірою врівноважував гегемонію Берліну та Парижу. Тепер цю противагу усунуто і, скоріше за все, франко-німецький тандем буде повністю домінувати у ЄС.

Але водночас для тієї ж Франції, зв'язки якої з Великою Британією були найбільш тісними, присутність британців була певною гарантією в тому, що Німеччина, як економічно найсильніша держава у Євросоюзі, не тягнутиме ковдру на себе. Тепер же можливі різні варіанти розвитку подій. З одного боку, не можна виключити, що в умовах відсутності Великої Британії можуть посилитися франко-німецькі суперечності, а це в гіршому випадку загрожуватиме паралічем основних інститутів Євросоюзу, які працюють значною мірою на основі згоди Берліну та Парижу. Але, з іншого боку, можна припустити, що все буде навпаки: франко-німецький тандем зміцниться та його тиск тепер дедалі більшою мірою відчуватимуть на собі інші держави Євросоюзу. Багато що залежатиме також від того, наскільки впливові будуть євроскептики в урядах тих чи інших країн ЄС. Тут проблеми можуть виникнути не тільки з державами Східної Європи, а й, наприклад, з тією ж Італією, якщо до влади там прийдуть М. Сальвіні та його прихильники (URL: <https://day.kyiv.ua/ru/blog/politika/brexit-dlya-evrosoyuza-ukreplenie-ili-oslablenie>. 2020. 3.02).

Існує також загроза, пов'язана з міграційними процесами. Так, за даними британського уряду, станом на 1 січня нинішнього року у Великій Британії працювали й постійно проживали 3,5 млн громадян країн Європейського Союзу. Тепер їм доведеться поїхати. І у Великій Британії вже проводиться активна пропагандистська кампанія щодо створення негативного іміджу європейських «заробітчанин». «Ці люди, коли вони виїдуть і кинуться шукати роботу в себе на батьківщині, раптом з'ясують, що місця зайняті. У Голландію, Німеччину теж поїхати не вийде через ряд причин. Та

ж Німеччина на сьогодні, до речі, активно приймає українців по безвізу – більш дешеві і т. д. І ось усе це викличе претензії до Європейського Союзу, дасть ґрунт для зростання євроскептицизму і якихось соціальних потрясінь», – прогнозує П. Рудяков, директор інформаційно-аналітичного центру «Перспектива» (URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/posledstviya-brexit-dlya-evropy-ekspert-obeshchaet-problemy-iz-za-zarobitchan-1396028.html>. 2020. 1.02).

Водночас Брекзит певною мірою показав, що ідея консолідації Європи втрачає свою силу. Так, експерт з міжнародних питань А. Каракуц зазначив: «Для ЄС дійсно Брекзит став надзвичайною подією. Відповідно, це взагалі ставить організацію під величезний ризик. Тепер зможуть виходити й інші країни» (URL: <https://www.obozrevatel.com/tv/chto-brexit-budet-oznachat-dlya-evropejskogo-soyuza-prognozyi-eksperta.htm>. 2020. 31.01).

Менш очевидні наслідки Брекзиту для Єврокомісії. У цьому органі кожна країну представляють по одному єврокомісару. Останнім британським єврокомісаром був Д. Кінг, який з 2016 по 2019 р. відповідав за внутрішню безпеку ЄС і дуже активно займався темами кібербезпеки й протидії дезінформації – насамперед з Росії. «Те значення, яке Д. Кінг надавав темам безпеки, що пронизує відносини з Україною і Росією, буде втрачено», – нарікає керівник відділу зовнішньої політики ЄС Брюссельського аналітичного центру CEPS С. Блокманс.

Що стосується Європарламенту, то його після 31 січня покинуть 73 британські депутати. Лише частину їхніх місць буде перерозподілено між іншими країнами. У підсумку кількість євродепутатів зменшиться з 751 до 705.

При цьому аналітики вважають, що з виходом із ЄС вплив Лондона на політику Брюсселя хоча й ослабне, але повністю не зникне. Експерт CEPS С. Блокманс переконаний, що після Брекзиту Велика Британія активізує свою лобістську діяльність – як в інституціях ЄС, так і в окремих європейських столицях. І питання, пов'язані з Росією та Україною, залишаться серед тих, де Сполучене Королівство використовуватиме свої можливості для лобювання (URL: <https://www.dw.com>. 2020. 1.02).

Важливо й те, що будь-яке послаблення Євросоюзу та НАТО є, безумовно, вигідним і зручним для РФ, оскільки це підвищує ймовірність скасування або ослаблення антиросійських санкцій. Однак у цьому випадку вихід Сполученого Королівства, послаблюючи ЄС, одночасно зміцнює НАТО. Можна припустити, що в цій ситуації Велика Британія ще більшою мірою розвиватиме свої зв'язки із США, як торговельні – аж до можливого укладення угоди про зону вільної торгівлі, так і військові – по лінії НАТО.

Відповідно, треба говорити й про те, чим обернеться Брекзит для України. Тут треба зазначити таке. По-перше, Велика Британія була серед тих європейських країн, які мали чітку й активну позицію щодо анексії Криму Росією та конфлікту на Донбасі, а також щодо запровадження й подовження санкцій ЄС проти Росії. Крім того, ця країна допомагає Україні –

особливо у військовій сфері, а також в питанні модернізації української армії за стандартами НАТО.

Відповідно, нині експерти звертають увагу на те, що Брекзит може більше вплинути не стільки на двосторонні відносини України з Великою Британією, скільки на відносини Києва з ЄС, а також з Росією. При цьому Лондон на найвищому рівні запевняє, що не звужуватиме своєї підтримки й допомоги Києву. Хоча й виходить із ЄС, але залишається у Європі (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51279456>. 2020. 31.01).

Проте діяти саме в рамках спільних ініціатив країн ЄС Велика Британія вже не зможе і, очевидно, у цьому сенсі втратить свій традиційний вплив на європейську політику. Політолог В. Фесенко вважає, що «з огляду на те, що британці виходять з керівних органів ЄС, враховуючи їхню підтримку України в попередні роки, ми, звичайно, трохи втратимо. У тому ж Європарламенті. Але не сказав би, що ця втрата буде критичною – може, трохи менше нас стануть підтримувати. Не варто особливо хвилюватися з цього приводу. Так чи інакше, нам потрібно активно працювати і з різними країнами, і з різними групами, розширюючи кількість союзників у європейських інститутах влади» (URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/nepriyatnosti-i-vozmozhnosti-politolog-o-tom-kak-brexit-otrazitsya-na-ukraine-1396034.html>. 2020. 2.02).

По-друге, питання торгівлі. Британія хоча й не належить до найбільших торговельних партнерів України, але обсяги торгівлі товарами та послугами є істотними й постійно зростають. За даними Держстату, за 11 місяців 2019 р. український експорт до Великої Британії становив понад 580 млн дол., а імпорт – майже 700 млн. Для порівняння: експорт у Німеччину вчетверо більший, а обсяги імпорту, порівняно з Великою Британією, вищі майже у 8 разів. Нині торгівля з Великою Британією регулюється Угодою про асоціацію та вільну торгівлю з ЄС. Згідно з угодою про Брекзит, після виходу Великої Британії з ЄС упродовж перехідного періоду, що триватиме до 2021 р., Британію вважатимуть країною-членом ЄС у контексті міжнародних договорів Євросоюзу, зокрема й Угоди про асоціацію з Україною.

Відповідно, до початку наступного року правила й умови торгівлі не зміняться. Фактично до кінця поточного року українські експортери не відчують жодних змін у торгівлі з Великою Британією як напряму, так і при ввозі товарів на митну територію ЄС через інші держави-члени ЄС з метою транзиту у Велику Британію, пояснив торговий представник України, заступник міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України Т. Качка. «Що потрібно запам'ятати нашим експортерам: зараз не змінюється нічого, далі, з 1 січня наступного року, у нас буде Угода про вільну торгівлю з Великою Британією. З огляду на те що ми готувалися до різних сценаріїв Брекзиту, минулого року ми майже повністю підготували Угоду», – додав він. За словами Т. Качки, британська угода буде дуже подібна до Угоди про вільну торгівлю з ЄС (URL:

<https://rubryka.com/2020/02/02/u-minekonomiky-poyasnyly-chogo-chekaty-ukrayinskym-eksporteram-u-torgivli-iz-brytaniyeyu-pislya-brexit>. 2020. 2.02).

Переговори вже тривають. Вони охоплюють весь спектр двосторонніх відносин – від політичного діалогу до зони вільної торгівлі, повідомили в Посольстві України у Великій Британії. «Наприкінці минулого року переговорні команди досягли принципової згоди щодо переважної більшості положень торговельної частини Угоди, яка включає широке коло питань – від торгівлі товарами та послугами до електронної комерції та руху капіталу. У січні цього року проведено черговий раунд консультацій щодо політичної частини Угоди», – повідомила в коментарі посол Н. Галібаренко. Водночас вона утрималася від того, щоб назвати конкретні терміни. За її словами, для Києва головнішим є «змістовне наповнення» Угоди (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51279456>. 2020. 31.01).

В експертних колах сходяться на думці, що в цьому аспекті становище України досить вигідне. На думку фахівців, для Великої Британії в складі ЄС Україна є ринком збуту продукції та послуг. Вихід же з цієї країни зі спільноти може подарувати нашій країні нові можливості. Так, аналітик Центру біржових технологій М. Орищак підкреслив: «Тепер і для України є шанс розглядати Англію як ринок збуту продукції. Для бізнес-середовища в Україні активність збільшиться. Так, для тих, хто готовий співпрацювати з Великою Британією, є можливість укласти нові довгострокові відносини “з чистого аркуша”. Згадайте, ще два роки тому були прогнози, що завдяки Брекзиту в українських товаровиробників може з’явитися унікальний шанс зайти на британський ринок зі своєю аграрною продукцією. Продавати можна не тільки зернові й олійні товари, а й товари з високою доданою вартістю, потіснивши європейських партнерів з британського ринку більш конкурентоспроможними цінами при гідній якості української продукції» (URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/brexite-pomozhet-ukraine-ekspert-rasskazal-o-posledstviyah-1397310.html>. 2020. 4.02).

Експерти підкреслюють і те, що домовленість про вільну торгівлю з Україною, одним з найбільших у світі виробників продуктів харчування, дала б змогу імпортувати зерно, птицю та інші необхідні продукти за нижчими цінами, ніж ті, що виплачувалися європейським виробникам останні 46 років.

Україна може бути особливо важливою для Великої Британії тому, що це порівняно близько географічно, тому продукти з України можуть швидко транспортуватися до Великої Британії по суші поїздами або вантажівками (URL: <https://nv.ua/opinion/velikobritaniya-vygodit-iz-es-pochemu-eto-mozhet-stat-dlya-ukrainy-novym-startom-novosti-50066120.html>. 2020. 24.01).

Україна також отримає істотну вигоду з того, що Велика Британія може стати вагомим споживачем української сільськогосподарської продукції. Це б завадило дедалі більшій залежності країни від ринків на кшталт Китаю, Індії або Близького Сходу.

По-третє, візове питання. Ще в складі Євросоюзу Велика Британія мала кілька винятків для себе зі спільних політик із ЄС. Зокрема, не підписувала

Шенгенської угоди, зберегла видачу віз і прикордонний контроль для громадян з-за меж ЄС. Тож після Брекзиту правила, за якими українці в'їжджають до Великої Британії, не зміняться.

Разом із тим британці мали б втратити право на короткострокове перебування в Україні без візи, як громадяни ЄС. Право на безвізове перебування в Україні громадяни ЄС отримали за Указом Президента В. Ющенка у 2005 р. За день до офіційного виходу Британії з ЄС діючий Президент В. Зеленський подовжив безвізовий режим для британців на рік – до 30 січня 2021 р.

Після референдуму про Брекзит українські оглядачі припускали, що автоматичне подовження безвізу для британців має стати частиною переговорів про полегшення візового режиму для українців. Як зазначила посол України в Британії Н. Галібаренко, «сьогодні ми не ставимо питання про запровадження віз для британців». Разом із тим, на її погляд, у таких питаннях, як візи, має бути елемент взаємності. «Якщо ми продовжуємо безвізовий в'їзд в Україну, то сподіваємося також на те, що Велика Британія здійснить зустрічні кроки».

По-четверте, з того часу, як британці на референдумі проголосували за вихід із ЄС, у експертних колах почали говорити про можливе завершення підписання Угоди про спільний авіаційний простір між Україною та ЄС або ж угоди «про вільне небо», яку парафували ще у 2013 р. Тривалий час її остаточне підписання було заблоковано через суперечку між Великою Британією та Іспанією через Гібралтар. Після виходу Британії з ЄС оформлення угоди може бути розблоковано (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51279456>. 2020. 31.01).

По-п'яте, зміна розкладу сил у Раді ЄС позначиться на можливій перспективі подальшої інтеграції України у Євросоюз. Велика Британія завжди підтримувала розширення Євросоюзу. З її виходом зміниться баланс на користь країн, які поки що не підтримують надання Україні чіткої перспективи членства у ЄС. Ідеться, наприклад, про Францію та Німеччину. Так, політолог, директор Центру політичних досліджень «Пента» В. Фесенко зазначив: «До Євросоюзу, замість Великої Британії, як на це натякав наш Президент В. Зеленський у Давосі, Україну не візьмуть. Будемо реалістами: вікно можливостей не відкривається, просто змінюється його конфігурація. Ніяких принципово нових можливостей для вступу до Євросоюзу з виходом Великої Британії для нас не з'являється» (URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/nepriyatnosti-i-vozmozhnosti-politolog-o-tom-kak-brexit-otrazitsya-na-ukraine -1396034.html>. 2020. 2.02).

Звичайно, ЄС потрібно компенсувати втрату Великої Британії. Але у Євросоюзі є принципові супротивники розширення, особливо на Схід. І зовсім недавно, зокрема, про це заявила Франція.

Песимістичний прогноз дає і політолог В. Таран. За його словами, Україну чекають тільки негативні наслідки. Якщо говорити про членство у Європейському парламенті та Парламентській асамблеї Ради Європи, то

британці були нашими найбільшими дипломатичними союзниками на цих майданчиках. Після Брекзиту британських депутатів не буде в складі цих органів й Україна втратить союзників. Це послабить наші зовнішні позиції (URL: https://gazeta.ua/ru/articles/politics/_kak-brekzit-povliyaet-na-ukrainu/942948. 2019. 19.12).

В експертних колах сходяться на думці, що Україна не має шансів вступити у ЄС у найближчі роки. Якщо і через 10, і через 15 років країна не стане частиною Європи, імовірно дуже серйозне розчарування. Однак досвід Швейцарії, Норвегії та тепер Великої Британії вказує на інший вихід. На наших очах створюється Європа різних швидкостей. Країни ЄС приймають свої закони, консолідують ринок, встановлюють свої соціальні та екологічні стандарти. Країни, які не хочуть (на заході) або не можуть (на сході) увійти в ЄС, повинні вибудувати з Брюсселем взаємовигідні комерційні відносини.

При цьому також звертає на себе увагу й те, що переваги, які дасть Брекзит, залежать від того, наскільки швидко Велика Британія та Україна рухатимуться назустріч Угоді про зону вільної торгівлі з нульовими тарифами на імпорт продовольства. Якщо ж існуючі умови Угоди ЄС з Україною просто перенесуться в нову Угоду про вільну торгівлю між Україною та Великою Британією, то в недалекому майбутньому обидві країни зіткнуться з несприятливими торговельними умовами, а Україна втратить ринок, який може стати для неї найбільшим у Європі.

Звертає на себе увагу й думка про те, що ідея консолідації Європи в нинішньому форматі втрачає свою силу. При цьому в теперішніх обставинах країни «Східного партнерства» мають хороший плацдарм для створення такого собі нового ЄАВТ, що, власне, співпрацюватиме з ЄС.

І. Рудь, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Імпічмент Д. Трампа в контексті українського питання та подальшого розвитку українсько-американських відносин

У ніч з 5 на 6 лютого (за київським часом) сенат США цілком прогнозовано не підтримав звинувачення в зловживанні владою, які палата представників Конгресу висунула 45-му президенту Штатів Д. Трампу. Д. Трамп має всі підстави бути задоволеним 5 лютим – днем, який фактично дав старт його кампанії з боротьби за другий президентський термін.

Восени минулого року демократи, які контролюють палату представників, звинуватили Д. Трампа в незаконному призупиненні військової допомоги Україні з метою отримання компромату на Д. Байдена – потенційного кандидата в президенти від демократів. Звинувачення було затверджено 18 грудня після майже трьох місяців свідчень, які давали помітні представники команди Д. Трампа. Сам президент США реагував доволі емоційно. Наприкінці січня, коли слухання щодо імпічменту йшли вже в сенаті, він поставив новий рекорд – 142 твіти протягом доби.

Процедура імпічменту відбувалася під гаслом партійної приналежності. Навряд чи напередодні президентських (і не лише президентських) виборів у США могло бути інакше, тому палата представників, яку очолює досвідчений політик-демократ Н. Пелосі, звинуватила Д. Трампа. Сенат, де більшість належить республіканцям, звинувачення не підтримав.

Результати голосування: 48 «за», 52 – «проти» з питання про зловживання владою; 47 – «за», 53 – «проти» з питання про перешкоджання діяльності Конгресу. Навіть підтримка сенатора-республіканця М. Ромні в одному з питань мало допомогла демократам, натомість показала, що кількість бажаючих йти проти лінії партії не перевищує статистичної похибки.

Не зайвим буде пригадати, що для рішення про відсторонення президента від влади потрібні були голоси двох третин сенату (67 законодавців зі 100). Очевидно, що консолідувати таку кількість голосів сенаторам було не під силу.

Неприємним є той факт, що формальним каталізатором імпічменту стала телефонна розмова Д. Трампа з В. Зеленським. Тобто Президент України проти власної волі опинився в центрі гучних політичних подій. Прагнень активно коментувати їх наш президент не демонструє, що в принципі правильно.

Проблема полягає в іншому: обставини спроб на дострокове відсторонення Д. Трампа від влади руйнують двопартійну підтримку України в США, і ця проблема не зникає після провалу процедури імпічменту (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/02/5/7106035>. 2020. 6.02).

Цікавий погляд на майбутнє двосторонніх українсько-американських відносин подає американський часопис The Washington Post під назвою «Шкода, яку заподіяно Україні». Вашингтонське видання зазначає, що легко не помітити того, що пов'язана з Україною справа, яка нині привертає увагу в США, наносить шкоду молодому урядові українського президента В. Зеленського. Він здобув перемогу під час вільних і справедливих виборів з обіцянками викоринити корупцію та припинити війну з Росією та її посіпаками. Часопис додає, що Зеленський досяг поступу в обох напрямках, провівши крізь парламент ряд антикорупційних заходів та переговори з Росією, наслідком яких, зокрема, став обмін полоненими та відведення військ у зоні збройного конфлікту. «Нині Зеленський перебуває на важливому перехресті. Він намагається укласти нову угоду з МВФ, що, своєю чергою, вимагатиме, аби він рішуче порвав зв'язки з олігархом, який підтримував його виборчу кампанію, а нині намагається знов перебрати на себе контроль над найбільшим банком України. Тим часом Президент В. Зеленський дев'ятого грудня має зустрітися з президентом Росії В. Путіним, а також з лідерами Німеччини та Франції з метою надання поштовху мирній угоді, яка забуксувала», – зауважує автор.

The Washington Post зазначає, що впродовж останніх років політикою США була потужна підтримка України у вирішальні моменти її становлення. Не йдеться лише про демократію, яка тільки формується. У цьому випадку також йдеться про просування стратегічних інтересів США, таких як стримування російської агресії у Європі. Але той хаос, додає автор статті, у який занурив президент США Д. Трамп українсько-американські відносини, створив «дипломатичний вакуум». «Буквально кожен чільний посадовець, який працював у царині цих відносин, впродовж останніх двох років або подав у відставку, або надавав свідчення під час слухань у рамках розслідування щодо процедури імпічменту, – відтак зазнав гострої критики президента Д. Трампа», – інформує газета. Вашингтонське видання далі зазначає, що В. Зеленського і надалі не запросили до Білого дому на зустріч, яку Д. Трамп висував в обмін на політичні послуги. На додаток, підкреслює автор, сам Трамп і надалі повторює фальшиві звинувачення проти України щодо ролі Києва у втручанні у вибори 2016 р., навіть після того, як йому пояснили, що все це вигадка російських спецслужб. «Держсекретар США М. Помпео, – пише The Washington Post, – який мав би врятувати українсько-американські відносини, натомість закликає навіть розслідувати “всю цю брехню, яка надходить з Москви”. Все це серйозно послаблює позицію Президента України Зеленського, надто напередодні зустрічі з Путіним, канцлером Меркель та президентом Макроном». Газета додає, що цілком ймовірно, що і А. Меркель, і М. Макрон тиснутимуть на українського президента, аби той пішов на поступки російському керівнику, адже укладена угода дозволить Франції та Німеччині відновити відносини Європи з Росією. «Сам Путін, – йдеться у статті, – хотітиме, аби Зеленський пішов на компроміс у питанні українського суверенітету щодо територій Східної України, окупованих Росією та її посіпаками». Усе це, на думку видання, завдасть шкоди українській незалежності і надіям Києва інтегруватися із Заходом. Насамкінець вашингтонське видання пише, що в Конгресі США й надалі залишається сильна підтримка України, в тому числі й поміж республіканців, які захищають Д. Трампа. Ці політики, на думку видання, мають чинити тиск на президента та держсекретаря із закликами поживити підтримку України. Для США надзвичайно важливо показати, що Вашингтон і надалі налаштований на повну підтримку незалежності України (URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/the-damage-done-to-ukraine/2019/11/29/81c43156>. 2019. 29.11).

Відомі українські політологи В. Дубовик, В. Фесенко, О. Гарань, коментуючи майбутнє українсько-американських відносин заявили, що торік Україна несподівано для себе стала однією з ключових тем внутрішньої політичної дискусії у США. Доволі специфічна манера здійснення зовнішньополітичної діяльності президентом Д. Трампом уже давно в центрі уваги спостерігачів, але, звісно, не було впевненості, що це зачепить відносини Вашингтона з Києвом. Однак зачепило, й досить суттєво.

«На сьогодні можна підбити деякі підсумки, а також, що важливіше, спробувати дати певні прогнози», – заявив В. Дубовик. Говорячи про позитивні очікування, В. Дубовик сконцентрував свою увагу на наступному: «Українська сторона продовжує розглядати США як критично важливого, хоча й трохи непередбачуваного союзника. З нашого боку ця позиція незмінна. З боку США ми продовжуємо бачити загалом проукраїнську картину: від настроїв громадськості до ставлення провідних ЗМІ, від позиції істеблішменту до двопартійної підтримки з боку Конгресу.

Дуже обережно можна припустити, що спеціальна операція президента Д. Трампа та його оточення щодо тиску на Київ завершилася. Принаймні, в тому вигляді, як ми це побачили у 2019 р. Операція була викрита, основні виконавці – відомі. Нині до цього напряму політики американської адміністрації прикута надзвичайно висока увага. Кожен крок перебуває під мікроскопом. Саме тому можна припустити, що поновлення тиску не спостерігатиметься. Навпаки, президент США буде змушений час від часу демонструвати свою прихильність Україні.

Попри те що в Україні залишається чимало “політиків”, які не проти продовжувати грати якусь роль у конспірологічних протрамлівських схемах, приносячи при цьому в жертву українські інтереси, за умови відсутності серйозного запиту з боку Вашингтона, уся ця активність вже не здатна завдати помітної шкоди двостороннім відносинам».

«Значною мірою американська політика щодо України розвиватиметься за інерцією попередніх років. Ця політика вже стала усталеною, її тактичні моменти можуть змінюватися, але загальне наповнення залишиться незмінним. Основні підвалини цієї тенденції було закладено ще попередньою президентською адміністрацією. Це певною мірою дивно, оскільки на багатьох інших напрямках політика адміністрації Д. Трампа свідомо відрізняється від політики адміністрації Б. Обама.

Однак на українському напрямі спостерігаємо дивовижну спадкоємність, яка часто суперечить настроям та діям президента Д. Трампа. Конгрес продовжує відігравати ключову роль у визначенні політики щодо України. Допомога нашій країні у 2020 р. з боку США у сфері безпеки лише зросте. Вона стане різноманітнішою, включатиме, зокрема, допомогу у військово-морській сфері.

Виконавча гілка влади відповідатиме своїй назві, тобто виконуватиме політику, ініційовану законодавчою гілкою. Прихильники підтримки України залишаються в усіх державних установах – Державному департаменті, Пентагоні тощо», – резюмує політолог (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/01/9/7104756>. 2020. 9.01).

В. Фесенко сконцентрував свою увагу на можливих негативних тенденціях. Упродовж останніх місяців ми багато дізналися про загалом негативне ставлення Д. Трампа до України. Коментуючи позицію президента України, В. Фесенко зазначив, що В. Зеленський дав усім зрозуміти, що він тільки вчиться бути політиком і для нього цей скандал став повчальним

уроком. На майбутнє наш президент стане обережнішим. Він не очікував публікації стенограми розмови. «Я за всю свою роботу не пам'ятаю публікацій розмов такого високого рівня, бо це таємниця», – наголосив політолог.

На думку В. Фесенка, Д. Трамп, вочевидь, так і не позбувся присмаку 2016 р., коли українці зі зрозумілих причин віддавали свої симпатії Г. Клінтон. На думку експерта, Д. Трамп і досі не розуміє чому саме США мають підтримувати Україну в конфлікті з Росією. Переважно це наслідок скандалу, слухань щодо імпичменту. Україна тут постає в ролі фактора, що поставив під загрозу владу Д. Трампа. «Тому, навіть на підсвідомому рівні, ми бачимо поширення негативного ставлення до нашої країни в цьому сегменті, хоча основна порція люті, звісно, спрямована на внутрішніх опонентів – демократів і лібералів. У Конгресі, переважно в палаті представників, але певною мірою і в сенаті, ми також бачимо усе більше членів президентської, Республіканської партії, що повторюють штучні стереотипи пропагандистів Білого дому та їхніх союзників у медіа про начебто неймовірну, невиліковну корумпованість України», – зазначив експерт.

На думку В. Фесенка, це становить певну загрозу. Теза про корумпованість України рано чи пізно може стати на заваді наданню подальшої допомоги. Наразі такі настрої не становлять критичну масу, але важко точно передбачити тренд на майбутнє (URL: https://vgolos.com.ua/articles/zelenskyj-i-tramp-yaki-naslidky-dlya-ukrayiny_1071761.html. 2020. 9.01).

Відомий політолог О. Гарань заявив, що ситуація, яка нині склалася, відволікає увагу американської адміністрації від України та конфлікту на Донбасі. «Американським політикам Білому дому доводиться займатися подіями, які відбуваються всередині країни. Наразі токсичність України для нинішньої американської політики значно підвищилася, і Трамп навряд чи чекає на візит В. Зеленського в Білий дім», – зауважив О. Гарань. Водночас, на думку політолога, сьогодні можна побачити що державний апарат США, істеблішмент виявились принциповими, послідовними захисниками американських інтересів, а отже, нехай і опосередковано, – головним важілем збереження курсу на підтримку України. Представники істеблішменту намагались протидіяти антиукраїнським настроям президента, робили чимало задля розблокування допомоги Україні, що її заблокував Білий дім.

«Однак треба не забувати, – підкреслив політолог, – що цей конфлікт зберігається. Президент США Д. Трамп потроху змінює істеблішмент через кадрову політику. Скажімо, попередній очільник Державного департаменту Р. Тіллерсон, напевно, рішучіше опирався б спробам Трампа тиснути на Київ, ніж це робив нинішній державний секретар М. Помпео» (URL: <https://dif.org.ua/article/ukrainsko-amerikanski-vidnosini-pidsumki-2019-go>. 2019. 29.12).

Отже, як бачимо, не варто очікувати зміни стратегічного курсу Вашингтона після процедури імпічменту глави Білого дому. Підтримка Україні надходитиме й надалі. Одночасно, на жаль, не можна не помітити й шкоди, яку завдав скандал двостороннім відносинам. На думку експертного середовища, в Києві мають переконатися, що інтереси України можуть ставати об'єктом політичних ігор у США та навіть приноситься в жертву певними політичними силами цієї країни.

До нових стандартів самоврядування

В. Пальчук, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Державна політика 2020 р. і децентралізація влади

У рамках проведення реформи з децентралізації влади 2020 р. визначено для завершення основних її етапів, таких як реформування базового та субрегіонального рівнів адміністративно-територіального устрою; розмежування повноважень між державною й місцевою владою; проведення місцевих виборів на новій територіальній основі громад і районів. В уряді України стверджують, що ці завдання є складними в межах одного року, але їх вирішення все ж дає змогу реалізувати основні цілі, закладені в Концепції реформи: сформувати ефективне місцеве самоврядування – особливо на рівні громад, спроможне створювати й підтримувати гідні умови життя людей, здатне надавати якісні та доступні публічні послуги в кожній громаді, а також оптимізувати систему територіальних органів виконавчої влади.

«Звісно, що очікуємо зміни до Конституції в частині децентралізації і продовжуємо активно працювати, щоб цього року завершити основний етап реформи. Необхідно дещо відкоригувати оптимальний план, але основні завдання на 2020 р. разом із прихильниками децентралізації ми повинні виконати. Для цього маємо політичну волю, розуміння важливості змін з боку більшості громад, а також міжнародну підтримку», – зазначив заступник міністра розвитку громад та територій В. Негода.

Мінрегіон оприлюднив для громадського обговорення Концепцію та План реалізації державної політики із досягнення цілі 10.3 «Українці мають реальну можливість впливати на організацію свого життєвого простору як мешканці спроможних громад» Програми діяльності Кабінету Міністрів України на 2020 рік. Зокрема, у Концепції йдеться, що чинна система місцевого самоврядування не відповідає потребам жителів територіальних громад у публічних послугах та не забезпечує для них комфортного й безпечного життєвого середовища. В Україні створено вже понад 1 тис. об'єднаних територіальних громад, але 6,4 тис. громад досі не об'єдналися, і там майже відсутні інституційні та фінансові ресурси для надання якісних та доступних публічних й інших послуг.

Мешканці цих необ'єднаних територіальних громад позбавлені можливості отримувати належні послуги в освітній, медичній та інших сферах, формувати сучасну інфраструктуру, одержувати інші переваги, якими користуються жителі спроможних територіальних громад.

Описана проблема характеризується позитивним рівнем динаміки, оскільки з прийняттям у 2015 р. Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» станом на 10 листопада 2019 р. в Україні сформовано 1 тис. 002 об'єднані територіальні громади. З початку реформи за 2015 р. об'єднано 159 територіальних громад, за 2016 р. – 366, за 2017 р. – 665, за 2018 р. – 806. Разом з тим за умови збереження існуючих темпів об'єднання територіальних громад для завершення цього процесу, наприклад, в Одеській області потрібен ще 21 рік, у Харківській – 27, у Закарпатській – 76.

У Концепції зазначено основні причини необхідності проведення реформи з децентралізації влади та місцевого самоврядування. Серед них:

1. Причина 1 – подрібненість територіальних громад (майже 80 % (6 тис. 379) територіальних громад мають населення менше 3 тис. жителів) та відсутність чітких критеріїв формування спроможних територіальних громад.

2. Причина 2 – диспропорційність адміністративно-територіальних одиниць районного (субрегіонального) рівня (Поліський район – 5,6 тис. осіб; Харківський район – 177,7 тис. осіб. Чисельність населення відрізняється у понад 30 разів), зокрема визначення змісту цього поняття, правового статусу і видів адміністративно-територіальних одиниць, чітких повноважень органів щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України.

3. Причина 3 – існування неефективної, централізованої системи місцевих органів виконавчої влади для управління територіями.

4. Причина 4 – відсутність інституції, яка б виконувала повноваження щодо здійснення нагляду за рішеннями органів місцевого самоврядування.

Мінрегіон планує, що з 2020 р. 100 % жителів України проживають у спроможних громадах, а за п'ять років мінімум до 30 % зменшиться кількість громад, що потребують підтримки держави.

Заплановано також, що вся територія України буде охоплена районами, які відповідають стандартам територіального поділу країн Європейського Союзу для статистичних цілей рівня NUTS-3.

Місцеві державні адміністрації буде переформатовано в органи префектурного типу, основним повноваженням яких буде забезпечення адміністративного нагляду за органами місцевого самоврядування. Крім того, функції органів державної влади та органів місцевого самоврядування будуть розмежовані, тобто їхні повноваження не дублюватимуться.

Пропонований курс державної політики передбачає таке (далі – за оригіналом Концепції державної політики):

1. Підціль 1 – формування спроможних територіальних громад. Показники результативності:

- уся територія України (100 %) охоплена спроможними територіальними громадами;
- усі адміністративно-територіальні одиниці базового рівня (100 %) мають чітко визначені межі;
- у територіальних громадах України сформовано мережі надання публічних послуг і сервісів;
- публічні та інші послуги, що надаються жителю уповноваженими органами, відповідають затвердженим стандартам і нормативам;
- більшість (близько 70 %) територіальних громад фінансово самодостатні (бездотаційні) (за п'ять років).

Завдання до підцилі 1:

- охопити всю територію України спроможними територіальними громадами;
- сформувати в усіх територіальних громадах мережі надання публічних послуг та сервісів.

2. Підціль 2 – формування нової системи адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального рівня.

Показники результативності:

- вся територія України (100 %) охоплена районами, які відповідають стандартам територіального поділу країн Європейського Союзу для статистичних цілей рівня NUTS-3;
- всі адміністративно-територіальні одиниці районного (субрегіонального) рівня (100 %) мають чітко визначені межі.

Завдання до підцилі 2:

- охопити всю територію України районами (округами), які відповідають європейським вимогам та стандартам.

3. Підціль 3 – розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади в секторальних сферах.

Показники результативності:

- функції органів державної влади та органів місцевого самоврядування розмежовано (відсутність повноважень, що дублюються) з урахуванням принципу повсюдності.

Завдання до підцилі 3:

- передати органам місцевого самоврядування повноваження органів виконавчої влади в секторальних сферах.

4. Підціль 4 – утворення префектур.

Показники результативності:

- за рішеннями органів місцевого самоврядування щодо їхньої законності та відповідності Конституції здійснюється адміністративний нагляд префектом (100 % рішень).

Завдання до підцилі 4:

- переформатувати місцеві державні адміністрації в органи префектурного типу, основним повноваженням яких буде забезпечення адміністративного нагляду за органами місцевого самоврядування.

Щоб реалізувати заплановане, протягом найближчих місяців треба доопрацювати й затвердити на рівні уряду перспективні плани формування громад, прийняти закони «Про адміністративно-територіальний устрій», «Про засади адміністративно-територіального устрою», «Про місцеве самоврядування в Україні» (нова редакція), змінити законодавство, що регулює діяльність місцевих державних адміністрацій, а також внести зміни до бюджетного та податкового законодавства.

Держава підтримує процес добровільного об'єднання територіальних громад, зокрема шляхом надання фінансової підтримки об'єднаній територіальній громаді у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури. Крім того, чинне законодавство України містить інші переваги для об'єднаних територіальних громад, які передбачені Бюджетним кодексом України, Податковим кодексом України, законами України про Державний бюджет України на 2018, 2019, 2020 рік, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

При цьому чинною політикою держави у сфері розвитку місцевого самоврядування залишилися невирішеними питання реалізації принципу повсюдності місцевого самоврядування, тобто його поширення на всій території України та відсутності територій, на яких не поширюється юрисдикція органів місцевого самоврядування всіх рівнів. Також не створено дієвої системи відповідальності органів місцевого самоврядування перед людиною, громадою та державою.

Комітет Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування 15 січня 2020 р. підтримав проект закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 2653 від 20.12.2019 р. і рекомендував парламенту прийняти його в першому читанні.

Цей законопроект вводить поняття адміністративного центру територіальної громади та території територіальної громади. Крім того, законопроект пропонує до прийняття закону про адміністративно-територіальний устрій України уповноважити Кабінет Міністрів України визначати адміністративні центри та території територіальних громад, а також подавати до Верховної Ради України проекти законодавчих актів щодо утворення й ліквідації районів. «Це маленький, але дуже змістовний законопроект, без якого неможливо продовжувати децентралізацію. Реалізація закладених у ньому положень дасть змогу провести у 2020 р. місцеві вибори на новій територіальній основі громад і районів», – прокоментував законопроект В. Безгін, народний депутат, голова підкомітету з питань адмінтерустрою Комітету ВРУ з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування.

Заступник міністра розвитку громад та територій В. Негода пояснив важливість прийняття цього законопроекту, який дасть можливість уряду прийняти необхідні рішення щодо затвердження адміністративно-

територіального устрою на рівні громад і районів. Крім того, він дасть можливість розв'язати нагальну сьогодні проблему тих районів, а їх уже близько 30, які повністю покриті об'єднаними громадам. У цих районах функціонують районна адміністрація, районна рада, які фактично не мають повноваження, але мають фінансуватися.

У Верховній Раді України зареєстровано проект закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України» № 2804. Урядовий законопроект, розробником якого є Мінрегіон, – один із пакета нормативно-правових актів децентралізації. Він визначає основні засади адміністративно-територіального устрою України, порядок утворення, ліквідації, встановлення та зміни меж адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів.

Заступник міністра розвитку громад та територій В. Негода у своїх коментарях, що законопроект унормовує порядок, встановлює чіткі процедури, як і які органи влади можуть вирішувати в державі питання адмінтерустрою.

У Мінрегіоні пояснили, що прийняття такого закону дасть змогу розв'язати ряд проблем. Наприклад, чинним законодавством у сфері адміністративно-територіального устрою не надано визначення терміна «адміністративно-територіальна одиниця». Також існує неузгодженість окремих норм Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та недосконалість законодавства щодо порядку вирішення питань адміністративно-територіального устрою. Адже в Україні досі чинний Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР» від 12 березня 1981 р.

Усі регіони провели в Мінрегіоні консультації зі створення перспективних планів, які на сьогодні доопрацьовують облдержадміністрації, ляжуть в основу майбутнього адміністративно-територіального устрою. «Добровільний етап формування громад завершується, і наближається час, коли треба буде приймати остаточні рішення і в ОДА, і в уряді. І в цих рішеннях не повинно бути несподіванок для громад», – прокоментував ситуацію заступник міністра розвитку громад та територій В. Негода.

Спільно із представниками ОДА, місцевого самоврядування, профільних асоціацій та народними депутатами в Мінрегіоні України обговорено пропозиції щодо створення перспективних планів уже усіх регіонів. Але робота з розроблення цих документів триває. Крім того, усі облдержадміністрації мають провести консультації на територіях, де є дискусія щодо варіантів майбутніх конфігурацій громад. У результаті планується отримати якісні плани, які після затвердження в уряді стануть основою майбутнього адміністративно-територіального устрою.

Як повідомив В. Безгін, голова підкомітету з питань адмінтерустрою Комітету ВРУ з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, новий

адміністративно-територіальний устрій необхідно прийняти вже навесні цього року, щоб восени провести місцеві вибори на новій територіальній основі. «Отже, часу на обговорення дійсно майже не залишилося – потрібно проводити остаточні дискусії там, де може виникати напруження, і приймати аргументовані та зважені рішення», – підкреслив він.

Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про добровільне об’єднання територіальних громад” (щодо спрощення процедури затвердження перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, областей)» № 2189 від 30.09.2019 р. набув чинності 20 грудня 2019 р. Закон передбачає, зокрема, що об’єднання громад надалі відбуватиметься виключно за перспективним планом.

За даними Мінрегіону, затвердженими урядом перспективними планами формування територій громад покрито близько 90,3 % території України.

Водночас на сьогодні ще є території, де немає спільного рішення облдержадміністрації та громад. Тому в уряді наголошують, що часу на дискусії вже практично не залишилося. «Протягом останніх двох років ми неодноразово наголошували, що добровільний етап об’єднання триватиме не далі як до початку 2020 р., щоб чергові місцеві вибори відбулися на новій територіальній основі. Тому для громад, які не змогли чи не схотіли скористатися добровільним етапом, не має бути несподіванкою, що прийшов час остаточних рішень, які прийматимуть облдержадміністрації та уряд. І ці рішення мають бути прагматичні та обґрунтовані, враховувати, перш за все, перспективи розвитку територій, майбутню спроможність громад надавати якісно всі необхідні послуги жителям, створювати умови для гідного життя людей», – пояснив позицію уряду В. Негода, заступник міністра розвитку громад та територій.

За результатами перших консультацій щодо обговорення проектів перспективних планів областей вирізняє кілька важливих аспектів. По-перше, новий адміністративно-територіальний устрій – це завжди баланс між добровільністю та державним інтересом. По-друге, якщо громада отримала позитивний висновок від ОДА, це не свідчить, що вона потрапила до перспективного плану. По-третє, діалог та аргументи – це єдиний шлях прийняття рішень. По-четверте, серед уже об’єднаних громад є такі, що не потраплять до перспективних планів.

За словами В. Безгіна, це наслідок політики минулого, але не може бідна дрібна громада, що не показала позитивної динаміки за роки функціонування, претендувати на існування в майбутньому. Тим більше якщо вона є передмістям обласного центру.

Повна бюджетна самостійність для об’єднаних громад, як інструмент фінансової децентралізації, є важливим чинником для повноцінного розвитку їхніх територій. Щоб отримати таку бюджетну самостійність, формування об’єднаної громади має відповідати законодавству. Це дає можливість

сформувати такі громади, які дійсно будуть спроможні вирішувати всі питання місцевого значення. Спроможність відкриває громаді шлях до прямих міжбюджетних відносин, що і забезпечує їх повну бюджетну самостійність.

У грудні 2019 р. у 92 ОТГ відбулися перші місцеві вибори. Мінрегіон спільно із всеукраїнськими асоціаціями органів місцевого самоврядування проаналізували ці громади на відповідність законодавству та Методиці формування спроможних громад. Частина з тих ОТГ, які відповідають критеріям спроможності, не передбачені перспективними планами формування територій громад областей. Тому Мінрегіон звернувся до обласних державних адміністрацій з проханням переглянути перспективні плани й терміново включити до них ті об'єднані громади, які повною мірою відповідають вимогам законодавства.

Кабінет Міністрів України 24 січня прийняв Постанову «Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад». У новій редакції Методики акцент зроблено на порядок розроблення перспективних планів та формування спроможних громад.

В оновленій методиці встановлено критерії, які дають можливість оцінити рівень спроможності громади:

1. Чисельність населення, що постійно проживає на території спроможної територіальної громади (до 3 тис. осіб – 0,3; від 3 до 7 тис. – 0,6; 7 тис. осіб і більше – 1).

2. Чисельність дітей шкільного віку, які навчаються в загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих на території спроможної територіальної громади (до 300 – 0,3; від 300 до 500 – 0,6; 500 і більше – 1).

3. Площа території спроможної територіальної громади (до 200 кв. км – 0,3; від 200 до 400 кв. км – 0,6; понад 400 кв. км – 1).

4. Індекс податкоспроможності бюджету спроможної територіальної громади (до 0,3 – 0,3; від 0,3 до 0,9 – 0,6; більше 0,9 – 1).

5. Частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету спроможної територіальної громади (до 20 % – 0,3; від 20 до 40 % – 0,6; понад 40 % – 1).

Рівень спроможності визначається за сумою вказаних вище критеріїв і може бути низьким, середнім та високим:

- низький рівень спроможності – від 1,5 до 2,1;
- середній рівень спроможності – від 2,2 до 3,8;
- високий рівень спроможності – від 3,9.

Рівень спроможності громад враховуватиметься при розробленні чи внесенні змін до перспективних планів. При цьому кількість громад із низьким рівнем спроможності не може перевищувати 10 % від загальної кількості спроможних громад області. Також відтепер при формуванні спроможних територіальних громад мають братися до уваги ще й оптимальні мережі соціальної інфраструктури та доступність публічних послуг.

У постанові уряду також ідеться, що облдержадміністрації у двотижневий термін повинні внести на розгляд Кабінету Міністрів

пропозиції щодо приведення перспективних планів формування територій громад у відповідність до цієї Постанови.

Таким чином, у державній політиці в Україні визначено основні завдання у 2020 р. для успішного проведення місцевих виборів і завершення реформи з децентралізації влади. Водночас прийняття всіх необхідних законодавчих змін у частині децентралізації залежить від політичної волі на державному рівні, розуміння важливості змін із боку більшості регіональних еліт (*Матеріал підготовлено з використанням інформації таких джерел: Урядовий портал (<https://www.kmi.gov.ua>); Міністерство розвитку громад і територій (<http://www.minregion.gov.ua>); Децентралізація влади в Україні (<https://decentralization.gov.ua/news/12037?page=3>); Львівська ОДА (<https://loda.gov.ua>); Одеська ОДА (<https://oda.odessa.gov.ua>); Харківська ОДА (<https://kharkivoda.gov.ua>).*

Економічний ракурс

А. Рябокони, мл. науч. сотр. «СІАЗ» НБУВ

Транзит аммиака трубопроводом Тольятти – Одесса: нынешние рекорды и дальнейшие перспективы

В свете того, что в последние годы Украина потеряла существенную долю объемов перевалки транзитных грузов, любая позитивная новость из этой сферы экономики выглядит чуть ли не «белой вороной». Собственно в 2019 г. таковой новостью стал отчет ГП «Укрхимтрансаммиак» (УХТА) о фактически полной загрузке транзитного аммиакопровода Тольятти – Одесса.

Как сообщил руководитель госпредприятия М. Немчинов, за прошлый год ГП «Укрхимтрансаммиак» транспортировало рекордные со времени своего основания транзитные объемы аммиака, перевыполнив план на 116,8 %. «Безопасно и безаварийно транспортируя аммиак по аммиакопроводу Тольятти – Одесса, а также своевременно и в полном объеме выполняя взятые на себя контрактные обязательства, ГП «Укрхимтрансаммиак» в течение прошлого года продемонстрировало высокие финансово-хозяйственные показатели своей деятельности.

В частности, транзитная транспортировка аммиака была рекордной, начиная с 1979 г. (с момента основания трубопровода)», – подчеркнул глава ГП «Укрхимтрансаммиак». По его словам, на 1 января 2020 г. она составила 2510,950 тыс. т. Согласно статьям финансового плана перевыполнение зафиксировано на уровне 116,8 % (планировалось 2150 тыс. т).

Также в течение прошлого года было отгружено на суда 2529,984 тыс. т транзитного аммиака. Кроме того, для нужд внутреннего рынка оттранспортировали 80 363 тыс. т жидкого аммиака.

«Достижение таких значимых показателей – это результат ежедневного труда каждого работника, слаженной, продуктивной работы всего трудового коллектива. Существенное перевыполнение плановых показателей также стало возможным благодаря своевременному проведению профилактических и капитальных ремонтов, постоянному повышению квалификации наших специалистов и других необходимых мероприятий», – подчеркнул М. Немчинов.

При этом следует отметить тот факт, что данный рекорд и прибыльная работа аммиачных транзитных мощностей стали возможны благодаря продолжающемуся украинско-российскому экономическому сотрудничеству в этой сфере и эксплуатации построенной еще во времена СССР производственно-транзитной инфраструктуры (транзитный аммиакопровод Тольятти – Одесса, ПАО «Тольяттиазот» (РФ), завод «Минудобрения Россошь» (РФ), украинские химические заводы, Одесский припортовый завод, перевалочные мощности порта «Южный»). Пока что аммиак один из самых важных продуктов химической промышленности, который используется, в том числе на приготовление азотной кислоты, азотных удобрений и красителей, – преимущественно транзитируется из России по территории Украины через аммиакопровод Тольятти – Одесса.

Общая длина аммиакопровода Тольятти – Одесса составляет 2417 км, из них по Украине проходит 1018 км. Ветка, по которой идет аммиак из Тольятти (ТОАЗ) имеет протяженность 804 км. Оператором, обслуживающим украинскую часть аммиакопровода, является ГП «Укрхимтрансаммиак», российскую часть обслуживает ОАО «Трансаммиак».

Стоимость транспортировки аммиака через трубопровод «Тольятти – Одесса» всегда была поводом для споров хозяйствующих субъектов двух стран. Объективная причина в том, что это – единственный в мире магистральный аммиакопровод такого масштаба. Второй, куда более скромный, функционирует в США. Поэтому, определяя тариф на прокачку, практически невозможно отталкиваться от цен на аналогичную услугу на других рынках – просто не с чем сравнить. В результате тарифы на прокачку аммиака, как правило, зависят от коммерческой стоимости альтернативных способов транспортировки сырья, в редких случаях они могут зависеть от стоимости продукта на мировом рынке, прежде всего когда падение цен ведет к тому, что с учетом затрат на транспортировку продажи аммиака становятся убыточными – в отличие, например, от железной дороги, по аммиакопроводу можно прокачивать только аммиак.

Еще в далекие «нулевые годы», когда сотрудники УХТА обратились в Госвнешинформ с просьбой о помощи обоснования стоимости транспортировки и исследования стоимости транспортировки трубопроводами на мировом рынке, получили краткий совет – сделать экономическое обоснование себестоимости транспортировки (амортизация, сервис, админзатраты, налоги, охрана объектов), а цену ренты рассчитать,

исходя из государственных интересов, учитывая, в том числе и стоимость альтернативных маршрутов транспортировки железнодорожным транспортом. По сути, вместе с рентой и перевалкой в порту трубный транспорт аммиака должен был стоить не дороже 60–70 % от стоимости железнодорожной перевалки, так как большая цена может привести к решению о строительстве альтернативного аммиакопровода, что в конце концов и произошло.

До конца 2006 г. тариф на перекачку аммиака был неизменным и составлял 2 долл. за 1 т на 100 км аммиакопровода, тариф позже несколько раз повышался – в 2007 и 2011 г. Максимальный тариф в 4,8 долл. за 1 т на 100 км пути был установлен Министерством экономического развития Украины в октябре 2015 г., но уже через год Высший административный суд Украины рассмотрел иск ПАО «Тольяттиазот» (РФ) и признал незаконным соответствующее повышение. В результате тариф был снижен до прежнего уровня – 3,8 долл. за 1 т на 100 км.

Отметим, что одновременно с тарифом на прокачку росла и ставка рентной платы за транспортировку аммиака с 1 до 2,4 долл./т на 100 км. Однако после последнего снижения цены транзита ставка рентной платы осталась на прежнем уровне.

Впрочем, уже в конце 2019 г. ГП «Укрхимтрансаммиак» выиграло арбитраж в Международном коммерческом арбитражном суде против ПАО «Тольяттиазот» на сумму более 190 млн долл. США.

Спор, возникший из-за долгосрочного контракта на транзит аммиака через территорию Украины, был передан в арбитраж в соответствии с регламентом Международного коммерческого арбитражного суда при Торгово-промышленной палате Украины еще в 2017 г.

ГП «Укрхимтрансаммиак» инициировал арбитражное производство, после чего ПАО «Тольяттиазот» подал несколько встречных исков. Обе стороны выступали за пересмотр установленного контрактом тарифа на транзит аммиака через украинскую часть магистрального аммиакопровода Тольятти – Одесса.

Другой результат спора вполне мог повлиять на мировой рынок аммиака, поскольку аммиакопровод не имеет рыночного эквивалента и остается основным средством транспортировки аммиака, который производит и экспортирует ПАО «Тольяттиазот» (то есть, около 11 % мирового экспорта аммиака).

Дело в том, что в РФ на сегодня нет ни одного полноценного терминала по перевалке аммиака. Им и может стать порт Тамань, в котором еще с 1999 г. ПАО «Тольяттиазот» пытается построить собственный терминал. Этот терминал позволит россиянам значительно сократить затраты на поставку продукции за счет более короткого логистического плеча. А главное – исключить транзитные риски, которые на фоне обострения политических отношений между РФ и Украиной, приобретают в последние годы определяющее значение.

Предполагается, что мощность строящегося уже много лет перевалочного комплекса составит 5 млн т в год. Грузооборот по карбамиду составит 2 млн т в год, по аммиаку – 3 млн т соответственно. В составе объекта будут работать береговой перевалочный терминал, гидротехнический комплекс, способный принимать суда дедвейтом до 50 тыс. т, комплекс вспомогательных и инфраструктурных сооружений.

Даже с учетом запланированного роста объемов производства предприятия терминал должен покрыть львиную долю потребности «Тольяттиазота» в мощностях по перевалке продукции. Предполагается, что продукция будет доставляться на комплекс преимущественно по железной дороге. Рассматриваются варианты прямой доставки из Тольятти и частичного использования российского сегмента аммиакопровода с дальнейшей перевалкой груза на железнодорожный транспорт.

К настоящему времени на территории комплекса уже построен хранилищно-охладительный терминал аммиака с резервуарами изотермического хранения и компрессорной станцией, продуктопроводы, объекты обеспечивающей инфраструктуры, грузовые причалы и эстакада, выдающаяся в море на 2,5 км, по которой аммиак и карбамид будут доставляться для погрузки на суда.

В период 2005–2014 гг. работы были приостановлены по ряду экономических и юридических причин, однако уже в 2015 г. ТОАЗ смог возобновить строительство. Тогда с Федеральным агентством морского и речного транспорта «Тольяттиазот» была согласована декларация о намерениях по строительству перегрузочного комплекса аммиака и карбамида, а с компаний «Росморпорт» – соглашение о взаимодействии при реализации инвестпроекта. В течение 2016 г. был подписан ряд постановлений и распоряжений правительства РФ, в рамках которых проект ТОАЗ в порту Тамань включен в схему территориального планирования РФ в области федерального транспорта.

Примечательно, что реализация проекта перевалочного комплекса полностью финансируется ТОАЗ за счет собственных средств, без привлечения кредитов и бюджетных денег. Объем инвестиций оценивается в 14 млрд руб.

В «Тольяттиазоте» надеялись, что терминал сможет заработать уже в 2021 г., однако суды Краснодарского края осложняют процесс вот уже несколько лет подряд. Например, в конце 2016 г., несмотря на наличие соглашения как с местными, так и с краевыми властями, Арбитражный суд Краснодарского края принял решение в пользу администрации региона, признав за ней госсобственность на 12 объектов недвижимости, входящих в структуру будущего порта и построенных за счет ТОАЗ. В числе отобранных оказались ключевые объекты порта: гидротехническая эстакада, узел водоснабжения, очистные сооружения и трансформаторные подстанции.

Это решение было отменено в кассационной инстанции в 2017 г. Однако в феврале 2019 г. дело вернулось на новое рассмотрение, и все тот же

суд решил: «Тольяттиазот» должен снести всю незаконно построенную инфраструктуру. На это в компании заявляют, что у ТОАЗ нет иного выхода, кроме как снова идти в суд с жалобой уже на это решение.

И пока продолжается судебная тяжба, растет грузооборот украинского морского порта «Южный», через который ТОАЗ теперь практически вынужден осуществлять отгрузку аммиака на экспорт.

Кроме вышеобозначенного, украинской стороне нужно учесть и тот факт, что транзитный рекорд 2019 г. оператора украинской части магистрального аммиакопровода Тольятти – Одесса «Укрхимтрансаммиака» непосредственно связан с производственным рекордом «Тольяттиазота». Украинский оператор по итогам прошлого года отчитался о транспортировке 2,51 млн т аммиака, т.е. фактически это означает, что «аммиачная труба» в сторону порта «Южный» работала на максимальной мощности. В то же время основной поставщик аммиака – «Тольяттиазот» – также достиг исторического рекорда его производства в 3 млн т, из них отгрузив 1,9 млн т через магистральную трубу. Оставшиеся объемы транзита количеством в 0,6 млн т были разделены между российской компанией «Минудобрения» (г. Россошь) и украинскими производителями.

Однако эти хорошие новости для украинской стороны не будут длиться вечно, поскольку подобное сотрудничество будет продолжаться до тех пор, пока логистические мощности не имеющего аналогов аммиакопровода Тольятти – Одесса не получат конкурента в виде строящегося комплекса по перевалке аммиака в порту Тамань.

Безусловно, украинской стороне на руку как можно более длительные взаимные судебные споры по земельным и арендным вопросам в порту Тамань между «Тольяттиазотом» и администрацией Краснодарского края. Фактически эти споры уже дали пять лет загрузки основной части транзитных мощностей аммиакопровода и перевалочных мощностей в порту «Южный». С другой стороны, сколько сроки пуска комплекса в Тамани ни сдвигай (теперь уже на 2024 г.), а рано или поздно проект будет завершен.

И, скорее всего, инвестиции ТОАЗ действительно могут окупиться: завод, заказавший несколько лет назад у компании KBR разработку проекта увеличения мощности производства аммиака, уже увеличил мощность данной производственной площадки на 20–30 %. При низкой цене природного газа в РФ и возможностях экспортной логистики – это выгодная инвестиция. Тенденции существенного роста объемов производства на «Тольяттиазоте», а также планы предприятия до 2025 г. довести объемы производства аммиака до свыше 4 млн т, безусловно, дают неплохие надежды и украинскому оператору на взаимовыгодное сотрудничество в более отдаленном времени.

Таким образом, единственным вариантом, при котором после окончания строительства терминала по перевалке аммиака и карбамида в Тамани украинская ветка аммиакопровода и мощности порта «Южный» продолжат работу, является увеличение мощностей производства аммиака

ТОВАЗ, призначеного для експорту через Чорне море, до рівня, що перевищує сумарну потужність обох портів (російського і українського). Однак при цьому залишається ризик, що відповідний ріст пропозиції матиме довготривале негативне вплив на кон'юнктуру цін на аміак на міжнародному ринку, що невигідно і самим росіянам. Саме тому, в цей час українська сторона має можливість підготуватися до роботи аміакопроводу Тольятті – Одеса і перевалочних потужностей в незвичайних для себе жорстких ринкових конкурентних умовах *(При написанні матеріала використовувалися такі джерела: сайт Міністерства енергетики і захисту навколишнього середовища України (<https://menr.gov.ua>); сайт ГП «Укрхімтрансаміак» (<https://ukrtransammiak.com.ua>); сайт ПАО «Тольяттіазот» (<https://www.toaz.ru>); Ділова столиця (<http://www.dsnews.ua>); Ліга.net (<http://www.liga.net>); Корреспондент (<https://korrespondent.net>); Енергетика України (<http://uaenergy.com.ua>); EnKorr (<http://enkorr.com.ua>); Інтерфакс-Україна (<http://interfax.com.ua>); Інтерфакс (<https://www.interfax.ru>); Українські новини (<https://ukranews.com>); НВ-Бізнес (<http://biz.nv.ua>); Бізнес-Цензор (<https://biz.censor.net.ua>); Фокус (<https://focus.ua>)).*

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Під головуванням президента Національної академії наук України академіка Б. Патона 29 січня 2020 р. відбулося чергове засідання Президії НАН України.

Учасники зібрання заслухали дві доповіді.

«Формування українського сегмента Європейського дослідницького простору у сфері спостереження Землі», – так назвала свій виступ заступник директора Інституту космічних досліджень НАН України та ДКА України доктор технічних наук Н. Куссуль. Учена поінформувала колег про важливі результати досліджень у галузі космічних інформаційних систем і технологій, методів оброблення аерокосмічних даних.

Дослідження Землі з космосу, зокрема ті, що пов'язані з моніторингом стану земель, придатних для сільського господарства, моніторингом стану повітря, водойм тощо останнім часом набувають все більшого значення. Зараз такі спостереження стали ще актуальнішими в зв'язку зі збільшенням негативних змін екологічного стану планети.

В установах НАН України накопичено великий досвід використання інформаційних технологій для таких досліджень. Зокрема, Інститут космічних досліджень НАН України та ДКА України успішно бере участь у виконанні проектів Рамкових програм Єврокомісії, є базовою установою-

виконавцем національного сегмента проекту ERA-PLANET програми «Горизонт-2020».

Розроблені в інституті моделі машинного навчання впроваджуються в проєкті Світового банку «Підтримка прозорого землекористування в Україні». Результати супутникового моніторингу використовуються Київською міською держадміністрацією для інформування населення та відповідних служб про екологічний стан міста, формування та реалізацію екологічної стратегії Києва.

Отже, подальший розвиток Європейського дослідницького простору у сфері спостереження Землі з впровадженням сучасних технологій супутникового моніторингу є вкрай важливим. Він дасть змогу забезпечити інноваційний розвиток української економіки, здійснювати супутниковий моніторинг землекористування в Україні та надавати об'єктивну й оперативну інформацію органам державної влади, а також гідно представляти нашу державу в міжнародних наукових програмах Єврокомісії та Європейського космічного агентства.

З питання «Щодо створення музею науки в Національному науковому центрі “Харківський фізико-технічний інститут”» виступив генеральний директор Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» (ННЦ «ХФТІ») академік М. Шульга.

Доповідач підкреслив важливість збереження наукової спадщини, а також необхідність популяризації наукової діяльності, підвищення інтересу громадськості і, перш за все, молоді до науки.

Академік М. Шульга зазначив, що основне завдання музею – знайомство громадськості з науковими досягненнями ННЦ «ХФТІ», його історичним минулим та сучасними розробками. У музеї планується проведення оглядових та тематичних екскурсій, занять зі школярами та студентами.

Президія НАН України відзначила важливість і своєчасність ініціативи ННЦ ХФТІ щодо створення музею науки та рекомендувала й іншим науковим установам активізувати роботу зі створення експозицій про їхню діяльність і забезпечити доступ до них громадськості.

Насамкінець розглянуто низку кадрових і поточних питань. Зокрема, проведення сесії Загальних зборів НАН України, під час якої підбиватимуться підсумки діяльності академії за п'ятирічний період та обиратиметься новий склад Президії НАН України.

Цього року вибори президента та членів Президії НАН України проводитимуться за новою редакцією Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та новим Статутом академії, прийнятим у 2016 р. Тому цей процес відбуватиметься з деякими відмінностями від усіх попередніх років.

Президія НАН України прийняла проєкт постанови, в якому, зокрема, визначено строки, найголовніші засади процесу виборів та окремі деталі процедури.

Також заслухано результати оцінювання діяльності академічних наукових установ, яке здійснювалося експертними комісіями відповідно до Методики оцінювання ефективності діяльності установ НАН України протягом другої половини 2019 р. Оцінювання пройшли 15 наукових установ та 130 їхніх наукових підрозділів.

Загалом за минулий рік оцінено 39 установ НАН України, в тому числі 352 їхні підрозділи. З них 32 (82 %) віднесено до категорії «А» (установи-лідери за багатьма науковими напрямками), 7 (18 %) – до категорії «Б» (установи, що займають стабільні позиції на національному рівні). На 2020 р. заплановано оцінювання ще 16 установ (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2020. – 31.01).*

***

Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України запрошує взяти участь у роботі II Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми сучасної ентомології», яка відбудеться 18–24 травня 2020 р. у с. Світязь Шацького району Волинської області (спортивно-оздоровчий табір «Гарт» СНУ).

Організатори: Громадська організація «Українське ентомологічне товариство», Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, Шацький національний природний парк.

Планується обговорити результати досліджень і узагальнень зі всіх напрямів ентомології.

Для участі в конференції необхідно до 1 березня 2020 р. подати в оргкомітет заявку в електронному вигляді. Заявки надсилати за адресою: conference2020.ues@gmail.com (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2020. – 29.01).*

***

В Інституті фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України (м. Київ, вул. Академіка Богомольця, 4) 3–7 червня 2020 р. відбудеться черговий конгрес Українського товариства нейронаук.

Дедлайн прийому тез – 5 квітня 2020 р. Після цієї дати можлива лише реєстрація учасників без доповідей (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2020. – 29.01).*

***

У Фізико-технічному інституті низьких температур ім. Б. І. Веркіна НАН України в Харкові 8–14 червня 2020 р. відбуватиметься Міжнародна конференція передових досліджень «Фізика твердого тіла та низьких температур-2020» (СМ & LTP 2020), присвячена 60-річчю заснування Фізико-технічного інституту низьких температур ім. Б. І. Веркіна НАН України.

У межах заходу учасники з різних країн світу представляють свої наукові доповіді. Заплановано проведення лабораторних турів, круглих столів, а також ученим запропонують обширну соціальну програму.

Тези доповіді приймаються за адресою: cmltp2020@gmail.com

Кінцевий термін подання заявки – 1 березня 2020 р. (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 6.02).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Заступник директора з наукової роботи Інституту соціології НАН України член-кореспондент НАН України Є. Головаха в ефірі «Громадського радіо» 4 лютого 2020 р. розповів для чого потрібен перепис і чому йдеться не лише про чисельність населення.

Історія із проведенням перепису набула нових обертів, коли оприлюднили цифру про кількість українців, які за даними кабінету міністрів нині живуть в Україні – 37 млн 289 тис.

Є. Головаха вступив у полеміку з Міністром Кабінету Міністрів та ініціатором «електронного перепису» Д. Дубілетом: «Було кілька аргументів з боку міністра щодо того, чому не треба проводити перепис. Те, що ООН рекомендує проводити перепис раз на 10 років – не береться до уваги. Але ж він проводиться майже в усіх країнах. Досі переважно застосовувалася класична методологія проведення, хоча останні переписи населення почали використовувати комбіновані методи. У Європі 21 країна з 40 послуговується класичною методологією. США тільки тепер, у переписі з січня 2020 р. до травня, вперше дозволили використати всі три методи – не тільки класичний перепис, але й Інтернет, телефон і пошту, тобто комбінований метод. Якщо всі проводять перепис, а ми ні, то чи це не означає що ми найбільш просунуті у світі, кращі від США та Канади? Якщо ми не проведемо перепис ще раз, це свідчитиме про дуже велику відсталість України від світових вимог».

Експерт пояснює, що таке перепис населення і чому він – це не просто підрахунок: «Пан міністр виявив чисельність населення. Перепис – це певна статистична процедура, яка проводиться визначеними методами для з'ясування чисельності й складу населення в певній державі. Нам треба знати не тільки скільки нас, – це не так складно. Коли мене питають, чи адекватна цифра в 37 млн, я відповідаю, що в Україні є три типи населення. Є юридичне населення – всі, хто формально зареєстровані на певних територіях. Є наявне населення – ті, хто нині перебувають на цій території. Є постійне населення. Наприклад, ви вирішили поїхати працювати в Польщу – вас в переписі будуть враховувати, але віднесуть не до наявного, а до постійного населення. Що вони з'ясовують із реєстрами? Юридичне населення: постійне чи наявне? Вони не розуміють того, що є базою для початку розмов про перепис. Ніхто не продемонстрував наукову експертизу проведеної методики, тому я в ній не впевнений. Треба знати не лише

кількість, а й взаємопов'язану картину населення, склад. Тоді на будь-якому рівні, з будь-якою глибиною зможете отримувати таблиці – люди в такому-то регіоні, такої-то статі, такої зайнятості, з таким доходом тощо. Якщо ми маємо статистичну картину – ми озброєні для керівництва. Тобто, перепис – це про якість населення і про склад. Найперше, що має хвилювати людей – це витрати на перепис. Є різні методи скорочення видатків. Це можна було зробити за мільярд, навіть менше. Є інша проблема: ми фактично залишились без знання того, хто ми, та й не знаємо скільки нас у містах, районах, областях; склад населення, на що спиратися. Перепис – це склад сім'ї, зайнятість, джерела доходу, рідна мова, національність. Це те, що ми маємо знати, аби проводити культурну й економічну політику».

Соціолог також пояснив необхідність таких даних: «Якщо ви знатимете фактичний склад сім'ї, ви зможете прогнозувати скільки дітей народиться. Національний і мовний склад населення – де ви ще візьмете ці дані? Джерела доходу – вам треба знати, звідки в людей взагалі доходи. Перепис давно не проводився в Сомалі, але це бідна країна. Якщо ми хочемо бути на рівні цивілізованих держав – його необхідно провести. Якщо ми не знатимемо, скільки людей та якої національності проживає в державі, – проблема нікуди не щезне. Є закон України про всеукраїнський перепис населення, який ніхто не скасовував. У ньому зазначено, що перепис треба проводити регулярно і періодично. Відмовитись – це порушити закон. Поставте це питання на голосування, покажіть всьому світу, що вам не потрібен перепис, що ви не хочете проводити перепис, але це потрібно робити коректно» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 6.02*).

***

На сайті Національного інформаційного агентства «Укрінформ» 3 лютого 2020 р. опубліковано інтерв'ю старшого наукового співробітника відділу соціологічно-політичних процесів Інституту соціології НАН України кандидата філософських наук І. Бекешкіної про настрої в українському суспільстві, наслідки останніх виборів та українську ідентичність.

У дослідженні І. Бекешкіної зазначається, що громадяни з Заходу України вважають патріотизмом переважно мову, культуру, а зі Сходу – сплату податків. Експерт коментує це так: «Ця регіональна відмінність – далеко не головне в дослідженні. У чому немає різниці між представниками Заходу та Сходу України, так це в любові до своєї країни. На другому місці у визначенні патріотизму стоїть готовність людей захищати свою країну. Навіть зі зброєю в руках. Я розумію, що це нормативна відповідь. Це не означає, що кожний на це готовий. Але зауважу, це відповідь про те, як має бути. І на Сході, і на Заході відповіли: у разі необхідності варто захищати країну. Це патріотизм. Є ще спільне бачення патріотизму між різними регіонами: знання історії, виховання в дітей любові до країни. Щодо регіонального акценту, то ви правильно зауважили: на Заході орієнтовані на

національно-культурні цінності, на Сході – на економічні. І я теж підкреслила, що в дослідженні найменший процент опитаних на Заході вважають ознакою патріотизму сплату податків і значно більше – на Сході. На Сході – 40 %, а на Заході – 23 %. Взявши до уваги показник поваги до влади, то найменше її вважають складовою патріотизму на Заході, найбільше – на Сході. Можливо, на Сході більше цінують такі ознаки державності, ніж на Заході».

Щодо української ідентичності вчена зауважила: «Я думаю, вона вже все-таки сформувалася. Вона інтенсивно формується, але ядро вже сформувалося. Ідентичність великою мірою залежить від того, за якими підручниками вчать діти. Якщо вони вчать в українських школах українською мовою, їм же ЗНО здавати, зрештою – за підручниками, у яких викладена вже історія не така, яку ми вчили, – це серйозний чинник. У мій час це була історія СРСР і України, як частини СРСР чи Російської імперії. Зараз історія інша. Цю історію нам допомагають створювати кіно та мистецтво. Я не бачу шляхів відступу назад».

Учена розмірковувала чи готове суспільство до амністії та згортання війни: «Звичайно, люди хочуть миру, його майже всі хочуть. Але якою ціною? От ціна миру – різна, але є червоні лінії дуже помітні – в усьому суспільстві, включаючи й східні регіони. От, наприклад, таке питання: амністія загальна, усіх без розбору – це сприймає лише 8 %. Одні вважають, що можна амністувати тих, хто воював, але не відрізнявся злочинами, катуваннями, ну, були в окопах – і все. Інші вважають, що бойовиків зі зброєю амністувати не можна, а треба лише тих, хто працював у державних структурах на некерівних посадах – посадовці середньої ланки, діловоди, вчителі, лікарі. Дехто вважає, що взагалі нікого не можна амністувати. Ще червона лінія – проведення виборів на окупованих територіях без їх звільнення, тому що люди розуміють, до чого це призведе».

Наостанок І. Бекешкіна зазначила: «Це мій народ. Я оптиміст, думаю, що все-таки ми поволі повземо вгору, інколи відступаємо, інколи тупцюємо на місці, інколи ще щось, але все-таки – повземо. У мене пам'ять хороша, я пам'ятаю події 1990-х. І наш поступ – очевидний» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 5.02).

***

Науковий співробітник відділу ботаніки Національного науково-природничого музею НАН України кандидат біологічних наук О. Коваленко розповів в інтерв'ю науково-популярній програмі «Модуль знань» радіостанції «UA: Українське радіо» про три цікаві наукові досягнення в галузі біології у 2019 р.

«Біологія розвивається бурхливо, – зазначає вчений. – Але якщо обмежитися трьома найцікавішими, на мою думку, минулорічними результатами, то першим варто, звичайно, назвати відкриття палеонтологами нових решток денісівської людини – третьої гілки в родоводі сучасної

людини, що існувала паралельно з неандертальцями та кроманьйонцями. Досі наука мала у своєму розпорядженні лише кілька кісточок із Денисівської печери, що на Алтаї. Минулого року було описано знайдену в Тибеті нижню щелепу з двома вцілілими зубами. Річ у тім, що денисівська людина – такий собі палеонтологічний ніндзя, бо кістки в кліматичних умовах її мешкання не дуже добре зберігаються».

Серед головних минулорічних здобутків зоологів О. Коваленко відзначив нові результати вивчення популярного в науці модельного об'єкта завбільшки кілька міліметрів – круглого черва виду *Caenorhabditis elegans*: «Останнє дослідження пов'язане з такими фундаментальними питаннями, як життя та смерть, а точніше – зі старінням. Класична теорія тлумачить старіння винятково в негативному світлі, як наслідок накопичення мутацій. Згідно з протилежною теорією, старіння може бути адаптивною ознакою, допомагаючи видам виживати. Саме таку роль старіння виконує, зокрема, *Caenorhabditis elegans*. Представники цього виду мешкають в особливих умовах, де змушені були б жорстко конкурувати за органічні поживні речовини, якби після досягнення статевої зрілості з ними не відбувалися дивовижні перетворення: вже за кілька годин у цих істот починають порушуватися системи упакування білків, стається величезна кількість “аварій” на клітинному рівні, за кілька днів у них активно деградує нервова система, а згодом свої функції припиняє виконувати травна система – і досить швидко настає смерть. Як стверджують дослідники, це сприяє звільненню життєвого простору для молодших особин популяції. Поки що це перший випадок підтвердженої адаптивності старіння живих організмів».

Одне з найцікавіших ботанічних досліджень 2019 р. стосувалося люмінесценції у рослин: «За цим напрямом і раніше проводилося безліч експериментів, проте вони отримували досить тенденційне висвітлення в ЗМІ: медіа писали, зокрема, що невдовзі світлом рослин, буквально, можна буде замінити електричне світло (якщо під рослинним світильником ми колись і читатимемо книжки, то станеться це, звичайно, дуже й дуже нескоро). Деякі дослідники використовували такі дивні методи роботи, як, наприклад, вживлення рослинам ферментів від жуків та потрібних для їхньої роботи субстратів. Але минулого року нарешті стався прорив: кілька місяців тому результати своїх досліджень опублікували відразу дві міжнародні групи вчених, які з'ясували, що для того, аби рослина почала світитися, їй потрібно прищепити 4 гени грибів, які виявляють свої люмінесцентні властивості в темну пору доби. Зокрема, в цих грибів було запозичено здатність утворювати люмінесцентний білок люциферин із кофеїнової кислоти, яку рослини містять у досить великих обсягах».

Відеозапис радіопередачі дивіться за посиланням: https://youtu.be/S7_9h9ZpXt8 (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 31.01).

***

Нещодавно на сторінках тижневика «Дзеркало тижня» опубліковано інтерв'ю з відомим мікробіологом і вірусологом, академіком НАН України і НАМН України В. П. Широбоковим.

У розмові з журналістами інтернет-видання вчений розповів про новий небезпечний коронавірус, появу досі невідомих інфекцій та про те, як від них захиститися.

«Так, людству сьогодні загрожують нові інфекції, причому з'являються вони раптово. За останніх 15–20 років виникло близько 70 емерджентних (emergence – виникнення, поява нового) інфекцій. Серед них є дуже небезпечні. Це, зокрема, коронавіруси. Науці вони відомі давно, їх відкрили ще в 60-х роках минулого століття. Але вважалося, що ці збудники інфекцій уражають тварин, птахів, хоча можуть викликати захворювання респіраторного тракту з ураженням переважно верхніх дихальних шляхів також у людей. Певний час коронавіруси сприймали як не дуже загрозову групу вірусів», – зазначає академік В. П. Широбоков. Він також зауважує, що останніми роками і наука, і діагностика зробили помітний крок уперед у вивченні та виявленні коронавірусної інфекції. Якщо раніше було відомо лише кілька видів коронавірусу, то згодом з'ясувалося, що це досить розмаїта родина вірусів, серед яких є небезпечна група, котра може давати нові варіанти. Свою назву – коронавіруси – зазначені мікроорганізми отримали тому, що на поверхні цих складних вірусів є грушовидні вирости, які під електронним мікроскопом нагадують сонячну корону.

«На моє глибоке переконання, з мікробами треба бути на “ви”. Цю думку я колись уже висловлював в інтерв'ю тижневику “Дзеркало тижня”. Ми мусимо знайти можливості співдружності (і про це я завжди кажу студентам) з колосальним світом мікробів. Бо у відповідь на намагання їх знищити мікроорганізми демонструють свою високу оборонну, а часом і наступальну здатність», – розповідає вчений.

Академік В. П. Широбоков переконаний, що одним із головних способів боротьби з інфекціями є вакцинація. Саме завдяки вакцинам вдалося зупинити епідемії хвороб та подолати ряд інфекцій.

Щодо коронавірусу-2020 відомий мікробіолог і вірусолог зазначає: «Як свідчить досвід подолання попередніх спалахів коронавірусних інфекцій, погасити їх вдалося, перекривши шляхи розповсюдження. Вони давно відомі, це і медико-санітарний контроль на пунктах в'їзду, і оперативне виявлення хворих та їх ізоляція, обстеження тих, хто контактував із хворими, адекватне лікування, недопущення поширення інфекції. (...) Хочеться сподіватися, що масштабного поширення інфекції не станеться. Всесвітня організація охорони здоров'я, звісно, закликає країни бути готовими до запровадження надзвичайного стану, але про пандемію поки що не йдеться» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 28.01*).

***

На сайті інформаційної агенції «Главком» 23 січня 2020 р. опубліковано інтерв'ю заступника директора з наукової роботи Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України члена-кореспондента НАН України О. Гладуна. Чому опубліковане дослідження ніколи не визнає світ, якої інформації про мешканців України немає в жодних реєстрах і скільки коштів потрібно для нормального перепису, – такими думками поділився з читачами вчений.

Чисельність наявного населення України становить 37 тис. 289 млн осіб, повідомив Міністр Кабінету Міністрів України Д. Дубілет. За словами міністра, задля отримання даних були використані три джерела: дані мобільних операторів; використання статево-вікової інформації, так званої «ялинки» з двох джерел – даних Держстату й електронних реєстрів України; дані державного реєстру фізичних осіб (врахували лише тих людей, які так чи інакше взаємодіяли з державою хоч раз за останні три роки). Зі слів міністра, максимальна різниця між результатами даних, отриманих з цих трьох джерел, складала 2,86 %.

Заступник директора з наукової роботи Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України член-кореспондент НАН України О. Гладун пояснив наскільки коректні такі дані:

«Перепис – це суцільне обстеження. Це ключові слова. Що ж тепер зробив уряд? У математичній статистиці є процедура, яка називається “оцінка чисельності”. У цьому випадку – це оцінка чисельності населення непрямими методами. Тобто, коли збирається інформація з різних джерел, не шляхом опитування населення, а з баз даних мобільних операторів і здійснюється за певною математичною процедурою певна оцінка. Ця оцінка дає похибку. Тобто, – це не перепис. У мене є прохання: словосполучення “перепис населення”, навіть з додаванням “електронний”, у цьому значенні не вживати, адже по суті це не правильно. Щоб дати нормальну оцінку оприлюдненим даним, треба подивитися на методологію. Те, що оприлюднено на слайдах, – це не методологія. Повинні бути формули, оцінка надійності джерел інформації тощо. Те, що певні показники збігаються з даними державної статистики, – це так. Але з іншого боку, чому ж тоді вони кажуть, що дані Держстату погані? Тобто є певна суперечність у самих заявах. Що стосується оприлюднених даних про 37 млн осіб, то, на мій погляд, це трохи занижена оцінка. Виникає запитання, а як вони рахували Донецьку, Луганську області?»

Експерт пояснює чому необхідно враховувати проблему трудової міграції, як має відбуватись повноцінний перепис населення та чому дані справжнього перепису не можливо використати для політичних маніпуляцій.

Наостанок О. Гладун зазначає: «Наша позиція незмінна – повинен пройти перепис, як це визначено в законі – шляхом суцільного обстеження. Достукатися до них (чиновників) дуже важко. Застосовуватимемо різні

методи, зокрема через ЗМІ. Також активно комунікуватимемо з урядом, оскільки те, що ми побачили, наразі просуває тільки пан Дубілет. Наприкінці року були чутки, що ніби посли ЄС готують звернення до Зеленського, щоби влада провела в Україні повноцінний перепис населення. Якщо в нас скажуть, що ми провели перепис, Україна виглядатиме посміховиськом. Перепис повинна визнати міжнародна спільнота: ООН, Євросоюз. Те, що ми побачили, ніколи не визнають переписом. Не проведе перепис цей уряд, проведе інший. Не буде його у 2020 р., то буде у 2021» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 29.01).

***

Провідний науковий співробітник сектору соціальних ризиків у сфері зайнятості населення відділу досліджень людського розвитку Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України кандидат економічних наук Л. Ткаченко 28 січня 2020 р. розповіла в ефірі радіостанції «Українське радіо» про підвищення пенсійного віку, сучасний стан пенсійної системи в Україні та розміри пенсій.

За даними прес-служби Пенсійного фонду понад 34 % пенсіонерів отримують пенсію в межах від 1500 до 2000 грн. На другому місці знаходяться пенсії розміром від 2000 до 3000 грн. І лише 1,5 % пенсіонерів отримують пенсію в розмірі понад 10 000 грн. Крім того, все це відбувається на тлі підвищення пенсійного віку. «Насправді пенсійний вік для жінок підвищується ще з 2011 р. Тобто, наступного року загальний пенсійний вік для жінок становитиме 60 років, як і для чоловіків. Відповідно на цьому підвищення пенсійного віку для жінок закінчиться. Якщо говорити про ситуацію з розміром виплат, то вона могла би бути ще гіршою. Завдяки виборам, пенсії підвищували активніше і саме тому сума в 2000 грн стала межею для багатьох пенсіонерів», – пояснює Л. Ткаченко.

Українське суспільство занепокоєне, що пенсійна система може зазнати краху, оскільки існує очевидна диспропорція між кількістю пенсіонерів та офіційно працевлаштованим населенням. Так, в Україні пенсії отримують 27 % населення, натомість найманих працівників, за яких сплачуються внески на постійній основі, нараховується лише 25 %. Проте Л. Ткаченко вважає, що краху пенсійної системи боятися не варто: «Скільки існує держава, стільки і будуть пенсії. Проблема пенсійної системи в тому, що розмір пенсій дуже низький. Пенсійна система почувається добре, коли люди працюють, є високий рівень зайнятості, люди мотивовані працювати, в них нормальні зарплати, вони працюють у нормальних умовах. (...) У багатьох країнах середня тривалість життя понад 80 років. Люди живуть значно довше, ніж у нас, але ж вони мотивовані працювати. Суспільство й держава вибудовують політику таким чином, що зайнятість – це шлях до добробуту. У стратегіях європейських держав на першому місці завжди

стоїть підвищення рівня зайнятості. Рівень зайнятості вирішує дуже багато проблем».

«Потрібно домагатися не того, щоб у Пенсійному фонді не було дефіциту (адже це технічне питання), а боротися, щоб розмір пенсій був гідний. Ставку єдиного соціального внеску різко знижено. У 2016 р. майже вдвічі скорочено пенсійну частину ЄСВ. Дефіцит Пенсійного фонду не є аргументом для виправдання низьких пенсій. Люди не повинні жити погано тільки задля того, щоб десь стояв нуль на місці дефіциту», – підсумувала Л. Ткаченко (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 31.01*).

***

На сайті науково-популярного журналу «Куншт» 15 січня 2020 р. опубліковано інтерв'ю зі старшим науковим співробітником відділу дистанційного зондування Землі Інституту радіофізики та електроніки ім. О. Я. Усикова НАН України доктором фізико-математичних наук О. Швецем, у якому він розповів про дослідження іоносфери на станції «Академік Вернадський».

О. Швець перебуває на українській станції «Академік Вернадський» в Антарктиді, де займається дослідженнями іоносфери, зв'язку, шуманівського резонансу, а також грозової активності. В інтерв'ю науковець докладно розповів про свої наукові розвідки:

«Ми досліджуємо шуманівський резонанс. Це електромагнітна хвиля, яка виникає в певній точці атмосфери та кілька разів обгинає землю. У точці, де ви спостерігаєте цю хвилю, в частотному спектрі сигналу виникають резонансні максимуми. Положення цих максимумів на осі частот однакові, бо вони пов'язані із таким сталим параметром, як довжина окружності Землі. Піки розташовані приблизно на вісьмох, чотирнадцятьох, двадцятьох герцах тощо (зростаючи на +6). У них дуже мале загасання (вони дуже повільно зникають). Хвилі на цих частотах можуть обігнути Землю багато разів, внаслідок чого й утворюються ці резонансні явища. На Землі джерелом цих хвиль можуть бути розряди блискавок. Резонансне явище дозволяє нам з однієї точки земної кулі спостерігати майже всі блискавки, які відбуваються на поверхні Землі, але й не тільки на поверхні. Адже є розряди блискавок, які відбуваються із хмари вгору. (...) Щоб спостерігати блискавки, які розряджаються вгору, необхідно докладати спеціальних зусиль. Блискавки можна певним чином зафіксувати: “почути” і “побачити” за показниками, коли вони потрапляють в об'єкти. А щодо блискавок “знизу вгору”, то коли йде гроза і небо закрите, спостереження має бути з точки, де грози немає, здалеку. Такі сплески фіксували доволі давно. Мені здається, що перші випадки прив'язки сплесків до блискавок-спрайтів були із борту МКС десь у середині дев'яностих. Спрайти – це, власне, розряди із хмар в іоносферу. Вони дуже потужні, їхня довжина сягає понад п'ятдесят кілометрів. Світність

не така висока, як у звичайних блискавок. Угорі менша щільність повітря, що менше сприяє протіканню розряду, і це впливає на світло».

Науковець пояснив наскільки висока ймовірність, що така блискавка може потрапити в об'єкт над хмарами, як збурення заряджених частинок впливають на поширення радіохвиль, наскільки ці дані корегують навігаційні плани, як саме можна завдяки вивченню хвиль зрозуміти стан іоносфери та як вона змінюється (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 31.01).

***

На сайті інформаційного агентства «Народна правда» 30 січня 2020 р. опубліковано інтерв'ю з завідувачем відділу досліджень демографічних процесів і демографічної політики Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи доктором економічних наук І. Курило. Вона розповіла про альтернативи в підвищенні пенсійного віку, як компенсують природну депонуляцію європейські країни та чому про пенсію варто думати вже сьогодні.

В Україні продовжується збільшення пенсійного віку для жінок. Починаючи з 1 квітня 2020 р., пенсійний вік для них становитиме 59 років і 6 місяців, а з квітня 2021 р. збільшиться до 60 років. Експерт поінформувала про чинники підвищення пенсійного віку:

«Річ у тому, що питання підвищення пенсійного віку – це як демографічне, так і політичне питання. Якщо брати демографію, жінки мають вищу тривалість життя, аніж чоловіки. Відтак, якщо відштовхуватись від демографії, жінкам потрібно підвищувати пенсійний вік більшою мірою, ніж чоловікам. Але зазвичай такого не роблять ніде. Тобто, перша теза: демографія це тільки один чинник. Друга теза: дійсно, в зв'язку з демографією, в тому числі, відбувається підняття пенсійного віку у фінансово успішніших країнах, які мають якіснішу накопичувальну систему. Третє: шляхів виходу є декілька, а підвищення пенсійного віку є тільки одним із варіантів. Треба пам'ятати, щоб було з чого платити пенсії, навіть у рамках солідарної системи, необхідно збільшувати число платників пенсійних внесків. У нас, це всі знають, далеко не всі працюють “по-білому”, не сплачують належні внески до пенсійного фонду. Це питання добросовісності оплати пенсійних внесків, питання «тінізації» економіки. Тут у нас теж великі резерви. Однак, реалізуються вони погано».

Є країни, які для своїх 30–40 літніх громадян розраховують дати виходу на пенсію. У такий спосіб люди можуть будувати свою життєву стратегію.

І. Курило пояснила чому наша держава не впроваджує таку практику: «Індивідуальне планування, як правило, пов'язане з існуванням накопичувальної системи. У нас відсутня накопичувальна система, де людина сама відкладає собі на пенсію накопичувальну частину пенсії. Про це багато говорили від початку пенсійної реформи, та й досі говорять, але

накопичувальну систему вводитимуть лише з 2021 р. Яким чином? Тут багато відкритих питань. Річ у тому, що теоретично найкращий момент з точки зору демографії для такого введення ми пропустили, – був період, коли частка людей працездатного віку була більшою. Але це, звісна річ, технічне питання впровадження накопичувальної системи».

Демограф поінформувала про накопичувальну та солідарну системи у світі: «У більшості країн це працює так: одна частина пенсії, – це солідарна система, яка працює на утримання нинішніх пенсіонерів. Друга частина – накопичувальна, як в добровільному, так і в примусовому варіанті, коли людина безпосередньо відкладає собі на пенсію. Це часто стосується людей, які молодші 35 років. Та й тут виникає багато питань для України. По-перше, є питання сталості всієї фінансової системи. По-друге, питання безпеки вкладених грошей, щоб вони не “згоріли”. По-третє, довіра населення до приватних пенсійних фондів і держави загалом. По-четверте, ментальні особливості, тобто те, як молодь планує своє життя, як думає і чи задумується взагалі над своєю пенсією. Накопичувальна система це непоганий варіант, бо ці кошти можуть працювати в економіці та зрости, вони слугують людині для більш гідної старості, а якщо якась частка цих коштів залишається, то скористатись ними можуть спадкоємці. Звичайно, в нашій країні, де прискорене старіння і велика кількість пенсіонерів, накопичувальна система відсутня».

На думку вченої, старіння населення не є саме по собі чинником зменшення кількості населення: «Це знижує народжуваність, бо в населенні, яке старіє, менше людей, які здатні народжувати. Це впливає на смертність, бо смертність літніх людей вища. Відбувається депопуляція, коли число смертей перевищує кількість народжень. Така ситуація сьогодні склалася в Україні та у європейських країнах. Інтенсивність цієї депопуляції досить висока, ми входимо в трійку країн Європи, де депопуляція найбільша. Поповнюють кількість населення різні країни по-різному. В європейських країнах, у яких збереження чисельності населення чи його збільшення не є самоціллю, на зміну кількісним характеристикам приходять якісні, пов'язані з якістю життя. Так чи інакше, але наявність людей працездатного віку в достатній пропорції має значення. Тому країни Євросоюзу проводять активну міграційну політику, залучають населення з-поза меж ЄС. Щоправда, вони можуть робити відбір населення. Наше ж населення за рахунок мігрантів фактично не збільшується. Якщо й приїздить більше людей, ніж від'їжджає, принаймні офіційна статистика дає позитивне сальдо, то ми втрачаємо з точки зору якості. Бо виїжджає молоде, освічене населення, а приїжджає з дещо іншими характеристиками. Це несе певні загрози. Такі загрози є і для заможних країн ЄС, але в нас все ускладнено тим, що формувати цілісну міграційну політику доволі складно. Багато людей, які їдуть в Україну, розглядають нашу країну як транзитний майданчик. Досвід життя з цими групами населення треба враховувати, – тут і вивчення мови, і виховання толерантності. Щодо від'їзду молоді – це складне питання. Бо, крім

економічної складової, є такі фактори, як стабільність, екологічна безпека, загальна безпека. Це досить проблематично для України на її нинішньому етапі розвитку».

І. Курило пояснює на що в пенсійному плані орієнтуватись людям, яким 35–45 років: «Якщо люди пов'язують своє майбутнє з нашою країною, то раджу піклуватись про старість у будь-якій формі накопичувального механізму. Я не знаю як він впроваджуватиметься. Але якщо такий накопичувальний варіант буде, то турбуватись про пенсію потрібно. Варто шукати інші шляхи надійного інвестування особистих коштів. Що ж стосується нинішніх пенсіонерів, то всі мають розуміти, що теперішні внески – це внески для теперішніх пенсіонерів, батьків чи бабусь/дідусів. Наступні покоління утримуватимуть нас. На суспільному рівні формується така ж модель, яка є в сім'ї, – працюючі утримують дітей і літніх людей. Тому й дітей в ідеалі має бути стільки, аби замінити покоління батьків» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 3.02*).

***

На сайті інформаційного агентства «Апостроф» 1 лютого 2020 р. опубліковано інтерв'ю з завідувачкою відділу прикладної метеорології та кліматології Українського науково-дослідного гідрометеорологічного інституту ДСНС України та НАН України кандидатом географічних наук В. Балабух. Вона розповіла що відбувається з погодою і кліматом на планеті, як змінюватиметься ситуація в Україні та чи готова наша країна до цих змін.

В. Балабух зазначає: «Зима цього року на всій території України була аномально теплою. 2019 рік взагалі був дуже теплим, і не лише в Україні. На планеті він виявився другим з найтепліших за увесь період інструментальних спостережень, поступившись лише 2016 р., а в Європі – 2018 р. Проте аномально теплими були не лише ці роки. За звітами Всесвітньої метеорологічної організації останні п'ять і навіть 10 років були найтеплішими на нашій планеті. Такі аномалії є свідченням зміни кліматичної системи, які істотно проявились з середини минулого століття. Уже з середини 70-х років аномалія середньої річної глобальної температури повітря перевищила

0 градусів відносно середньої температури за ХХ ст. З того часу швидкість її зміни неухильно зростає. У північній півкулі такі зміни також спостерігаються з середини 70-х років, а в Європі – з кінця 80-х років ХХ ст. і на початку нового тисячоліття перевищили 1°C. В Україні так само ми спостерігаємо тенденцію до підвищення температури, а найбільш стрімкий ріст зафіксований з кінця 90-х років. Починаючи з 2007 р. у країні температурні аномалії перевищили 1,5 градуси, а у 2019 р. середня за рік температура повітря на материковій частині України стала вищою на 2,6 градуса відносно кліматичної норми. Найбільший ріст температури повітря спостерігається зимою та літом. Отже, бачимо, що аномально тепла зима

цього року є закономірним явищем, яке спостерігалось протягом останніх десятиліть не лише в Україні, а й загалом на планеті й для метеорологів це не стало несподіванкою».

Експерт також пояснила як змінюватиметься погода найближчим часом: «Зараз є перший прогноз на весну, який дали світові кліматичні центри. Ймовірно, що весна цього року також буде теплою. Найвищі температури очікуються в західних областях України. Часом можуть бути й істотні зниження температури, але вони будуть короткочасними. За цим орієнтовним прогнозом, велика кількість опадів малоімовірна, а в південних регіонах можливий дефіцит опадів. Якщо дефіцит опадів, який спостерігався ще з літа, збережеться, то проблема з посухою загостриться. Та по факту, весна у нас вже зараз. У січні температура була такою, яка характерна для середини березня. Метеорологічна зима – це коли середня температура за добу нижче 0 градусів і триває п'ять днів і більше. Але цьогоріч, наприклад, у Києві такий період був тільки в листопаді і тривав всього вісім днів».

На думку вченої, така аномальна ситуація – це наслідок антропогенного впливу. В. Балабух пояснює чи можливо уповільнити зміни клімату, яка найбільша біда від таких кліматичних змін для України, чи очікувати Україні кліматичних біженців і коли затопить Одесу, Маріуполь і Херсон (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 3.02*).

Наукові видання НАН України

У Національному центрі народної культури «Музей Івана Гончара» в Києві 22 січня 2020 р. відбулася презентація видання Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології (ІМФЕ) ім. М. Т. Рильського НАН України «Народна інструментальна музика Середньої Наддніпряниці» (Київ, 2019). Упорядником та автором вступної статті є провідний науковий співробітник ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України доктор мистецтвознавства М. Хай.

Напередодні презентації відбувся анонс на радіо «Культура» із аудіоілюстраціями унікальних записів минулого століття із Київщини та Полтавщини. Дискусія між ведучими К. Гончарук, З. Давиденком та М. Хаєм порушила цілий ряд болючих проблем етномузикології в Україні в умовах глобалізації та тотальної «оптимізації» галузі (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 6.02*).

Загальна характеристика наукової і науково-технічної діяльності

Наукометричне невігластво (щодо манії бюрократій запровадити цифрове оцінювання науки)

Стаття головного наукового співробітника Інституту досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України доктора економічних наук О. Поповича на сайті науково-популярного порталу «Граніт Науки».

Останнім часом у світі дедалі гостріше постає питання застосування наукометричних показників до оцінки рівня результатів наукових досліджень та результативності роботи вчених. Численні дискусії з цього приводу ведуться і в нашій країні. О. Попович зазначає, що бюрократичні управлінці наполегливо намагаються взяти наукометрію на озброєння. А це, на його думку, може серйозно загрожувати розвитку науки.

Автор статті констатує, що Україна перебуває на піку захоплення формальними підходами до оцінки науки і вчених. Міністерство освіти і науки України намагається якомога ширше запровадити наукометричні показники при оцінці діяльності наукових установ, взагалі у всіх напрямках управління наукою, не намагаючись оцінити, які наслідки це матиме. Абсурдним звучить у нинішніх наших умовах і заклик публікуватися в зарубіжних наукових журналах, яких сьогодні через нестачу коштів не випикує жодна бібліотека України. Крім того, вже підтверджено, що чим більше наші вчені публікуються в зарубіжних журналах із великим імпаکت-фактором, тим більше падає рівень (а разом з ним й імпакт-фактор) вітчизняних журналів.

Автор підкреслює, що не виступає зовсім проти наукометрії. Це – хороший інструмент для наукознавців, який дає змогу отримувати все більше корисної інформації для аналізу, пошуку нових підходів до організації і підтримки науки. Проте навіть у далекій перспективі не може стати єдиним і повністю адекватним методом її оцінки і, що найгірше – перетворитись на «страшну зброю бюрократії» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 7.02).

***

На які галузі досліджень поширюється застосування математики та якими найважливішими математичними досягненнями відзначився 2019 р. – в ефірі чергового випуску науково-популярної рубрики «Британські вчені» програми «Культура. Live» радіостанції «Українське радіо “Культура”» розповіла вчена-математик, старший науковий співробітник відділу математичної фізики Інституту математики НАН України кандидат фізико-математичних наук І. Єгорченко.

«Людство вигадало математику, щоб спростити собі життя. Сьогодні вона прийшла практично в усі науки, хоча багато людей про це не здогадуються. У деяких галузях її досягнення застосовуються опосередковано: наприклад, у вуглецевому аналізі археологічних знахідок або для хронологічного представлення й порівняння історичних подій (для цього будується логарифмічна шкала, на якій нещодавні події

розташовуються дуже щільно, а більш давні відокремлено великими проміжками). Загалом, математики мають справу з вирішенням різних абстрактних і прикладних завдань майже за всіма напрямками – від медицини й ІТ до філології. З математикою світ стає значно кращим», – переконує слухачів гостя радіостудії.

Докладніше про це, а також про способи розв'язання складних математичних прикладів та особливості викладання математики в українських школах, дізнавайтеся з аудіозапису за посиланням: <http://www.nrcu.gov.ua/schedule/play-archive.html?periodItemID=2394524> (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 29.01).

Діяльність науково-дослідних установ

Коли і як розпочалась історія Національної академії наук України? Як перші академіки підтримували діяльність вищої наукової організації держави в умовах зміни політичних режимів і, пізніше, за радянських часів? У чому полягає унікальність електронного архіву М. Грушевського? Про це в ефірі програми «Наука XXI» (спільний проект Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій і парламентського телеканалу «Рада», ведуча – Г. Ткаченко) розповіла провідний науковий співробітник відділу історії України 20–30-х років ХХ ст. Інституту історії України НАН України кандидат історичних наук О. Юркова.

Торік Національній академії наук виповнився 101 рік. За словами О. Юркової, щодо дати заснування академії (і яку варто вважати правильною), існує щонайменше три точки зору.

«За основною версією, академію засновано 14 листопада 1918 р., коли гетьман Павло Скоропадський підписав відповідний закон. За кілька днів він був опублікований в офіційному органі Української Держави – “Державному віснику”. Правознавці наполягають, що формально історія академії бере початок першого листопада, як і передбачено першою статтею цього закону. Дехто ж вважає точкою відліку 27 листопада 1918 р., коли призначені гетьманом академіки зібралися на своє перше установче засідання (Спільне зібрання) й обрали президентом тоді ще Української академії наук (УАН) академіка Володимира Вернадського. У радянський період була поширена ще інша, четверта, дата – 11 лютого 1919 р.: того дня академія отримала від більшовиків своє перше приміщення – будівлю колишнього пансіону графині Левашової, де досі розміщується Президія НАН України. До того часу академіки проводили зібрання “у приймах” – перше з них відбулося в будівлі Українського наукового товариства в Києві, а працювали співробітники академії і зовсім розпорошено – в лабораторіях і аудиторіях Університету Святого Володимира (нині – Київський національний університет ім. Тараса

Шевченка), Київського політехнічного інституту (нині – Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”), Київського комерційного інституту (нині в цьому будинку на сучасному бульварі Тараса Шевченка розташовується Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова), а також удома, на квартирах».

Як зазначає О. Юркова, в історії Національної академії наук України непрості періоди чергувалися з іще важчими: «На найважчі – 1918-й і 1919-й – припало президентство Володимира Вернадського. Вченому доводилося домовлятися із владами, яких за цей час у Києві встигло змінитись декілька: Українською Державою, Директорією УНР, більшовиками, денікінцями (на зустріч із головнокомандувачем збройними силами Півдня Росії Денікіним академік двічі вирушав аж до Ростова-на-Дону). Крім того, коли за більшовиків почалися репресії і влітку 1919 р. розстріляли співробітника академії, визначного освітнього діяча Володимира Науменка, Вернадський одразу ж виїхав із Києва, певний час переховувався на біологічній станції за 20 км від міста. У листопаді 1919 р. напередодні чергового захоплення Києва червоногвардійцями Вернадський полишив Україну. До 1921 р. обов'язки президента академії виконував Орест Левицький, визначний літературознавець та історик. Після офіційної відмови Вернадського від президенства академіки обрали своїм новим очільником історика та правознавця Миколу Василенка, проте з цією кандидатурою не погодилася більшовицька влада. Оскільки Василенко співпрацював із гетьманом Скоропадським, його кандидатура була двічі відхилена. Наступним, але номінальним, президентом на кілька місяців став Орест Левицький. 1922 року обрали президентом вченого-ботаніка Володимира Липського. Далі на цій посаді змінилися по черзі мікробіолог та епідеміолог Данило Заболотний (1928–1929), патофізіолог Олександр Богомолець (1930–1946) та біохімік Олександр Палладін (1946–1962). Від 1962 р. академію очолює академік Борис Патон, учений у галузі електрозварювання та матеріалознавства».

За словами О. Юркової, історія Національної академії наук України досліджується досить активно, особливо з 1990-х років, коли співробітники академічної Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського започаткували підготовку та видання серії збірників відповідних історичних документів і матеріалів. «Ці фундаментальні томи виходять у хронологічному порядку, наразі опубліковано джерела до 1960-х років. Вони дають змогу проаналізувати, як розбудовувалася структура академії, які нові установи засновувалися, які напрями досліджень розвивались і яких вагомих результатів досягали вчені. У цих документах також зафіксовано, хто зі співробітників академії зазнав репресій чи загинув на війні.

Та часом поза увагою істориків лишаються не менш цікаві, проте майже не відомі ані широкому загалові, ані науковій спільноті особливості академічного повсякдення – наприклад, нюанси міжособистісних взаємин науковців. Оскільки академіки були поважними вченими, кожен з яких на

той час ставав першопрохідцем у своєму напрямі, конфлікти за власні посади здебільшого вважалися нижчими від їхньої гідності. Суперечки між ними траплялися переважно через розподіл фінансування та нерухомість, адже будь-який керівник академічної установи був зацікавлений у якомога ширшому залученні науковців до роботи у своєму колективі, а для цього, звичайно, потрібні були гроші, приміщення й обладнання. Решта питань відходили на другий план.

З цікавого пригадую одну з історій, зафіксовану неодмінним секретарем УАН Агатангелом Кримським у протоколах Спільних зібрань (ці документи зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського). Стосувалось це першого телефонного апарата, який з'явився в академії влітку 1919 р. Телефон був банально реквізований більшовиками в одній із київських квартир та підключений до канцелярії академії наук. На той час це було великим досягненням.

Згідно із законодавством про декомунізацію, з 2015 р., коли для вчених відкрились архіви Служби безпеки України, стало можливим досліджувати раніше табуйовані теми. Приміром, частково стали відомими імена науковців академії, які були секретними співробітниками – «сексотами» ЧК-ДПУ-НКВС-КДБ. На жаль, всього вже не дізнатися, тому що чимало документів було знищено в різні роки – як після Другої світової війни, так і наприкінці 1980-х і навіть на початку 1990-х років, частину архівів вивезено до Москви, тож, зрозуміло, дослідники не мають до них доступу. Від самого початку влада пильно стежила за діяльністю багатьох академічних працівників, передусім тих, які проявили себе як активні громадські та політичні діячі в дореволюційні часи та під час Української революції 1917–1921 рр. Приміром, інформатором ДПУ був секретар та прийомний син неодмінного секретаря ВУАН академіка Агатангела Кримського Микола Левченко (пізніше його арештували і засудили в справі Спілки визволення України), слідували за віце-президентом ВУАН академіком Сергієм Єфремовим, академіком Михайлом Грушевським, його братом Олександром та донькою Катериною...

Вражаючий факт: в архіві Наукового товариства ім. Шевченка у США зберігається фотографія з 60-річчя академіка Грушевського, яке святкували в Києві у 1926 р. Так от, щонайменше десятеро із зазнімкованих на ній 24-х осіб доповідали чекістам про те, що відбувалося в академії, стосовно ще чотирьох є обґрунтовані підозри. Загалом, як свідчать архівні документи, завдяки діяльності мережі сексотів радянська влада завжди була в курсі стосунків між академіками й нерідко підігрівала конфлікти між ними. Це дуже велика і страшна тема.

Рятуючись від репресій, науковці виїжджали з України, але не лише на Захід (так було під час Другої світової війни), а й до... Росії. На території сусідньої республіки їх не переслідували як "українських буржуазних націоналістів". У такий спосіб наші історики могли займатися темами, які в самій Україні заборонялися чи перебували під жорстким наглядом

(наприклад, можна було спокійно ознайомлюватися з працями Грушевського, згадки про якого в Україні не вітались і праці якого перейшли в категорію “спецхран”, тобто обмеженого доступу).

Процес повернення до творчості і спадщини Грушевського розпочався в 1990-х роках, почали активно передруковувати раніше заборонені книги вченого. У 2000-х було започатковано масштабний академічний проект 50-томного видання його праць (на сьогодні світ побачили вже 24 томи цієї серії). Відомі та віднайдені (раніше не друковані або забуті) праці публікувалися з докладними коментарями фахівців. На жаль, через брак фінансування реалізація проекту загальмувалася. Тому було вирішено всю інформацію, яку знаходили й готували науковці, поступово викладати в електронному форматі – для найширшого кола користувачів. Амбітну ініціативу істориків підтримали колеги з Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, на сайті якої 2016 р. було створено відкритий освітній портал – «Електронний архів Михайла Грушевського» [співкоординатори цього ресурсу – кандидат історичних наук О. Юркова (автор ідеї та ініціатор) і директор Інституту інформаційних технологій Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського доктор наук із соціальних комунікацій К. Лобузін (адміністраторка, розробник технічного завдання); фінансову підтримку проекту надає Канадський інститут українських студій]. Електронний архів Михайла Грушевського наповнюється не тільки працями вченого, а й загалом усім, що писали про нього сотні різних дослідників, а також архівними документами та фотографіями. Треба розуміти, що Михайло Грушевський – це цілий космос і джерела про нього відкривають безліч цікавої та часом малодослідженої інформації про значний пласт української історії кінця XIX – першої третини XX ст. Наш проект є унікальним не лише в Україні, а й у світі, і за його моделлю можна створювати електронний архів для будь-якої особи чи організації».

«Сьогодні в Академії не так багато вчених – усього близько 20 тис. наукових працівників, і щороку їхня кількість зменшується. Але ці люди творять справжню науку і, сподіваюсь, історія академії ще триватиме», – наголосила гостя студії.

Відеозапис інтерв'ю: <https://youtu.be/bhVqywoYeOQ> (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 6.02).

Астрономічна наука

У гостях програми «Культура. Live» радіостанції «Українське радіо “Культура”» побував виконувач обов’язків завідувача лабораторії методологічного забезпечення освіти і науки астрономічної (МІЗОН-А) Головної астрономічної обсерваторії НАН України І. Крячко, котрий прокоментував резонансну тему спадання яскравості зорі Бетельгейзе – однієї з найяскравіших у сузір’ї Оріона.

«Людині, котра рідко дивиться на зоряне небо, помітити подібну зміну практично неможливо, тим більше що вона стається не одномоментно, а впродовж певного часу (у випадку з Бетельгейзе процес тривав від жовтня до кінця грудня 2019 р.). Першими про неї заговорили регулярні спостерігачі – астрономи й аматори астрономії (в тому числі члени Американської асоціації спостерігачів змінних зір, штаб-квартира якої розміщується в США; до речі, спостереження змінних зір та інших змінних явищ – одна з небагатьох галузей астрономії, значний внесок у розвиток якої роблять саме аматори). Вони не мають жодних сумнівів щодо того, що відбудеться з цією зорею в майбутньому: наразі вона ще має життєвий ресурс, але згодом почне кардинально змінюватись і вибухне, тобто стане надновою, а потім, зрештою, перетвориться на нейтронну зорю. Проте станеться це дуже нескоро – не раніше, ніж за 100 тис. років. Отже, ні нинішні, ні найближчі покоління землян цього не побачать», – пояснює науковець.

За словами гостя радіостудії, Бетельгейзе привертає увагу спостерігачів як досить яскравий об'єкт у прекрасному сузір'ї небесного мисливця – Оріона (цікаво, що його видно практично з усіх куточків Землі, крім полюсів, оскільки воно лежить на небесному екваторі), проте передусім – як змінна зоря, котра яскраво демонструє свою змінність (порівняно з нею наше Сонце більш-менш стабільне, навіть попри те, що на ньому трапляються спалахи і час від часу з'являються плями). Саме ця особливість і пояснює згасання та збільшення її блиску:

«Бетельгейзе пульсує так, як пульсує наше серце, стискаючись і розтискаючись. Як виявилось, вона має щонайменше три періоди пульсації: один із них триває близько 425 діб, другий – від 100 до 180 діб, а третій – майже 6 років. Припускають, що явище помітного згасання цієї зорі, яке ми зараз і спостерігаємо, пояснюється збігом у часі двох періодів її пульсації.

Крім того, Бетельгейзе – доволі масивна й велика зоря: її маса в 20 разів більша від маси Сонця, а розміри такі, що, якби вона була центром нашої планетної системи, то при розширенні розтягувалася б до орбіти Юпітера, а при стисканні – до орбіти Марса. Астрономи знають, що саме маса визначає всі характеристики будь-якої зорі, зокрема й тривалість її життя. Якщо Сонце проіснувало вже 5 млрд років, а загалом житиме близько 10 млрд років, то Бетельгейзе – всього-на-всього кілька мільйонів років, що в масштабах Всесвіту, звичайно, не так і багато: менші від Сонця зорі живуть сотні мільярдів і навіть трильйони років. Тому чимало астрономів схиляються до думки, що шукати ознаки життя потрібно передусім на екзопланетах, які обертаються навколо таких зір-довгожителів, а не зір, подібних до нашого світила».

«Спалахнувши, Бетельгейзе на кілька місяців стане надзвичайно яскравою зорею, видимою на небосхилі Землі навіть у світлу пору доби (звісно, за ясної погоди), потім різко згасне і зникне з поля зору, змінивши загальний вигляд сузір'я Оріона, – говорить І. Крячко. – В історії людства подібне вже траплялося: 1054 р. спалахнула наднова в сузір'ї Тельця, на місці

якої залишилася Крабоподібна туманність. Писемні згадки про цю подію дійшли до нашого часу завдяки китайським хронікам.

Можна було б припустити, що Бетельгейзе вже вибухнула, а ми досі про це не знаємо, бо швидкість світла хоч і найвища у Всесвіті, проте не нескінченна, а отже, світло від спалаху цієї зорі до нас іще не дійшло. Та річ у тім, що Бетельгейзе лежить на відстані 700 світлових років від Землі, а ймовірна тривалість решти її життя значно перевищує цей часовий проміжок. Тож, скоріш за все, вона все ще існує як звичайна зоря.

Деякі медіа поширювали інформацію про те, що спалах Бетельгейзе нібито негативно вплине на Землю. Насправді ж цей вибух не становитиме жодної загрози нашій планеті, бо відстань між нами все-таки доволі значна».

Більше дізнавайтесь з аудіозапису радіопередачі: <http://www.nrcu.gov.ua/schedule/play-archive.html?periodItemID=2400710>
(Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 29.01).

Охорона здоров'я

За яких умов нові потенційно патогенні штами вірусів отримують шанс на стрімке поширення? Чи загрожує людству пандемією нинішній спалах захворюваності в Китаї і чи є підстави для паніки? Яких простих правил слід дотримуватися, щоб уникнути зараження? Про це в ефірі програми «Доброго ранку, Країно!» телеканалу «UA: Перший» і програми «РанокПРО» радіостанції «Промінь» розповіла молода вчена-мікробіологиня, засновниця просвітницького ресурсу «Мікроб і я», науковий співробітник відділу фізіології промислових мікроорганізмів Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України кандидат біологічних наук О. Лівінська.

«Коронавіруси – велика й різноманітна група вірусів. Вони існують у природі вже дуже й дуже давно (хоч людство дізналося про них усього кілька десятиліть тому), постійно персистуючи (поширюючись) переважно серед тварин. Важливо пам'ятати, що це РНК-віруси, тобто їхня генетична інформація може бути доволі нестабільною, маючи підвищений рівень генетичних помилок і варіацій під час реплікації (самовідтворення генетичної інформації).

Щоб новий коронавірус передався від тварини до людини і поширився серед людської популяції, має збігтися багато чинників. По-перше, варіант вірусу повинен бути здатним долати міжвидовий бар'єр, заражати саме людину. По-друге, на його шляху має зустрітися сприйнятливий, вразливий індивід. Нерідко це може бути людина із послабленим імунітетом, супутнім або хронічним захворюванням. По-третє, для подальшого зараження популяції необхідні успішна реплікація та розмноження вірусу в організмі господаря (носія). По-четверте, сприятливі для передачі інфекції фактори

довкілля. У цьому випадку – це густонаселеність регіону та кліматичні умови. По-шосте, певну роль у зростанні масштабів захворюваності може також відігравати той факт, що китайці багато і виснажено працюють та мало відпочивають: за таких умов опірні сили організму можуть ослаблюватися.

Наразі немає підстав припускати, що вірус 2019-nCoV міг «утекти» з лабораторії – існують більш очікувані й імовірні (хоч і поки що не підтверджені) пояснення його появи. На користь цього може свідчити нещодавня історія появи інших коронавірусів – так званих SARS і MERS. SARS спричинив спалах у 2002–2003 рр., теж у Китаї. Люди заразилися збудником від дрібних хижих ссавців – пальмових цвіет (саме їх підозрюють як носіїв штаму 2019-nCoV). Рівень смертності серед хворих сягав 10 %. MERS поширився через десятиліття в Саудівській Аравії. Носієм збудника були верблюди. Рівень смертності серед людей перевищив 30 %. Загалом, коронавіруси можуть виділятися від багатьох диких та свійських тварин – кажанів, великої рогатої худоби, птахів, кроликів, собак, котів та інших, – але ймовірність підхопити їх доволі низька.

Чимало хвилювань викликало питання можливості передачі вірусу через поштові відправлення. Багато українців справді замовляють товари в китайських інтернет-магазинах. Наразі про тривалість виживання нового вірусу у довкіллі немає точних даних. Та якщо порівняти з вірусом SARS, який був і дуже заразним, і «живучим» (при висушуванні зберігав життєздатність протягом двох діб, у значно менших кількостях реєструвався ще близько тижня, а у рідинах – і довше цього терміну), поки немає підстав вважати, що вірус 2019-nCoV зміг би зберігатись у поштових відправленнях, що транспортуються з Китаю до України щонайменше два тижні. Звичайно, якщо відправлення не містить біологічних рідин. Через одяг, техніку й інші товари хвилюватися не варто.

Якщо спостерігаєте в себе респіраторні симптоми з незвичним перебігом, відмінним від звичайної застуди – лихоманка, кашель, утруднене дихання, – треба негайно звернутися до лікаря. Обов'язково повідомте лікаря, якщо побували в Китаї чи мали контакт із кимось, хто нещодавно звідти повернувся. У разі необхідності він призначить додаткові дослідження.

Наразі вакцини проти нового коронавірусу 2019-nCoV ще не існує. Як не існує поки специфічних противірусних засобів від нього. Тому засоби, що можуть пропонуватися на сайтах оголошень або деінде в мережі чи при особистому спілкуванні, – це спроби шахрайства з використанням панічних настроїв, що можуть роздмухуватись у суспільстві.

Наразі дослідникам і медикам уже вдалося розшифрувати геном вірусу, встановити тривалість інкубаційного періоду (2–14 днів) та вилікувати частину пацієнтів. Припускається також, що особи, які не належать до найбільш вразливих щодо цього вірусу категорій населення, можуть переносити захворювання “на ногах”, у полегшеній формі, з менш істотними

симптомами. З одного боку, це добре, з іншого – погано, адже людина може переносити вірус і навіть не здогадуватися про це.

Нові дані про 2019-nCoV з'являються щодня й дуже оперативно. Разом з тим, розроблення специфічних засобів та вакцини потребує напруженої праці багатьох учених з усього світу та певного часу – за деякими оцінками, до півроку. Розроблену вакцину і/або специфічні ліки необхідно буде перевірити *invitro* й *in vivo*, провести доклінічні й клінічні дослідження та реєстрацію. Однак проти багатьох інших вірусів, як і проти 2019-nCoV, теж не існує наразі вакцин, тож до хворих застосовується підтримуюча терапія.

Мінімізувати ризик зараження можна, орієнтуючись на рекомендації міжнародних організацій, передусім Всесвітньої організації охорони здоров'я. А вони радять дотримуватися загальних правил гігієни, які є актуальними в умовах поширення будь-якої респіраторної інфекції: мити руки з милом під теплою проточною водою, обмежувати контакт із хворими людьми з ознаками респіраторних захворювань, залишатись удома, якщо ви захворіли. Не втомлююся нагадувати про важливість гігієни мобільного телефону, на поверхні якого переносяться як віруси, так і бактерії різного походження, – бо цей пристрій є постійним супутником сучасної людини: ми не тільки носимо його з собою у громадському транспорті чи, нерідко, на робочому місці, а й беремо у ліжку і навіть у вбиральню. Телефон слід очищувати бодай серветкою або за допомогою спиртовмісного дезінфектанту.

Сумно бачити новини із заголовками про “зомбі” й “апокаліпсис”. Хочу звернутися до представників ЗМІ та нагадати їм, що адекватне висвітлення новин – це питання честі та поваги до своїх співгромадян.

Для України ситуація в Китаї є важливою підставою для розроблення власних протоколів і алгоритмів дій на випадок поширення більш серйозних інфекцій. Вірус 2019-nCoV у нас поки що відсутній, але у нас є захворюваність, наприклад, на грип, кір і дифтерію. Крім того, ніхто не застрахований від появи нових патогенних збудників. До цього потрібно готуватися: придбати обладнання для реанімування, необхідні засоби захисту – в першу чергу, для медиків. Адже саме вони та їхні родини наражаються на найбільшу небезпеку у випадку будь-яких інфекційних загроз», – застерігає вчена.

Інтерв'ю О. Лівінської слухайте за посиланнями: <https://youtu.be/BrNCh6meHIU> (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2020. – 3.02*).

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

С. Закірова, ст. наук. співроб. НЮБ НБУВ

Інститути прямої демократії у конструкті комунікаційних процесів і стратегічних комунікацій (історично-ретроспективні паралелі)

Стаття присвячена розгляду принципів функціонування інститутів прямої демократії як органів комунікації влади і населення в античних державах і Київській Русі. З погляду стратегічних завдань держави, інститути народовладдя формували можливості вибудувати специфічні комунікативні технології для легітимізації владних рішень через діяльність народних зборів і народного віче. Пропозиції реформування державного або політичного устрою античних Афін чи Римської республіки розглядалися народними зборами. За часів Київської Русі комунікація з населенням у формі народного віче аналогічним чином легітимізувала не тільки рішення влади, але й саму владу.

Ключові слова: комунікація, стратегічні комунікації, пряма демократія, народовладдя, народні збори, віче.

Світовий досвід свідчить про посилення в останні часи застосування інститутів прямої демократії у багатьох країнах світу. Підвищення зацікавленості громадян у процесах політичного менеджменту та державного управління пояснюються різними причинами, серед яких і науковці, і політичні експерти й аналітики виділяють недостатній рівень довіри до існуючої політичної еліти.

Саме потребою підвищення контролю суспільства за діями представників влади пояснюється і значний інтерес до таких інститутів прямої демократії як плебісцит, референдум, вибори, народна ініціатива тощо. Проблеми суспільного контролю за владою суттєво актуалізуються рівнем розвитку сучасного суспільства, де важливим ресурсом стають знання та інформація, виникають нові форми політичної організації, а відтак і нові засоби ефективної взаємодії суспільства і влади. Президент Асоціації докторів наук із державного управління Є. Романенко вважає, що спрогнозувати результативність певної стратегії розвитку держави можна лише за умови існування визначеної комунікативної технології, яка забезпечує її супровід [1]. Водночас у межах виконання завдань розвитку держави і суспільства важливу роль відіграють комунікації, які останнім часом у науці отримали назву стратегічних. За словами доктора політичних наук, професора Є. Тихомирової, проблема стратегічних комунікацій стала популярною в останні два десятиліття, а до цього часу вона розглядалася переважно в наукових, політичних і комерційних колах США [2]. І хоча термін «стратегічні комунікації» є винаходом сучасної науки, натомість за своєю сутністю як суспільно-політичного явища стратегічні комунікації з'явилися задовго до сьогодення.

На думку доктора політичних наук М. Закірова, складність явища, залучення до його практичного застосування і теоретичного осмислення

широких верств фахівців технічного, гуманітарного і військового спрямування зумовлює різноманітність підходів до визначення сутності стратегічних комунікацій, інструментарію та методів практичної реалізації [3, с. 28].

Комунікацію можна вважати стратегічною, якщо вона спрямована на розробку, реалізацію і досягнення довгострокових, тобто стратегічних, завдань у сфері будь-яких відносин. Сферами застосування стратегічних комунікацій можуть виступати як внутрішня, так і зовнішня політика держави, міждержавні відносини, процеси розвитку суспільства, бізнесу тощо. Натомість найчастіше стратегічні комунікації пов'язують зі сферою безпеки і захисту національних інтересів. Утім, враховуючи сучасні політичні реалії, на які ми звернули увагу вище, завдання стратегічних комунікацій має бути спрямовано не тільки на зовнішньополітичну сферу, але й на різноманітні аспекти внутрішньої політики держави, в тому числі й на ефективну організацію влади задля прогресивного розвитку держави.

Однією з важливих функцій і ознак влади є стратегічна комунікація з населенням. Комунікація з точки зору предмета наукового дослідження характеризується багатовимірною природою, що дає змогу говорити про актуальність міждисциплінарних підходів до вивчення цього складного суспільного явища. Тож сьогодні проблеми комунікативних технологій активно досліджують науковці в галузі соціальних комунікацій, державного управління, філософії, політології, юриспруденції, соціології, історії, географії тощо.

Про надзвичайну роль комунікації у формуванні і функціонуванні держави і влади, яка і є фактично, на його думку, певною формою комунікації, свого часу говорив ще давньогрецький філософ Арістотель (384–322 рр. до н. е.) у трактаті «Політика»: «Держава є свого роду спілкування, усяке ж спілкування організовується задля якого-небудь блага. Причому більше за інші до вищого з усіх благ прагне те спілкування, яке є найважливішим з усіх та обіймає собою всю решту спілкувань. Це спілкування й називається державою або спілкуванням політичним» [4, с. 108]. Оцінюючи ідеї давньогрецького філософа з точки зору сучасних підходів, цілком доречно вважати, що йдеться саме про стратегічні комунікації як «спілкування, яке ... обіймає собою всю решту спілкувань». Тобто спілкування, що виконує саме комплексну, стратегічну роль в інформаційних обмінах, комунікаційних процесах і державотворчих реаліях.

З урахуванням особливостей функціонування політичної системи і державного устрою комунікацію можна розглядати як завдання влади і водночас як факт забезпечення легітимності влади. Серед сучасних науковців існує точка зору, що комунікацію взагалі можна вважати формою існування влади. Зокрема, доктор філологічних наук, професор Г. Почепцов, вважає, що влада не тільки має брати участь у комунікаціях із населенням, вона мусить сама ініціювати нові типи комунікації. Г. Почепцов виділяє наступні типи комунікації: «влада – населення» і «населення – населення» й розділяє їх у

таких пропорціях: «влада – населення» (10 %) і «населення – населення» (90 %) [5].

Доктор наук із державного управління, доцент О. Кучабський наголошує, що без комунікації як форми взаємодії різноманітних суб'єктів і об'єктів управління, не може існувати державне управління, оскільки демократичний режим потребує погодження позицій у постійному діалозі між владою і громадськістю [6, с. 197].

Кандидат філософських наук, доцент М. Логунова звертає увагу, що інформація відіграє суттєву роль у політичному процесі як фактор порозуміння, зближення, консолідації суб'єктів політики, узгодження інтересів різних суспільних груп всередині кожної конкретної країни і суверенних держав на міжнародній арені. Вона підкреслює, що політика як суспільне явище більшою мірою, ніж інші види людської діяльності, потребує спеціальних засобів інформаційного обміну, встановлення й підтримки постійних зв'язків між її суб'єктами. Тому, на думку науковця, комунікація є обов'язковою складовою політики загалом та державної політики зокрема [7].

Отже, зважаючи на те що комунікація забезпечує інформаційні обміни між представниками влади і населенням, які формують можливості взаємодії і порозуміння між суспільством і державними інституціями, варто говорити про необхідність вивчення комунікаційних практик як стратегічних завдань держави на різних етапах історичного розвитку цивілізації. Натомість найчастіше науковці акцентують увагу на аналізі комунікаційних процесів сучасності, відтак історичні аспекти зазначеної проблеми залишаються менш дослідженими. Враховуючи сучасні міждисциплінарні підходи в гуманітаристиці, в цій статті зроблено спробу провести історично-порівняльні паралелі щодо достатньо відомих прикладів суспільно-політичних комунікаційних процесів існування інститутів прямої демократії у Стародавніх Афінах і Римі та Київській Русі. Розуміючи дискусійність і багатоплановість зазначеної проблеми, автор статті свідомо розглядає суто інституційні принципи існування державних органів прямої демократії, які виконували функцію комунікації «влада – населення». З погляду стратегічних завдань держави інститути народовладдя формували можливості вибудувати такі умови комунікації влади з населенням, які відповідали тогочасним уявленням про прогресивність розвитку. У конструкті стратегічних комунікацій наявність органів влади, де громадяни мали право на консультативний чи навіть вирішальний голос, означало створення відповідної комунікативної технології, спрямованої на супроводження взаємодії «влада – населення» за певними державницькими принципами.

Загалом комунікація влади й суспільства не є винаходом сучасності. Перші приклади комунікативної взаємодії представників держави і населення відомі ще з часів Стародавнього світу. Завдання такої взаємодії та її ефективність залежали від типу політичного устрою конкретної держави, що

характерно як для давнини, так і для сьогодення. Наприклад, серед античних полісів більш ефективною була комунікація в містах-державках з ознаками демократичного устрою. Так, в Афінах актами прямої комунікації влади і суспільства вважають народні збори. На важливість такої співпраці звертає увагу доктор наук із соціальних комунікацій Т. Гранчак. Вона наголошує, що оскільки в демократичному полісі акцент робився на активному, включеному в процес самоврядування громадянинові, керівники були одночасно й керованими. Загалом для афінського суспільства участь у державному управлінні виглядала скоріше як обов'язок, ніж як право. За словами видатного державного діяча, якого вважають одним із засновників афінської демократії Перікла (495–429 рр. до н. е.), процес управління в цьому полісі спирався на принцип «належного обговорення»: «Ми не думаємо, що відкрите обговорення може зашкодити перебігу державних справ. Навпаки, ми вважаємо за неправильне ухвалювати потрібне рішення без попередньої підготовки за допомогою виступів з висловлюваннями “за” і “проти”» [4, с. 107].

Крім народних зборів, ще одним яскравим прикладом інституту прямої демократії в Афінах можна вважати особливий суд присяжних – дикастерію (частіше зустрічається під назвою геліея за місцем проведення засідань – площа Геліея на Агорі). Гелією називали судом присяжних за формою проведення засідання, коли ініціатор засідання виступав обвинувачувачем старих законів, а збори мали їх захищати. З погляду системи державного управління, дикастерію не варто вважати класичним органом судової гілки влади, оскільки він мав компетенції і законодавчого, і виконавчого, і судового напрямів. Зокрема, геліея приймала остаточне рішення щодо законопроектів і затверджувала міжнародні договори (функції парламенту), надавала афінське громадянство фізичним особам і спостерігала за законністю заміщення державних посад (функції виконавчих органів влади), виносила судові рішення з політичних та релігійних справ, проводила апеляційний перегляд судових справ (функції судочинства).

До дикастерії на роль геліастів могли обиратися усі громадяни, які досягли 30 років. Особливо важливим є те, що представники найбіднішого класу афінського населення – фети – мали право брати участь лише в цьому державному органі Афін. Засідання суду відбувалися практично щодня, крім свят і днів народних зборів, тож для гарантування матеріальної спроможності участі в роботі органу влади бідним громадянам Перікл встановив спеціальну платню. До складу геліеї входило 6 тис. осіб, з яких через жеребкування на кожне засідання обиралося 600 геліастів. Судді заздалегідь не знали про участь у конкретній справі, чим забезпечувалася неможливість тиску на них [8, с. 146].

Рівень народовладдя в Афінах був далекий від того, що є демократією в сучасному розумінні, оскільки громадянських прав були позбавлені більшість населення полісу (метеки, жінки і раби), утім комунікація зі владою, навіть обмежених у правах верств афінян, була можливою через

посередництво повноправних громадян (для метека – його покровителя простата, для жінки – її чоловіка, для раба – його власника.) Саме тому античні Афіни і вважаються прикладом демократичної республіки рабовласницького державного ладу. До того ж функціонування інститутів прямої демократії в античних полісах обмежувалося географічними межами міста-держави, загальна чисельність населення яких у середньому складала близько 25 тис. осіб. Враховуючи те, що громадянські права, як було зазначено вище, мала суттєва меншість жителів полісу, участь у демократичних інституціях була обов'язковою. Тож організація таких зборів і процесу голосування через підняття рук або покладання спеціальних камінців була доволі ефективною.

Особливості державного розвитку стародавніх Афін і постійна конкуренція між окремими політичними угрупованнями спонукали представників політичної еліти спиратися на підтримку демосу задля посилення власних позицій, тож комунікація з громадянами, опора на їхню підтримку виступала чи не єдиним способом легітимізації влади.

Дещо інакше виглядала комунікація влади і суспільства у Стародавньому Римі за часів республіки (508–27 рр. до н. е.). Застосування інститутів прямої демократії афінського типу через значну географічну віддаленість територій республіки від її центру та постійно зростаючу чисельність населення, враховуючи активні військові завоювання Риму, ставало спочатку неефективним, а з часом і практично неможливим. Формально вищим органом влади в Римській республіці вважалися народні збори – коміції, що мали і законодавчу (обговорення законопроектів і прийняття законів), і виконавчу (вибори вищих посадових осіб держави та контроль за їхньою діяльністю) і судову (розгляд окремих категорій судових справ, обрання суддів) компетенції. Натомість римляни збиралися на коміції за різними принципами, що протягом певного часу уможливило існування інститутів прямого народовладдя. Існувало три типи коміцій: куріатні – найстаріші збори за формою проведення (відали релігійними і громадянськими питаннями); центуріатні – найважливіші за рівнем компетенції (розглядали питання війни і миру, обирали вищих магістрів, виконували судові функції); трибутні – спочатку скликалися за територіальними округами (трибами), а за часів пізньої республіки почали відігравати важливішу роль, коли до їхньої компетенції ввійшло прийняття законів, проведення виборів і окремих видів судових процесів [8; с. 180, 185].

Відтак народні збори як інститут прямої демократії в Римській республіці еволюціонували від простих загальних зібрань усіх громадян Риму за часів влади рексу (царя) до прямих зборів членів окремої родинної спільноти чи територіальної одиниці або конкретної верстви населення згідно із розподілом за рівнем матеріального становища. Коміції виступали водночас органом прямої влади римського народу і відображали ставлення до дій влади частини населення, яка була присутня на зборах. Тож і перше, і

друге функціонально можна вважати проявом комунікації влади і суспільства.

Як і в Афінах, вищі державні посадовці республіканського Риму – магістрати (консули, претори, цензори, народні трибуни) – свої законодавчі чи політичні ініціативи обов'язково обговорювали з населенням. Пропозиції реформування державного чи політичного устрою Риму розглядалися народними зборами, після чого вони виносилися на голосування, отже комунікація з громадянами виступала обов'язковим елементом політичного життя Римської республіки.

Саме римляни створили інший інститут прямої демократії, який увійшов до історії та активно продовжує використовуватися до сьогодні – плебісцит. Як зазначають автори ґрунтовної роботи «Референдуми в Європейському Союзі», яка підготовлена Лабораторією законодавчих ініціатив за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні, плебісцит як політичний інститут виник у V ст. до н. е. в Римській республіці в період боротьби між патриціями та плебеями. Закон консулів Л. Валерія та М. Горація 449 р. до н. е. запроваджував недоторканість плебейських трибунів та обов'язковість плебісцитів як актів, ухвалених зборами плебсу для виконання громадянами Риму, щоправда – за умови їх попереднього затвердження Сенатом. Пізніше, у 287 р. до н. е. був схвалений закон К. Гортензія, згідно з яким плебісцити набули юридичної сили вже без погодження з Сенатом [9, с. 15].

Плебісцит як інститут народовладдя став прообразом майбутніх референдумів, що на сьогодні є одним із найважливіших інструментів комунікації влади і суспільства та прямої участі громадян у державному управлінні.

Політична енциклопедія, підготовлена науковцями Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, визначає, що плебісцит – це всенародне опитування населення шляхом голосування або різновид референдуму з метою виявлення думки з якогось загального і значного питання. На відміну від референдуму наслідки такого опитування не мають обов'язкової юридичної сили, але повинні враховуватися в процесі прийняття рішень відповідними органами державної влади [10, с. 559]. Тобто плебісцит виступає інструментом саме комунікації влади й суспільства для вивчення думки громадськості щодо конкретної проблеми.

Певним чином аналогом і плебісциту як інституту комунікації влади та суспільства, і народних зборів як інструменту прямої демократії в історичній ретроспективі можна вважати інститут народного віче в Київській Русі. Серед науковців не існує єдиної точки зору в оцінці рівня повноважень київського віче. Натомість майже всі вчені визнають, що цей орган мав вплив на формування державної політики. На комунікативні риси співпраці київського князя і віче наголошували ще класики історичної науки. Видатний український історик, громадський і політичний діяч М. Грушевський зазначав: «Населення збиралося на віче на запрошення князя, щоб висловити

йому свій погляд на політичні справи. Частіше за все це мало місце, коли князь бажав знати, чи може він розраховувати на моральне й матеріальне сприяння землі у своїх планах» [11, с. 99].

Як вважав білоруський етнограф, засновник національної історіографії, доктор історичних наук, професор М. Довнар-Запольський, для віча не потрібно було певного числа його учасників. Збори і рішення вважалися легітимними, аби кількість була достатньою, щоб рішення могло бути прийнятим для всієї землі або підтримано за необхідності силою [12, с. 16].

Серед сучасних учених також відсутня єдина думка щодо природи і функціональності народного віча через неоднозначність трактування системи представництва, причин скликання чи кола обговорюваних питань. Утім ряд науковців вважають, що інститут народного віча в Київській Русі виступав дієвим інструментом прямої комунікації влади і суспільства, а також певним аналогом референдуму. Зокрема, українська вчена М. Бондар посилається на російську дослідницю В. Комарову, яка наголошує, що віче, яке було поширеним у великих містах та прилеглих до них землях, має спільні з інститутом референдумів такі риси: вирішення питань голосуванням, прийняття рішень більшістю, імперативність рішень [13, с. 46]. Автор звертає увагу на те, що віче збиралося не періодично, а за необхідності й накопичення невирішених питань та за ініціативою вищих посадових осіб міста чи народу. Отже, обидві дослідниці відмічають особливості діяльності віча саме як організації комунікації влади і суспільства для забезпечення легітимності власних рішень.

Доцент Національної юридичної академії України В. Єрмолаєв [14, с. 47] зауважує, що віче як орган народовладдя змушував князів звертати увагу на волю населення. На його думку, князі вимушені були зважати на рішення віча і зважали не тільки в силу правового звичаю чи укоріненої практики політичного життя, а й для набуття повної законності своєї влади, миру в державі. Науковець наводить підрахунки видатного українського історика М. Грушевського про зміни князів на київському столі на основі рішень віча: за часи від Я. Мудрого до монгольського походу – близько 50, з них від 1068 по 1200 рр. – близько 40. Причому за ініціативою громади – 3–5 разів, 10–11 рішень віче підтвердило або підтримало князів і лише 4 рази віче затвердило нові умови з кандидатами на київський стіл. В. Єрмолаєв висловлює думку, що не рішення князів про передачу влади, а рішення віча мало вирішальний голос. Натомість більшість вчених вважають, що повноваження народного віча багато в чому залежали від волі самого князя, а відтак і на остаточність прийнятих рішень впливала особа керівника держави.

До повноважень віча давньоруської держави відносять і укладання договору («ряду») з князем, що також можна розглядати не просто як акт комунікації, а й як акт прямої взаємодії влади і суспільства. Як зазначав ще історик XIX ст. В. Сергєєвич, призив князя був не чим іншим, як законодавчим актом, умовою реалізації якого й була угода з князем. Це право

віче, наголошував учений, визнавали і князі, і боярська дума. За свідченнями Іпатіївського літопису в 1146 р. князь Ігор прийняв усі умови київського віча, і формула присяги князя Ігоря – «на всей их воли» – виступає, за словами історика, безсумнівним свідченням великих повноважень київського віча, їх вищість над князівськими [Цит. за: 14, с. 49].

Загалом, визначаючи компетенцію віча, видатний український історик, етнограф і громадський діяч М. Костомаров писав: «Віче встановлювало рішення по управлінню, договори з князями та з землями інших країн, оголошувало війни, укладало мир, закликало князів, обирало владик; виносило розпорядження про збір війська і охорону країни, вступало у власність або “ в кормленьє” землі, визначало торгові права і якість монети, іноді зводило “миром” церкви й монастирі; встановлювало правила й закони – було отже законодавчою владою, а разом з тим було і судовою, особливо у справах, які стосувалися суспільних прав» [15, с. 254]. І хоча власне це історик зазначав щодо новгородського віче, натомість у той історичний період практично такими ж принципами державного управління й комунікативними технологіями взаємодії влади та населення характеризувалося й київське віче.

Як наголошував М. Грушевський, віче виступало не просто організатором політичного життя країни, воно скоріше виконувало функцію «виправлення помилок» у державному управлінні, зважаючи на точку зору населення: «зробивши у наявних відносинах поправку, яка видавалася йому необхідною, віче повертало поточне врядування його звичайним господарям; воно було корективом князівсько-дружинного управління, але не управляло само» [11, с. 99].

Отже, як орган прямої демократії віче виконувало свої функції періодично, час від часу, натомість як інструмент комунікативної взаємодії дозволяв верхній владі мати можливості заявляти про те, що вона спирається на пряму участь народу в управлінні державою.

Варто також провести певні аналогії з представництвом на античних народних зборах і давньоруському віче. Зібрання могло бути скликане як номінальним головою держави (архонтом, царем чи князем), так і приватною особою. Існували певні обмеження для вирішального права голосу, який мали повноправні громадяни і голови родин.

Класик історичної науки М. Довнар-Запольський зазначав, що віче було всенародними зборами, в яких брали участь практично всі верстви вільного населення. До зібрання долучалися представники не тільки міста, а усієї землі, яка входила до державного утворення. Важливою умовою участі вільного громадянина в діяльності віча була також відсутність батьківської опіки, оскільки це, за словами М. Довнар-Запольського, обмежувало політичну правоздатність особи. Окремо він наголошує на відсутності приватної залежності, наприклад у закупі, хоча це практично і так означало невільний стан особи. Віче приймало рішення більшістю голосів учасників. Воно було обов'язковим не тільки для міста, а й для всієї землі, навіть за

відсутності представників околиць чи інших містечок, що було доволі проблематичним через недостатній рівень комунікації міста і приміських земель. Одноставність рішення було доволі умовною, оскільки визначалася підтримка або не підтримка обговорюваного зборами питання такою кількістю голосів учасників, які могли наполягти на його виконанні [12, с. 17].

Такий принцип затвердження легітимності рішення скоріше відповідає методології визначення прихильного чи ні ставлення населення до важливого для влади питання, що відповідає сутності плебісциту як інструменту відповідного рівня комунікації. Саме комунікативним технологіям відповідає і процес обговорення питань, коли до князя чи намісника зверталися «кращі» люди, що мали права висловлювати власну думку та ставлення народу. Натомість формально право голосу мав будь-який учасник віче, що також виявляє пряму аналогію з учасниками народних зборів у стародавніх Афінах і Римі. Крім того, у Київській Русі комунікація з населенням у формі народного віче певним чином легітимізувала не тільки рішення влади, але й саму владу, зважаючи на політичну конкуренцію та доволі складні принципи успадкування київського княжого столу. Тож використання народного віче як інституту прямої демократії давало змогу запрошеним громадою князям або окремим представникам великої родини нащадків київських князів впевненіше почуватися при владі, а відтак ставало важливим стратегічним завданням технології комунікації влади з населенням.

Разом з тим, за словами української дослідниці Л. Вілкул, досі не створено нової ґрунтовної праці з історії віча і науковці з багатьох принципових питань так і не дійшли спільної думки. Тож застосування сучасних підходів до аналізу функцій і компетенцій віча як органу соціально-політичної комунікації та народовладдя в Київській Русі ще попереду [16, с. 5].

Підсумовуючи проведений аналіз, зазначимо, що можна простежити певні змістовні паралелі функцій і компетенцій народних зборів в античних Афінах, коміцій у Стародавньому Римі та народного віче в Київській Русі. Однак існували й розбіжності в їхній діяльності, які не дають змоги говорити про повну подібність цих інституцій, а лише про певну аналогічність. Зокрема, права остаточних судових чи політичних рішень афінської геліеї, де брали участь представники демосу, були невідомі римським коміціям, а тим більше київському віче.

Схожість політичного устрою різних держав у різних частинах світу і історичних періодах лише підкреслює, що для конкретних обставин функціонування суспільства створювалися приблизно однакові умови. Зокрема, в період переходу від первісної демократії до подальшої сходинки суспільного розвитку частина державних утворень мала однакові умови, що і ставало підставою для оформлення відповідних органів і засобів комунікації влади і суспільства. Проте історичні умови мали суттєвий вплив на розвиток кожної держави, отже комунікація владних інституцій з громадянами також

відповідала конкретним обставинам. Розгляд сутності комунікаційних процесів, що відповідали стратегічним завданням розвитку давньокиївської держави, як і загалом специфіки завдань стратегічних комунікацій Київської Русі, на наш погляд, виступатимуть перспективними напрямками подальших наукових розвідок. Зазначені дослідження актуалізуються саме в період активного розроблення вітчизняної концепції стратегічних комунікацій, у конструктивній парадигмі яких історичні підвалини формування державницьких традицій комунікаційних технологій мають спиратися на глибокі наукові досягнення в галузі історії української держави і права, однак становлять окремий самостійний предмет вивчення. Аналіз ефективності реалізації завдань стратегічних комунікаційних процесів має сприяти вивченню особливостей історичного розвитку країн, різноманітних систем державного управління, формування і використання певних комунікативних технологій, що супроводжують досягнення завдань розвитку державності.

Список використаних джерел

1. Шклярук М. Г. Структура стратегічних комунікацій у системі демократичного державного управління [Електронний ресурс] / М. Г. Шклярук // Держ. управління: удосконалення та розвиток. – 2018. – № 1. – Режим доступу: <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=1172>. – Назва з екрана.

2. Тихомирова Є. Б. Стратегічні комунікації як один з пріоритетів глобальної стратегії зовнішньої політики і безпеки ЄС [Електронний ресурс] / Є. Б. Тихомирова // Міжнар. відносини. Серія «Політичні науки». – 2017. – № 14. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/issue/view/175. – Назва з екрана.

3. Закіров М. Б. Стратегічні комунікації у сучасному світі / М. Б. Закіров // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2019. – Вип. 52. – С. 24–34. – Режим доступу: <https://doi.org/10.15407/np.53.029>. – Назва з екрана.

4. Гранчак Т. Бібліотека і політична комунікація [Електронний ресурс] / Т. Гранчак. – Київ, 2012. – 481 с. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/nauk-mon/monog-granchak.pdf>. – Назва з екрана.

5. Почепцов Г. Нові комунікативні можливості у сфері державного управління [Електронний ресурс] / Г. Почепцов // MediaSapiens. – Режим доступу: https://ms.detector.media/ethics/manipulation/novi_komunikativni_mozhливosti_u_sferi_derzhavnogo_upravlinnya. – Назва з екрана.

6. Кучабський О. Г. Механізми комунікації влади та громадськості в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / О. Г. Кучабський, О. А. Бажинова // Публічне управління: теорія та практика. – 2012. – № 4 (12). – С. 196–201. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/putp/2012-4/doc/4/06.pdf>. – Назва з екрана.

7. *Логунова М.* Значення політичних комунікацій у здійсненні державного управління [Електронний ресурс] / М. Логунова // Персонал. – 2007. – № 11. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=619>. – Назва з екрана.

8. *Закиров М. Б.* История государства и права зарубежных стран. Древний мир / М. Б. Закиров, С. Г. Закирова. – Луганск, 2009. – 367 с.

9. Референдуми в Європейському Союзі [Електронний ресурс] / О. Д. Чебаненко, О. Ю. Грищук, Н. В. Колодяжна, А. Євгенєва ; за ред. Д. С. Ковриженка. – Київ : ФАДА, ЛТД, 2007. – 186 с. – Режим доступу: <http://www.wcenter.org.ua/files/referendumi.pdf>. – Назва з екрана.

10. Політична енциклопедія / Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса ; редкол.: Ю. Левенець (голова) [та ін.] ; [упоряд. Ю. Шаповал]. – Київ : Парламент. вид-во, 2011. – 808 с.

11. *Грушевський М. С.* Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін. – Львів : Світ, 2002. – Т. 22 : Нарис історії українського народу [Електронний ресурс] / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; Грушевський М. С. – Львів : Світ, 2015. – ХЛІ, 526 с. – Режим доступу: http://hrushevsky.nbuv.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Z21ID=&Image_file_name=DOC/0005667.pdf. – Назва з екрана.

12. *Довнар-Запольский М. В.* Политический строй древней Руси: вече и князь [Электронный ресурс] / М. Довнар-Запольский. – М. : Изд. товарищества И. Д. Сытина, 1906. – 63 с. – Режим доступа: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003734526#?page=22>. – Загл. с екрана.

13. *Бондар М.* Віче як передумова становлення та розвитку референдумів [Електронний ресурс] / М. Бондар // Юрид. вісн. – 2014. – № 2. – С. 45–49. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2014_2_10. – Назва з екрана.

14. *Єрмолаєв В.* Віче в Київській Русі: питання компетенції (IX – середина XII ст.) / В. Єрмолаєв // Вісн. Акад. правових наук України. – 2002. – № 4 (31). – Харків : Право, 2002. – С. 45–55. – Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4699/1/Ermolayev_45.pdf. – Назва з екрана.

15. *Костомаров Н. И.* Собрание сочинений Н. И. Костомарова: исторические монографии и исследования. Кн. 3. Т. VII–VIII. Северорусския народоправства во времена удельно-вечевого уклада. (История Новгорода, Пскова и Вятки) [Электронный ресурс] / Н. И. Костомаров. – СПб., 1904. – Т. VIII. – Ч. 2. – 498 с. – Режим доступа: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004179520#?page=262>. – Загл. с екрана.

16. *Вілкул Т. Л.* Віче в Давній Русі у другій половині XI–XIII ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Т. Л. Вілкул. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2001. – 19 с.